Ephemerides Sacrarum Disciplinarum
Theologicae - Philosophicae Facultatis
in
Universitate Lituana

ΣΩΤΗΡ

Religijos mokslo laikraštis

Redaguoja
Prof. Pr. Dovydaitis

IV metai, 2 Nr.
(šių metų paskutinis).

Leidžia
Lietuvos Universiteto
Teologijos-Filosofijos Fakulteto
Teologijos Skyrius

KAUNAS 1927

Turinys—Summarium.

Sennas, A., Keleto Dievo pavadinimų etimologija: 3. vok. *Gott*; 4. slav. *Богъ*

Nonnulla nomina Dei in linguis indoeuropaeis etymologice explicata: 3. germanice *Gott*; 4. slavice *Богъ* - - 97—116

Dovydaitis Pr., Religijų lyginimas seniau ir dabar (tęsinys ir galas)

Religionum comparationis historia in opere prof. *Henri Pinard de la Boullaye S. J.* (continuatio et finis) - - 117—145

Klameth, G., Egipto mitų motivai apokrifų legendose apie Mariją

Quomodo mythologicae ideae Aegyptiae in apocryphas de Maria Virgine narrationes influxerint - - - - - 146—152

Dovydaitis, Pr., Iš mokslininkų gyvenimo ir darbų (tęsinys)

Notae de vita operibusque eruditorum (continuatio) - 153—156

Karl Kunst - - - - - - - - - - - - - - 153

Henry Latymer Jackson - - - - - - - - 153

Karl Holl - - - - - - - - - - - - 153—156

John D. Davis - - - - - - - - - - - - 156

Ivinskis, Z., Jonas Basanavičius - - - - - - - - - - - - - 157—158

SOTER

sukrautas **Šv. Kazimiero Draugijos Centriniame Knygyne Kaune.** Gaunamas Kauno ir visuose tos Draugijos skyrių knygynuose. Reikalautinas ir šiaip visuose knygynuose.

Iki šiol yra išėję ir galima gauti:

1924 m. vienerios knygos, kaina 12 litų.
1925 m. vienerios knygos, kaina 7 litai.
1926 m. vienerios knygos, kaina 10 litų.
1927 m. pirmosios knygos, kaina 9 litai.
1927 m. antrosios knygos, kaina 6 litai.

Keleto Dievo pavadinimų etimologija.

Par. Doc. Dr. A. Sennas, Kaunas.

3. Vok. *Gott.*

Vokiečiai, kalbėdami apie krikščionių Dievą, kuris yra tiktai vienas, be draugų, paprastajam reikalui vartoja žodį *Gott* be artikelio. Jie artikelį deda tuomet, kai prie daiktavardžio *Gott* vartojamas koks būdvardis-pažyminys, pav., *der liebe Gott* „Ponas Dievas“ „Dievulis“ (žodis žodin išvertus bus „mielasis Dievas“). Bet jeigu 1812 metais poetas E. M. Arndt'as, norėdamas pažadinti savo tautiečius kovai prieš svetimuosius okupantus, dainavo štai kaip:

Der Gott, der Eisen wachsen liess,
Er wollte keine Knechte.,

tai toks posakis ne visai paprastas, bet galima jį pateisinti tuo, kad tuoj po žodžio *Gott* eina šalutinis pažyminio sakinys.

Kalbėdami apie kokį pagonų išpažintą dievą, vokiečiai sako *der Gott*, daugiskaita *die Götter.*

Šito žodžio *Gott* vokiečių kalboje yra nemažas skaičius išvestinių ir sudėtinių daiktavardžių. Ypač dažnai tąjį žodį galima užtikti kaip pirmąjį sandą sudėtiniuose asmenvardžiuose. Tiesa, kadangi, amžiams slenkant, asmenų vardai žymiai buvo perdirbami, nudilinami, trumpinami (palyginti galima ir lietuvių kalbos trumpąsias vardų lytis *Stasys* vietoje *Stanislovas*, *Juozas* vietoje *Juozapas* ir tt.), tai ir dabar kitą kartą sunkoka tokį vardą išanalizuoti.

Vokiškasis Dievo vardas randasi, pavyzdžiui, asmens varde *Gottfried.* Šito tikrinio vardo yra mažybinė lytis, vadinamoji „šaukiamoji lytis“ *Götz*, arba *Götze*, pavirtusi dabar plačiai žinoma pavarde.

15—16-jo šimtmečių raštuose užtinkamas žodis *Götze* su reikšme „Dummkopf, kvailys“. Tai yra ne kas kita, kaip tik asmenvardžio *Gottfried* mažybinė lytis, įgijusi tokios negarbingos reikšmės. Tai galėjo atsitikti delto, kad kurį laiką prieš tai kaž koks žmogus buvo pasižymėjęs tokiu kvailumu, kad jis, nelyginant koks išminčius, plačiai išgarsėjo ir pasidarė kitiems žmonėms tikru kvailio tipu. Toksai žodžio reikšmės išsirituliojimas nėra tiktai kalbininkų išmislas, bet daugybe pavyzdžių paliudytas faktas. Ir Lietuvoje, antai, *Jurgio* vardas įgijo ne labai garbingos reikšmės [1]), o lenkams *Antek* („Antanas“) yra tiesiog „žulikas“. Vokietijoje dabar daugelis vengia krikštyti mergaites *Margaretos* vardu, kadangi mažybinė to vardo lytis *Grete* „Grytutė“ dažnai yra vartojama posaky „*dumme Gret(e)*“=„kvailutė“.

[1]) Exempli gratia, redaktorius dar norėtų pridurt, jog jo gimtojoj Višakio Rūdos parapijoj, Mariamp. apskr. (rodos taip pat ir kaimynėj Griškabūdžio parapijoj, Šakių apskr.), prieš dvejetą trejetą dešimtų metų senesnieji žmonės dar dažnai vartodavo žodį *Jonvaikis, Jonvaikiai* (=Jono vaikas, Jono vaikai), kuriuo pažymėdavo tokius išdykusius kaimų vyrus-naktibaldas, kurie senesniais laikais naktimis trankydavosi po kaimus, darydami ramiems gyventojams visokių eibių, kai kuomet imdamiesi net plėšikautojų amato,—pastodami kelius ir p. Neabejotina, kad šis tikrinis vardas buvo virtęs paprastuoju tuo būdu, jog tą peiktiną ir tiesiog nedorą amatą pirmi buvo pradėję vaikai kaž kokio vietos gyventojo vardu Jono, o paskui tas vardas teko ir visiems panašaus darbo dirbėjams. Šiandien šis žodis sakytame krašte yra baigiamas užmiršti, kaip kad jau nebėr ir anokio nelemto amato. *Pr. D.*

Ir atbulai: asmenvardžiai gali tapti labai garbingos reikšmės bendriniais vardais. To liudininkais tesie lietuvių kalbos žodžiai *ciecorius* ir *karalius*, atsiradę pirmasis iš Gallijos nugalėtojo ir Romos diktatoriaus *Caesar* (išt. Kaesar) vardo, o antrasis iš Frankų valstybės ir Vokiečių Imperijos įsteigėjo *Karl* (Karolio Didžiojo) vardo. Šiuodu vardu pavirto titulais tų vietų, kurias turėjo vardų savininkai.

Kajaus Juliaus Cezario laikais lotynų kalbos dvibalsis *ae* buvo tikrai dar ir tariamas dvibalsiškai, t. r., kaip *a* + *e*. Tuomet vardas *Caesar* perėjo į germanų kalbą, kur išliko iki šių dienų. Gotų kalboje tas skolinys skambėjo *kaisar* „caras, ciecorius“, vokiečių kalboje ir šiandien tebeskamba *Kaiser* su ta pačia reikšme. Viduramžių vokiečių kalba šį žodį perdavė anglams bei skandinavams, palyg. viduramžių anglų ir senovės skandinavų žodį *kejser*. *Kaiser* bus bene pats seniausias iš lotynų kalbos gautas germanų skolytinis žodis. Taip, kaip vokiečiai šį savo žodį padavė kitiems (anglams bei skandinavams), jau anksčiau gotai (galinga senovės germanų tauta), užvaldę slavėnus, ir šitiems davė tą patį žodį *kaisar*, kuris senovės slavėnų kalbos raštuose užtinkamas, pavirtęs lytimi *ciesarъ*. Iš šitos senovės slavėnų kalbos lyties yra išriedėjęs šių dienų rusų žodis царь „caras“. Dar senovės laikais slavėnų *ciesarъ* perėjo ir į lietuvių kalbą, kur pavirto šių dienų lytimi *ciesorius*. Šitame žodyje vėliau garsas *s* asimiliavos į žodžio pradžios garsą *c* ir atsirado antroji lietuviška lytis *ciecorius*.

Karolis Didysis, vok. *Karl*, pirmas atlaikė slavėnus besibriaunančius šiaurėje ir rytuose į vokiečių žemes. Kad jis padarė slavėnams didelio įspūdžio, paliudija faktas, jog jo vardas slavėnuose pasidarė titulu. Iš lyties *Karl* senovės slavėnų kalboje atsirado *kralъ*. Ir šiandien dar bulgarų, kroatų ir serbų kalbose yra išlikęs šitas žodis tokia pat lytimi *kralj*. Lenkai sako *król*, o rusai король. Iš slavių kalbų žodis keliavo toliau. Serbai savo žodį *kralj* padavė rumunams (*kraj*), madjarams (*király*), albanams (*krol'* „svetimas karalius“), graikams (κράλης „crales, Bulgarų, Serbų ir Vengrų kunigaikščių pavadinimas bizantiečių kalba“; κράλαινα, κραλιστα „uxor Serviae principis, Serbijos kunigaikštienė“) ir turkams (*kyrāl*, *krāl*). Gudai žodį король padavė lietuviams (*karalius*). Lenkai iš savo žodžio *król* išvedė naują žodį (mažybinę lytį) *królik* 1. „kralikas (=trušis), 2. karaliukas (toks paukštelis)“, kuriuodu ir perdavė lietuviams.

Taigi, iškrypdami kiek iš kelio, galėjome įsitikinti, jog asmenvardžio pavirtimas bendriniu vardu, kad ir su negarbinga reikšme, nėra nieko neparasta. Vadinasi, žodis *Götz*, *Götze* „kvailys“ yra atsiradęs iš asmenvardžio *Gottfried* maloninės lyties.

Bet vokiečių kalboje yra dar kitas žodis *Götze*, su reikšme „dievaitis, stabas“. Šitą reikšmę žodis turi nuo reformatoriaus Liuterio laikų, didžiausiai paveikusio vokiečių kalbos raidą. Pirminė to žodžio reikšmė, paliudyta 15-to ir 16-to šimtmečių raštuose, buvo „paveikslas, šventųjų paveikslas“. Šitas žodis, išorinės lyties atžvilgiu supuolęs su pirmuoju, yra betgi kitos kilmės. Von Bahder jį aiškina (žurnale Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur XXII 534 pusl.), tur būt teisingai, kaip Dievo vardo *Gott* mažybinę lytį su pirmine (raštuose nepaliudyta) reikšme „kaukas“ (Kobold, domovoj). Taigi, dabar matome, kad lyty *Götze* bus susilieję du žodžiu, kuriuodu tačiau yra vieno ir to paties žodžio išvestiniai.

Vokiečiuose ir dabar vartojamas žodis *Ölgötze*, kuriuo vadinamas kvailas, nerangus žmogus. Žodis su šita reikšme yra jau paliudytas 1520 metais. Bet tais pačiais 1520 m. yra paliudyta ir reikšmė „dievaitis, dievaičio paveikslas, stabas“. Šita reikšmė yra paliudyta ypač Reformacijos raštuose ir tur būt bus pirmesnė. Be to, tai buvo pašaipos žodis protestantų raštuose katalikų Bažnyčios įšventintam kunigui pajuokti. Tolimesnę literatūrą šituo klausimu nurodo Kluge (Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache dešimta laida 356 puslapy).

Kita mažybinė Dievo vardo *Gott* lytis yra *Gütchen* „kaukas“. Yra tai vidurinių vokiečių rytiečių (Ostmitteldeutsch) žodis, ir, kaip Kluge (Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache 194 puslapyje) nurodo, jau 1579 m. Siber'io veikale „Gemma gemmarum“ 225 pusl. šitaip paliudytas: cobalus „ein Güttgen“. Kartu su viduramžių vokiečių aukštaičių žodžiu *gütel* „kaukas“ žodį *Gütchen* von Bahder'is išaiškino kaip mažybinę žodžio *Gott* lytį (žiūr. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur XXII 534).

Kas tai yra šitie *Gütchen*, galima matyti iš poeto Goethė's veikalo „Faust“ antrosios dalies 1236-tos eilutės ir toliau. Šitie *Gütchen* yra palankios žmonėms namų dvasios. Su jomis susilygina kalnų dvasios „gnomai“, kurie sakosi esą jiems visai artimi. Cituoju šitą gnomų kalbą:

„Den frommen *Gütchen* nah verwandt,
„Als Felschirurgen wohlbekannt;
„Die hohen Berge schröpfen wir,
„Aus vollen Adern schöpfen wir;
„Metalle stürzen wir zu Hauf,
„Mit Gruss getrost: Glück auf! Glück auf!
„Das ist von Grund aus wohlgemeint:
„Wir sind der guten Menschen Freund“.

Žiūr. žodį *Gütchen* Boyesen'o veikale „Ein Kommentar zu Goethes Faust“.

Iš žodžio *Gott* yra taip pat sudarytas žodis *Gote* (eina tarmišku žodžiu), alemanų tarmėje (pietinėje Vokietijoje, Elzase ir Šveicarijoje) *Gotte*, Siebenbürgene *gūt*, *gūdi* „krikšto motina“. Šitas žodis viduramžių vokiečių aukštaičių kalboje (Mittelhochdeutsch) skambėjo *gote*, *gotte* „krikšto motina“ ir senovės vokiečių aukštaičių kalboje (Althochdeutsch) *gota* „krikšto motina“. Greta šito žodžio yra žodis *Götti* (alemanų tarmėje) arba seniau *göte*, *götte* (viduramžių vokiečių aukštaičių kalboje) su „krikšto tėvo“ reikšme. Šitai lyčiai senovės vokiečių aukštaičių kalboje, tur būt, atlieptų lytis **goto*, kuri betgi yra nepaliudyta. Senovės vokiečių aukštaičių lytys *gota f.* (paliudyta) ir **goto m.* (nepaliudyta) turi būti maloninės lytys sudėtinių daiktavardžių **gottfater*, **gotmuoter*, **gotsun*, **gottohter*. Šitos pilnesnės lytys nėra paliudytos senovės vokiečių kalbos paminkluose. Bet senovės anglų kalba turi šitokių žodžių su ta pačia reikšme, būtent *godfaeder*, *godsunu*, *goddohter*, iš kurių šių dienų anglų kalboje atsirado lytys *godfather*, *godson*, *goddaughter*. Jos yra taip pat paliudytos viduramžių vokiečių aukštaičių kalboje, pav. *gotvater*. Krikšto liudytojas (krikšto tėvas) yra lyg antrasis krikštijamo vaiko tėvas, lotyniškai „pater spiritualis“ (dvasinis, dvasios tėvas) arba „compater“=„antrasis, dvasinis tėvas“, tuo tarpu, kai tikrasis tėvas yra tik „kūninis tėvas“. Iš *compater* vokiečiai išvertė sau žodį *Gevatter*, o iš *pater spiritualis* jie susidarė žodį *gotvater*, tai lyg „tėvas Dievo vardu, Dievo vietoje, kaip Dievo atstovas“.

Taip pasisakę del žodžio *Gott* ir jo išvestinių vartojimo vokiečių kalboje, pamėginsime išaiškinti kalbamojo žodžio kilmę. Norėdami atsekti bet kurio žodžio etimologiją, turime visų pirma sugauti tojo žodžio seniausiąją istoriškai paliudytą lytį. Štai mūsų žodžio *Gott* atliepimai senovės germanų kalbose: senovės vokiečių aukštaičių (Althochdeutsch) *got*, gotų *guth*, senovės skandinavų (Altnordisch) *godh* ir *gudh*, senovės saksų (Altsächsisch), senovės anglų (Angelsächsisch) ir senovės fryzų (Atfriesisch) *god*. Turime čia stabtelėti ties gotų kalbos žodžiu *guth*. Wimmer'is puikiame savo straipsnyje „Die Etymologie des Wortes Gott" (žurnale Zeitschrift für katholische Theologie XLI pusl. 625—655) sako, gotų žodį *guth* turėjus kilmininką *gudis*. Tačiau dalykas ne taip jau aiškus. Svarbiausiąjį gotų kalbos paminklą sudaro Šventojo Rašto vertimas. Graikiškajame originale šventųjų vardai buvo sutrumpinti, kad būtų apsaugoti nuo profanacijos. Vertėjas gotas taip darė ir savo gotiškame vertime. Delto ir Dievo vardo *guth* vienaskaitos lytys yra visada sutrumpintos: vardininko ir galininko lytys *gth*, kilmininko *gths*, naudininko *gtha*. Greta šitų sutrumpintų vienaskaitos lyčių stovi nesutrumpintos daugiskaitos lytys, reiškiančios pagonų dievus ir nereikalaujančios jokios pagarbos: *guda* „dievai" ir *galiuga-guda* „dievaičiai, stabai". Nesutrumpintas taip pat kamienažodis, einąs pirmu sudėtinio daiktavardžio sandu; pav., *guda-faurhts* „dievobaimingas", *gud-hūs* „bažnyčia, Dievo namai".

Seniau kalbininkai (Hench ir Osthoff) iš šito gotų kalbos lyčių dvigubumo padarė išvadą, kad, kaip visose germanų kalbose, taip ir gotų kalboje Dievo vardo *guth* buvęs tiktai vienas kamienas *guda-*. Galūnei atkritus, skardusis priebalsis (media), arba, tiksliau pasakius, skardusis spirantas *d*, atsidūręs žodgaly, turėjo pavirsti dusliuoju spirantu (tenuis) *th*. Tai bendrai veikianti taisyklė gotų kalboje. Sutrumpintosioms lytims kilm. *gths*, naud. *gtha* vertėjas rašybos ženklą esąs paėmęs iš sutrumpintosios vardininko lyties *gth* (=*guth*). Vadinasi, tai būsiąs tik rašybos, o ne fonetikos dalykas. Juodu delto sutrumpintąją kilmininko lytį *gths* skaito **gudis* ir sutrumpintąją naudininko lytį *gtha* kaip **guda*. Šitoks sutrumpintųjų rašmenų įskaitymas susilaukė bendro pritarimo. Jį atkartoja ir Wimmer'is minėtojo straipsnio 625-tame puslapyje.

Tačiau paleografo Traubė's tyrinėjimai, (paskelbti veikale „Nomina sacra", München 1907, 274 pusl.), verčia mus atsisakyti nuo ligšiolinio aiškinimo, kadangi jis prieštarauja sutrumpinimo principams. Situose sutrumpintuose rašmenyse nėra niekada jokios raidės neturinčios savo tvirtos vietos nesutrumpintoje rašyboje. Perkėlimui vardininko galinės raidės į kitą linksnį, neturintį tos galinės raidės, paleografijoje nėra jokių pavyzdžių, tai paleografiškai nebūtas daiktas. Taigi, nesutrumpintose vienaskaitos lytyse gali būti tiktai *th*, o ne *d*, t. r. naudininkas *gutha*.

Taip pat klaidinga yra kilmininko galūnė *-is*. Visos kitos sutrumpintos lytys gotų kalboje rodo, kad kilmininkas **guthis* turėtų būti trumpinamas rašmeniu *gis* arba vėlesniais laikais *gthis*. Taigi, teisingas skaitymas bus tiktai *guths*. Taip skaitė germanistai jau anksčiau, Hencho straipsniui dar nepasirodžius.

Streitberg'as (Gotisches Elementarbuch. šešta laida, 97 pusl.) užtikrina, kad prof. Eduardo Sievers'o priegaidės tyrinėjimai patvirtinę

Traubės paleografinių tyrinėjimų išdavas. Iš viso to išeina, kad Dievo vardas gotų kalboje buvo štai kaip linksniuojamas:

Vienaskaita: vardininkas ir galininkas *guth*, kilmininkas *guths*, naudininkas *gutha*.

Daugiskaita: vardininkas ir galininkas *guda*, kilmininkas *gude*, naudininkas *gudam*.

Kaitaliojimasis tarp *th* vienaskaitoje ir *d* daugiskaitoje paliudija, kad kadaise šito žodžio vienaskaitos lytys turėjo kirtį šaknyje, o daugiskaitos lytys galūnėje.

Gotų kalbos žodis *guth* formaliai yra bevardės giminės daiktavardis. Bet visi būdvardžiai-pažyminiai, prisidedą prie jo, priima vyriškosios giminės galūnes.

Iš visos mūsų ligšiol surinktos medžiagos bus nesunku atstatyti germanų prokalbės lytį, visų germaniškų lyčių prolytę. Žodžio pradžios garsas bus ir germanų prokalbėje *g*. Balsis prokalbėje buvo trumpas *u*. Tai galime suprast iš gotų bei skandinavų žodžio lyčių ir taip pat iš balsio *o* kitose lytyse; nes germanų kalbose kiekvienas trumpas *o* balsių keitimo (umlauto) keliu yra atsiradęs iš *u*. Indogermanų prokalbės trumpasis *o*, kaip lietuvių kalboje, pavirto balsiu *a*. Žodgalio dantinis priebalsis, gotų kalbos liudijimu, buvo dvejopas, būtent, skardus spirantas *dh* (=anglų kalbos *th* žodyje *mother* „motina“) ir duslus spirantas *th* (=anglų kalbos *th* žodyje *mouth* „burna“). *dh* buvo tariama tada, kai prieš jį einąs skiemuo *gu-* buvo nekirčiuotas, o *th* tais atvejais, kai skiemuo *gu-* buvo kirčiuotas. Bet visos germanų kalbos, be vienos tik gotų kalbos, apibendrino skardųjį spirantą *dh* visuose linksniuose. Iš šito prokalbės garso *dh* vakarų germanų kalbose (vokiečių, olandų, anglų) atsirado pirma *d*, kuris ir šiandien dar yra vokiečių žemaičių, olandų ir anglų kalbose. Bet vokiečių aukštaičių, taigi ir rašomojoje vokiečių kalboje, šitas *d* pavirto į *t*. Jei atsiminsime, kad lietuvių kalboje daiktavardžių galūnės yra geriau išlaikytos kaip daugely kitų indogermaniškų kalbų, tai lauksime germanų prokalbės Dievo vardui *guth*: *gudh* galūnės, panašios į esančias lietuvių kalboje. Aišku, lytis *guth*:*gudh* negali būti pilna germaniška prolytė. Jau faktas, kad daugumoje germanų kalbų kalbamojo žodžio kamieninis balsis *u* pavirto balsiu *o*, nenugriaunamai rodo, kad po priebalsio *th*:*dh* ėjo dar balsis *a*, atsiradęs iš indogermaniško trumpo *o*; nes tik prieš šitą balsį einąs *u* galėjo pavirsti balsiu *o*. Tam ir pritaria šio žodžio linksniavimas gotų kalboje: *guth* linksniuojama einant *a*- linksniuote, su vieno tik vienaskaitos kilmininko išimtimi, kuris eina priebalsine linksniuote. Taigi, gauname dabar lytį *gútha*:*gudhá*. Bet ir tai dar nebus pilna prolytė, kadangi suradus galūninį balsį *a*, atsiradusį iš indogermaniško *o*, pilna mūsų žodžio galūnė indogermanų prokalbėje galėjo skambėti tiktai ar *-os* ar *-om*. Jeigu to žodžio indogermaniška galūnė būtų buvusi *-os*, tai gotiškasis žodis turėtų būti ne *guth*, o *guths*, ir skandinavų žodis ne *godh*, o *godhaR*.

Pirminis kirtis buvo dvejopas: daugiskaitoje galūninis *gudhá*, o vienaskaitoje šakninis *gúthom*. Bet jau germanų prokalbėje buvo ir vienaskaitos lytis *gudhám*. Šitas žodis turi bevardės giminės išvaizdą. Ir iš tikrųjų, gotų kalboje žodžio *guth*, pagonų dievams pavadinti, yra vartojama bevardės giminės daugiskaita *guda*, tuo tarpu kaip, eidama krikščionių Dievo vardu,

vienaskaitos lytis gauna vyrišką pažyminį. Taip pat senovės skandinavų žodis *godh gudh* yra ir vyriškos ir bevardės giminės. Senovės vokiečių aukštaičių ir viduramžių vokiečių aukštaičių kalboje sudėtinis žodis *abgot* „dievaitis, stabas“ yra bevardės giminės; bet šiaip žodis *got*, krikščionybės poveikiu, yra visur vartojamas kaip vyriškos giminės žodis, nors ir pasilieka vis bevardės giminės žodžio išorinė išvaizda. Tai primena lotynų kalbos bevardės giminės žodį *numen*, kuris yra vartojamas dievybei pavadinti.

Galūninis skiemuo *-dhám* (ir taip pat nekirčiuotas *-tham*) atsirado iš indogermanų prokalbės priesagos *-tóm*. Indogermanų prokalbės žodžiai su priesaga *-tós, -tóm* yra daugiausiai neveikiamosios rūšies dalyviai arba veiksmažodiniai būdvardžiai (adiectiva verbalia), kaip graik. κλυτός „garsus“: lotyniškai *in-clutus*, lietuviškai *šaltas, griežtas* ir t. t. Bet yra taip pat daug daiktavardžių su indogermaniška priesaga *-tóm, -tós*, reiškiančių kokį veikimą, pav. senovės indų kalboje *srutám* „tekėjimas, (vandens) bėgimas“, lotynų *fluentum*, graikų ἄμητος „šienavimas“, senovės vokiečių aukštaičių kalboje *mord* „žmogžudystė“ atsiradęs iš indogermaniškos prolytės *mər-tom*. Bet dabar germanų prolytė **gudham*, ar tai yra veikimo daiktavardis, ar sudaiktavardintas dalyvis, ar veiksmažodinis būdvardis? Veikiau, tur būt, būsime linkę laikyti ją pirminiu dalyviu ar veiksmažodiniu būdvardžiu. Vadinasi, *Gott* „Dievas“ būtų ta esybė, kuriai daroma tai, ką reiškia šaknis *gu-*. Bet plačiau apie tai išsitarsime toliau.

Norėdami etimologiškai nušviesti prolytę **gudham* **gutham* ir nustatyti jos pradedamąją reikšmę, mes turime surinkti tai pačiai šakniai priklausančiuosius kitų indogermanų kalbų žodžius. Šitą etimologinimo darbą tikrai meisteriškai yra atlikęs W i m m e r'is minėtame straipsny nuo 627 puslapio iki galo. Šiose eilutėse pasistengsiu iškelti aikštėn svarbiausiuosius Wimmerio straipsnio davinius.

Nustatyti, einant fonetikos dėsniais, žodžio *Gott* germanišką prolytę ir indogermanų prokalbės priesagą *-tom*, buvo visai nesunkus darbas. Bet sunkus ir beveik be vilties, kad kas neabejojamai tikro išeitų, yra darbas to, kuris germanų prokalbės šakniai *gu-* nori atrasti pradedamąją lytį indogermanų prokalbėje ir nustatyti etimologinę žodžio **gu-dham* **gutham* reikšmę. Šito netikrumo ir sunkumo yra dvi priežastys:

1. Germanų *g* žodžio pradžioje yra indogermanų prokalbės garso *gh* (gutturalis media aspirata) tęsinys. Bet indogermanų prokalbėje buvo trejopas *gh*: p a l a t a l i n i s, kalbininkų raštu išreikštas kaip *g'h*; v e l a r i n i s su paprastojo *gh* rašmeniu; ir l a b i o v e l a r i n i s $g^{w}h$. Germanų prolytės *gu-dham* garsas *g* gali būti atsiradęs iš kiekvieno šitų trejeto garsų.

2. Taip pat netikras yra indogermanų prokalbės balsis, iš kurio galėtumėm kildinti balsį *u*, esantį žody **gudham*. Germaniškasis *u* yra be jokios abejonės atsiradęs tiesiog iš indogermaniško *u*. Bet šitas *u* rodo mums kito balsio ar, tiksliau, dvibalsio nykstamąjį laipsnį. Kaip žody *atbudo*, sulyginant su žodžiu *baustis*, arbą žody *pasiuto*, palyginant su žodžiu *siausti*, trūksta balsio *a* atsiradusio iš indogermaniško *e*, taip ir germanų prokalbės šaknis *gu-* buvo netekusi vieno balsio. Šitas balsis galėjo būti ar *a*, ar *e*, ar *o*. Atsižvelgiant į tai, ar pagrindiniam laipsniui nustatysim *au*, ar *eu*, ar *ou*, mes prokalbėj turėsim įvairius pradedamuosius punktus. Visų trejeto lyčių nykstamasis laipsnis yra vienodas, bet reikšmė pasilieka įvairi.

Tų kalbamojo žodžio etimologinių išaiškinimų, kurie kai kurių mokslininkų buvo paskelbti, tiksliau dar neištyrus garsų dėsnių, mes čia nė neminėsime. Kalbėsim tik apie tas žodžio **gudham* etimologijas, kurios neprieštarauja dabar žinomiems garsų ir semasiologijos (reikšmės išplėtojimo) dėsniams ir iki naujausių laikų turėjo savo užtarytojų.

I. Vieni surišo žodį *Gott* su senovės slavėnų bažnytinės kalbos žodžiu *govieti* „religiose vereri, venerari“. Prie šito slaviško žodžio priklauso šie kiti žodžiai: senovės slavėnų kalboje *govienije* „pietas, verecundia“, rusų kalboje *govieju* „gavėjant prisiruošti šventos komunijos priėmimui“, gudų kalboje *hovíty* „1. gavėti, 2. melstis“, bulgarų kalboje *goviejъ* „gavėju“, serbokroatų kalboje *govjeti* „obtemperare“, čekų kalboje *hovieti* „saugoti, slaugyti, čėdyti“, *po-hovieti si* „pasigėrėti“. Iš rusų ar gudų lietuviai gavo savo žodį *gavėti*, tuo tarpu kai žodis *pasnikas* atsirado iš lenkų kalbos, gavusios tą žodį iš germanų. Štai, kaip kalba aiškiai rodo, ką ir kiti istorijos dokumentai patvirtina, jog Evangelija Lietuvoje buvo skelbiama ne tik iš vieno šono, bet iš įvairių. Su šita slaviškų žodžių grupe reikia sugretinti lotynų kalbos žodžius *Faunus* „senas Lacijos karalius, Saturno anūkas, Lotyno tėvas; numiręs buvo garbinamas kaip pranašaująs laukų ir miškų dievas“ ir *Fones* „dii silvestres“ ir, tur būt, *favere* „palankiam būti“. Giminaičių yra taip pat germanų kalbose: senovės skandinavų *gaum* „atidžia“, gotų ir senovės vokiečių aukštaičių kalbose *gaumjan* „pastebėti“, vokiečių aukštaičių kalboje (pavyzdžiui alemanų tarmėje) *gaumen* „vienam pasilikti bute butui, namams daboti“, *alter Ladengaumer* yra tokia prekė, kuri jau ilgą laiką guli krautuvėje neparduota. Su nykstamuoju šaknies laipsniu randasi senovės saksų kalboj žodis *far-gumon* „pražiopsoti“.

Atsižvelgiant į minėtuosius slaviškus, lotyniškus ir germaniškus žodžius, gaunamas šiai žodžių grupei indogermaniškas žodpradis $g^{w}h$ (labiovelaris media aspirata). Šitas priebalsis pavirto žodžio pradžioje slavėnų ir germanų kalbose priebalsiu *g*, o italikų prokalbėje priebalsiu *f*. Kadangi senovės lotynų kalboje vėlesnė (klasikinė) lytis *fave* skambėjo dar *fove*, mes kalbamųjų žodžių grupei turime priskirti indogermanų prokalbės balsį *o*. Delto prolytės pagrindinis laipsnis turėjo skambėti $*g^{w}hou$-. Jei ir germanų **gudham* tikrai pridera šiai žodžių grupei, tai jis bus neveikiamosios rūšies dalyvis arba veiksmažodinis būdvardis su taisyklingu nykstamojo laipsnio balsiu iš indogermanų prokalbės šaknies $*g^{w}hou$-. Jo reikšmė tuomet bus „esybė, su kuria apsieina su atidumu“, arba „gerbiama ir gerbtina esybė“. Senovės slavėnų žodis *govieti* leidžia mums tą prasmę dar susiaurinti, ir *gudham* bus „esybė, gerbiama su religine pagarba“.

Fonetiškai tokiam išaiškinimui nieko negalima prikišti ir indogermaniškosios prolytės reikšmė yra gana palanki tokiam kildinimui.

Ir italikų dievų vardai *Faunus* bei *Fones* yra dalyviai arba veiksmažodiniai būdvardžiai. *Faunus* atsirado iš **fawenos*. Priesaga *-no-* yra daugiausia vartojama veiksmažodiniams būdvardžiams sudaryti. Ji randasi ir lietuvių kalboje: *pil-na-s*, *kal-na-s*.

II. Kitą etimologiją davė Brugmann'as. Jis mėgino sugretinti graikų žodį θεός „Dievas“, kurį jis suprato kaip atsiradus iš prolytės θεϝός, su sanskrito žodžiu *gho-rá-s*, dažnai vartojamu vedų giesmėse kaip dievų pažyminys su reikšme „baisus, sukeliąs religinės baimės“. Einant Brugmano

aiškinimu, pirminė žodžio θεός reikšmė būtų buvusi maždaug ta pati kaip žodžio δεινός, dažnai vartojamo Homero giesmėse žodžio θεός pažyminiu. Po to viso Brugmanas jungė ir žodį *Gott* su žodžiais θεός ir *ghoras*. Tuo atveju germanų prolytė **gudham* būtų neveikiamosios rūšies dalyvis su reikšme „bijoma esybė“ arba „esybė, į kurią žiūrima su religine baime“. Wimmeris (minėtoj vietoj 632 pusl.) prie tos progos cituoja psalmę 46, 3: „quoniam Dominus excelsus et terribilis“.

Visų trejeto žodžių (θεός, *ghoras* ir *gu-dham*) bendra prolytė su pagrindinio laipsnio balsiu būtų **g*^{w}*heu-*. *g*^{w}*h* graikų kalboje prieš *e-* balsius pavirto į θ; senovės indų kalboje turėjo atsirasti *gh* ir germanų prokalbėje *g*. Kai del balsio, tai indogermanų prokalbės *eu* graikų kalboje pavirto į ευ prieš priebalsius, o į εF prieš balsius, kur betgi *F* vėliau išnyko. Germanų žodis turi nykstamąjį balsio laipsnį, kaip tai ir yra lauktina dalyvy su priesaga *-tos*.

Tačiau mes jau aukščiau (žiūr. šio žurnalo 11-tame ir 12-tame pusl.) išdėstėme, jog graikų žodis θεός negalėjo atsirasti iš prolytės *θεFός. Kada Brugmanas tai suprato, jis ir atsisakė nuo šitos žodžio *Gott* etimologijos. Taigi, negalima sugretinti žodį *Gott* su žodžiu θεός. Bet nėra jokio fonetikos dėsnio, neleidžiančio mums sugretinti žodį *Gott* su sanskrito žodžiu *ghoras*. Taip pat ir reikšmė nekelia rimtų abejojimų. Senovės induose dievai yra „baisūs, reikalaują religinės pagarbos“. Homeras Ateną vadina θεός δεινή, žiūr. Ilijados VI 378—380.

ἦε πῃ ἐς γαλόων ἢ εἰνατέρων εὐπέπλων
ἢ ἐς Ἀθηναίης ἐξοίχεται, ἔνθα περ ἄλλαι
Τρῳαὶ εὐπλόκαμοι δεινὴν θεὸν ἱλάσκονται.

Hektoras, neradęs savo žmonos namie, klausia tarnaičių:
„Ar nuėjo ji, gal, pas savo mošas ar marčias puikiais
drabužiais dėvinčias,
Ar į Atenos šventyklą, kur ir kitos
Gražiaplaukės trojietės prašo baisiosios dievaitės malonės“.

Ir Senojo Įstatymo Šventasis Raštas tikrąjį Dievą dažnai vadina „terribilis“. Taigi, ir germanų prolytė **gudham* galėtų turėti reikšmę „bijoma, reikalaujanti pagarbos esybė“.

Ill. Osthoff'as (Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiet der indogermanischen Sprachen, 4-ta dalis, 84 pusl. ir toliau) gretina germanų **gu-dham* prie vedų (senovės indų) žodžio *hū-tas* „šauktas“, sanskrito *hu-tas* „šauktas“, avestų kalboje *zū-tá-* „šauktas“, *hūtas* ir *hutas* yra dievų pažyminiai. Dievas Indra turi pažyminį *puru-hutas* „į kurį dažnai šaukiamasi“. Tokių sudėtinių žodžių yra dar daugiau indų ir avestų kalbose. Jie beveik visada turi reikšmę „šauktis (į Dievą)“. Minėtosios lytys yra neveikiamosios rūšies dalyviai su nykstamojo laipsnio balsiu. Jos yra fonetinis tęsinys indogermanų prokalbės dalyvių **g'hū-tós* ir **g'hu-tós*. Nes senovės indų kalbos *h* ir avestų kalbos *z* yra atsiradę iš indogermanų prokalbės *g'h*. Taip pat germanų prolytė **gu-dhám* gali būti kildinama iš indogermanų prokalbės lytiės **g'hu-tóm*; nes indogermanų prokalbės garsas *g'h* germanų prokalbėje pavirto į *g*. Tokiu būdu, germanų **gu-dhám* yra „šaukiamoji esybė; esybė, į kurią žmonės šaukiasi“.

Šitos žodžių grupės įvairiose indogermanų kalbose yra daug atstovų. Su nykstamojo laipsnio balsiu: senovės indų *hv-āt̄ar-*, avestų *zb-āt̄ar-* „šaukėjas, kas šaukiasi (į dievą)“ ir t. t.. Ir slavių kalbose šita grupė plačiai išplito. Ten indogermanų prokalbės *g'h* pavirto į *z*: senovės slavėnų *zv-ati* „šaukti“; taip pat slavėnų, serbokroatų, rusų, čekų ir lenkų kalbose; senovės slavėnų kalboje *zvatelь* „šaukėjas“, *zvataj* „šaukiąs“. Su aukšto laipsnio balsiu: senovės indų *háv-ate* „jis šaukia“ ir t. t.; senovės slavėnų *zovą* „aš šaukiu“, mažarusių *zov* „atsišaukimas“.

Kaip senovės indų ir avestų kalbos, taip ir slavių kalbos vartoja šios grupės žodžių religine prasme: čekai sako *v-zyvati Boha* „šauktis į Dievą“, *v-zyvač* „Dievo garbintojas“, rusai *vo-zvatь Boga*, serbokroatai *za-zivati Boga* ir *pri-zivati Boga*, lenkai *we-zwać Boga*.

Nėra jokio abejojimo, kad šitokia germaniškojo žodžio **gudham* etimologija labai gerai tinka ir net siūlosi priimti. Garsų istorijos atžvilgiu nematyti jokių kliūčių. Reikšmė „šauktis“ senovės indų, avestų ir slavėnų kalbose turi dar susiaurintą religinę reikšmę „šauktis į Dievą“. Delto nesunku tikėti, kad šaknis *gu-* ir germanuose priėmusi reikšmę „šauktis (į Dievą)“. Net galime eiti toliau ir tvirtinti, kad slavėnų kalbų sutikimas su arijų kalbomis, prie kurių, kaip matysim, prisideda dar ir armenių, ir baltų (aisčių) kalbos, mus stumte stumia prie išvados, jog reikšmė „šauktis į Dievą“ nėra atsiradusi tiktai atskirų kalbų raidoje, bet priklauso jau indogermanų prokalbei. Šitai Osthoffo etimologijai delto ir pritarė žymūs mokslininkai.

Bet pats Osthoffas šitą savo išaiškinimą vėliau kiek pakeitė (Bezzenbergers Beiträge XXIV 177 pusl. ir toliau). Jis, tiesa, pasilieka prie šaknies *g'hu-* „šaukti“, bet kitaip argumentuodamas, prieina kitos išvados:

1. Osthoffas dabar jau nebesiremia daugiau reikšme „šauktis į ką“, bet reikšme „sužavėti, prakeikti“ išriedėjusia iš jos prietaro keliu. Tam tikslui jis atkreipia dėmesį į avestų kalbos žodį, *zavaiti*, turintį greta reikšmės „jis šaukiasi į ką“, ir reikšmę „jis keikiasi, prakeikia“, be to ir į šiuos giminingus žodžius: armenių kalboje *n-zov-k'* „keiksmas, prakeikimas“, lietuvių kalboje *žavėti* „incantare“, latvių kalboje *zavet* „burti“.

2. Tuo pat laiku Osthoffas į germaniškąjį žodį **gudham* nebežiūri kaip į dalyvį, bet kaip į veiksmažodinį abstraktą (abstractum verbale). Jis atsisakė nuo reikšmės „numen invocatum“ ir už tai nustatė reikšmę „incantatum, excantatum, adiuratum numen“. Jo nuomone, germanas žodžiu *Gott* iš pradžių pavadinęs tą, ką žmogus būrimo jėga, ypač buriamais žodžiais pavergia savo valiai. Toliau, Osthoffas mano, kad gal geriau esą laikyti indogermaniškąjį žodį **g'hutôm* (=got. *guth*) veiksmažodiniu abstraktu su reikšme „incantamentum, žavėjimas, būrimas“. Tuomet vokiečių *Gott* savo esmėje būtų ne kas kita, kaip senovės indų bevardės giminės žodis *brahma*, arba „fetišas“, prancūzų *fétiche* „burtas, būrimo priemonė, amuletas, dievaitis“ (iš lot. *facticium*).

Prie šito naujo nusistatymo Osthoffas priėjo todel, kad buvo įsitikinęs, jog aukštesnis religinis supratimas išaugęs iš prietarų. Tai ne vieno Osthoffo įsitikinimas (minėtoje vietoje 196 pusl. ir toliau), bet ir Schrader'is (Reallexikon für indogermanische Altertumskunde 599 psl.) skelbia tą pačią teoriją. Bet čia grynai filologinis samprotavimas verčia mus atmesti

vėlesnes Osthoffo išvadas. Šios grupės yra daugybė žodžių senovės indų ir slavėnų kalbose, ar tai su paprasta ar su sakraline reikšme, bet be jokios prietaringos priemaišos. Ten nerasime nė vieno žodžio priderančio šiai grupei su „kerėjimo“ reikšme. Su šita reikšme užtinkami tik labai negausingi atstovai avestų, armenių ir baltų kalbose. Jeigu Osthoffo išvedžiojimas būtų teisingas, tai ir senovės indų, ir visų slavių žodžių religinė reikšmė būtų išriedėjusi iš prietaringosios. Bet jei taip, tai tesie leista paklausti: kodel šitų žodžių su prietaringa reikšme sakytose kalbose nė vienas nėra išlikęs sveikas? Juk prietarų šiose tautose nestoka! Taigi, dalykas Osthoffo apverstas kojomis aukštyn. Iš tikrųjų, filologinis samprotavimas verčia mus pripažinti, kad prietaringasis kalbamųjų žodžių vartojimas yra religinės reikšmės nupuolimo produktas, o ne atbulai, būsią religinis vartojimas esanti išdava evolucijos, arba prakilnėjimo iš prietarų.

Osthoffo nuomonei apie fetišų garbinimą, kiek tai liečia germanus, lyg tyčia prieštarauja ir tai, ką sako Tacitas (Germania, 9-tas skyrius). Čia Tacitas, kalbėjęs apie keletą germanų garbinamųjų dievų, štai kaip kalba: „Ceterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris speciem assimulare ex magnitudine caelestium arbitrantur; lucos ac nemora consecrant deorumque nominibus appellant secretum illud, quod sola reverentia vident“. 10-tame skyriuje jis sako, kad germanai, šaukdamiesi į dievus, pažvelgė į dangų: „pater familiae precatus deos caelumque suspiciens“. Aišku, jog germanai, taip darydami, negalėjo turėti akyse kokių fetišų. Jei sulyginsime, ką Tacitas (Hist. V, cap. 5 ir Hist. II, cap. 78) sako apie žydų ir egiptiečių religijas, tai pamatysime nuostabų žydų ir germanų dievybės supratimo ir Dievo garbinimo susiderinimą (beveik sutapimą). Sunku tikėti, kad šitie germanai vardą dievybei pavadinti būtų paėmę iš fetišizmo ir kerų.

Kitas Osthoffo tvirtinimas, kad, girdi, **gudhám* nėsąs dalyvis, o veiksmažodinis daiktavardis su veikimo reikšme, yra taip pat labai silpnas. Osthoffas net nemėgino tą tvirtinimą kaip nors įrodyti. Tiesa, yra veikimo daiktavardžių su indogermanų prokalbės priesaga *-tom*. Bet klausimą, ar koks žodis su priesaga *-tos*, *-tom* yra dalyvis ar veikimo pažymėjimas, turi išspręsti kalbos duomens. Apsidairę, pamatysim, kad senovės indų *hūta-*, *huta-*, atvestų *zūta-* reiškia tiktai „šauktas“, o ne „šaukimasis“. Taip pat nei armenių, nei slavių, nei baltų kalbose nėra jokio žodžio išvesto iš šaknies *g'hau-* su priesaga *-tom*, turinčio reikšmės „šaukimasis“ ar panašiai. Delto nesuprantama, kodel kaip tik germanų žodis turėtų susilaukti tos reikšmės. Priėmęs tokią pirminę reikšmę, Osthoffas mano, kad reikšmė „Dievas“ esanti atsiradusi šitokiu keliu, atseit, šitokiais pereinamais laipsniais: apkalbėjimas—kerai—kerėjimo priemonė—amuletas — fetišas — dievaitis (stabas) — Dievas. Osthoffas (minėtoje vietoje 196 pusl.) atkreipia skaitytojo dėmesį į savo straipsnį liečiantį fetišo žodį (Bezzenbergers Beiträge XXIV 111 pusl.). Bet kaip tik žodis *Fetisch* daugiau kalba prieš, negu už. Jis, romanų tarpininkaujamas, atsirado iš lotynų kalbos žodžio *facticium*. Jo pirminė reikšmė nėra „posakis; būrimo, kerėjimo posakis; burtas“ vėliau perėjusi į reikšmes „kerėjimo priemonė, amuletas, fetišas, stabas“, bet jis reiškia visų pirma „bet koks žmogaus sudarytas dalykas“.

Kad daiktavardžiai, turį veikimo reikšmę, gali būti vartojami to veikimo objektui pažymėti, tai žinomas dalykas. Tai mums aiškiausiai paliudys

lietuvių *arimas*, pažymėjęs ir tebereiškiąs patį „arimo darbą“, bet šiandien vartojamas „ariamajam laukui“ pavadinti.

Analogiškai galima įsivaizduoti, kad koks žmogus tą daiktą, kurio jis sau prašo, gali pavadinti savo „prašymu“. Bet kad žmogus tą esybę, į kurią jis kreipiasi su savo prašymu, savo „prašymu“ ar „šaukimu“ pavadintų, tam vargu bus galima surasti liudymų ar bent vieno pavyzdžio. Delto ir Wimmeris (638 pusl.) sakosi ginąs jaunesnįjį Osthoffą nuo senesniojo.

IV. Keletas mokslininkų išveda germanų **gudham* iš indogermanų šaknies *g'heu-*, *g'hu-*. Šios šaknies reikšmė matyti iš šių žodžių: χέω t. r. χέFω, χεύω „aš pilu vandens, laistau“; χοὰς χέειν „geriamą auką atnašauti“; χέρνιβας χέειν „aquam lustralem fundere“; χεῦμα, χῦμα, χύμα, χύσις, χοή „aukojamas laistymas, auka“; senovės indų *homan-*=χεῦμα „aukojamas laistymas“; senovės indų *ho-tar-*, avestų *zao-tar-* „kunigas, šventikas“; senovės indų *ho-trā-* avestų=*zaoθra-* „geriama auka, Trankopfer“; avestų *zao-θra-* „kunigystė“; senovės indų *ju-ho-mi* „aš pilu į ugnį libaciją“; senovės indų *havis-* „auka“; senovės indų *havana-* „aukojimas“; senovės indų *ā-huti-* „libacija“, *hutá-* „aukotas“. Lotynų kalbos žodis *fundo*, *fūdi* iš **foudi* (išplėstas su priebalsiu *d*, esamasis laikas su įterptiniu nosiniu priebalsiu) turi taip pat sakralinį vartojimą: pateram vaccae inter media cornua fundere, humi merum fundere. Gotų *giutan*, senovės vokiečių aukštaičių *giozan* „pilti vandens“ (išplėsta su *d* kaip lotynų *fūdi*); sakralinę reikšmę turi vokiečių aukštaičių žodis *guzjan* „libaciją atnašauti“; palyg. viduramžių vokiečių aukštaičių *sin leben giezen* „savo gyvybę aukoti“, *sin bluet giezen* „savo kraują atiduoti“.

Štai svarbiausieji čia veikią fonetikos dėsniai: indogermanų prokalbės *g'h* graikų kalboje pavirto į χ, senovės indų kalboje į *h*, avestų kalboje į *z*, lotynų kalboje prieš *u* į *f*, germanų prokalbėje į *g*; indogermanų prokalbės *eu* graikų kalboje, atsižvelgiant į tarmę, pavirto arba į ευ, arba į *εF*, kur *F* (digama) Attikos tarmėje nyko (delto χέω), senovės indų kalboje prieš balsius į *av*, prieš priebalsius į *o*, avestų kalboje į *ao*, germanų kalbose į *iu*, *io*.

χοή ir *fūdi* (atsiradęs iš **foudi*) atsirado iš indogermanų prokalbės lyties *g'hou-*, rodančios kitą ablauto laipsnį iš šaknies *g'heu-*; senovės indų ir avestų kalbose indogermanų prokalbės dvibalsiai *ou* ir *eu* susiliejo į v i e n ą garsą. Visos lytys turinčios tiktai balsį *u* kaip χύμα, χύσις, senovės indų *hut-*, lot. *fundo*, senovės vokiečių aukštaičių *guzjan* yra tęsiniai iš prolytės (su nykstamojo laipsnio balsiu) *g'hu-*, kuri taip pat yra ablautu surišta su pagrindiniu laipsniu *g'heu*.

Šitai žodžių grupei keli mokslininkai priskyrė ir germanų žodį **gu-dham*. Jeigu taip, tai aišku, kad **gudhám* f o r m o s atžvilgiu sutampa su graikų kalbos lytimi χυτόν ir senovės indų *hutám*. Formos klausimu visi šie mokslininkai sutinka tarp savęs. Bet reikšmės atžvilgiu pasirodo nuomonių įvairumas.

1. A u f r e c h t'as (Bezzenbergers Beiträge XX 256) deda pagrindan reikšmę „lieti“ ir aiškina lytį **gudhám* kaip „lietą daiktą, iš vario lietą dievybės paveikslą“. U h l e n b e c k'as (Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch

der gotischen Sprache 64) atmeta šitą aiškinimą. Taip daro ir Osthoffas (Bezzenbergers Beiträge XXIV, 192).

2. Meringer'is (Indogermanische Forschungen XVI, 153) germanų lyčiai **gudhám*, indogermanų **g'hutóm*, graikų χυτόν duoda reikšmę „Trankopfer, libacija, geriama auka". Uhlenbeckas (Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur XXX 285) atmeta ir šitą aiškinimą kaip visiškai neįtikinantį. Meringeris, matyti, išėjo iš tos pačios minties kaip ir Osthoffas (Bezzenbergers Beiträge XXIV 193), kad, būtent, **gudhám* yra ne dalyvis, o veikimo daiktavardis. Prieš jo nuomonę, delto, galioja tie patys priekaištai, kurie aukščiau (po III) buvo sukelti prieš Osthoffo teoriją.

3. Kai kurie mokslininkai, išeiną iš reikšmės „libaciją atnašauti" ir paskui „aukoti bendrai", supranta **gudhám* kaip dalyvį, turintį reikšmę „esybė, kuriai atnašaujama, aukojama". Šitą aiškinimą davė Graff (Althochdeutscher Sprachschatz IV 148), Bury (Bezzenbergers Beiträge VII 79), Streitberg (Urgermanische Grammatik § 122, 121 pusl.). Taip pat Kluge (Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 10. Auflage. 186 pusl.) laiko šitą etimologiją galima.

Bet tam pasipriešino Osthoffas (Morphologische Untersuchungen IV 84 pusl. ir toliau). Jis rašo: „Jei Peterburgo žodynas [1]), kaip jau Bopp'o glosaras, žodžiui *hutá-*, einančiam pačių dievų pažyminiu, be pirminės reikšmės „aukotas", duoda dar antrą reikšmę „tas, kuriam buvo aukota", tai prie to galima dar kai ką pastebėti. Pirma, negalima įtikinti, kad šaknies *g'hu-* „lieti, pilti" dalyvis galėtų turėti kitą reikšmę negu „lietas" gr. χυτός. Antra vertus, prie sanskrito *hu-* „aukojamą gėrimą (iš-)lieti", sutinkamai su pagrindine reikšme, vardas to dievo, kuriam aukojama, veduose nėra niekada kitaip vartojamas kaip naudininke ar vietininke. Betgi veikiamosios rūšies konstrukcijoj galininku išreiškiama tiktai atnašauto gėrimo ar kitos aukos pažymėjimas. Delto ir vargu šios šaknies neveikiamosios rūšies dalyvis galės išreikšti kokią nors dievo ypatybę".

Tačiau Wimmeris (minėtoje vietoje 640 pusl. ir toliau) sugriauna Osthoffo argumentaciją. Peterburgo žodyno autoriai gausingomis citatomis paliudija tvirtinimą, kad *huta-* neturįs tiktai reikšmę „aukotas", bet galįs taip pat pažymėti „tą, kuriam aukojama", taigi „aukomis garbinamas". Šios citatos, nors nepaimtos iš vedų kalbos, bet vistiek iš sanskrito literatūros, ir jos liečia ne tiktai nesudėtinį žodį (simplex) *hu-*, bet ir sudėtinius (composita) su prielinksniais *abhi-* ir *a-*. Šitie mokslininkai rodo net, kad su veiksmažodžiais *hu-* „aukoti", *abhihu-* „su libacija aplieti", *ahu-* „su libacija aplieti" veikiamosios rūšies konstrukcijoje, dievybė, kuriai aukojama, ir stovi galininke, o atnašaujamoji auka pridedama įnagininke. Vadinasi, išeina posakis „dievybę su auka garbinti". Ir šitiems posakiams žodynas duoda citatų iš sanskrito literatūros (žiūr. t. VII, 1633—35 pusl., ir trumpesnio leidimo VII t. 278 b. pusl.). Tokios konstrukcijos primena lotynų kalbos posakius *donare alicui aliquid* ir *donare aliquem aliqua re*, *diis victimas mactare* ir *deos victimis mactare* „dievus aukomis garbinti".

---

[1]) Čia kalbama apie sanskrito kalbos žodyną: Sanskrit-Wörterbuch. Herausgeg. von der kais. Akademie der Wissenschaften, bearbeitet von O. Böhtlingk und R. Roth. 7 tomai (in 4°). Petersburg 1852—1875.

Jei Osthoffas būtų kiek atidžiau apsidairęs, jis pats būtų pastebėjęs savo argumentų silpną pagrindimą. Juk žinoma, kad graikų kalboje daugybė negaliniuotinių veiksmažodžių (verba intransitiva), turinčių veikiamosios rūšies sakiny papildinį kilmininke ar naudininke, sudaro asmeninę neveikiamąją rūšį. Vadinasi, neveikiamosios rūšies konstrukcijoje kilmininkas ar naudininkas pavirsta vardininku-veiksniu. Kühner-Gerth (Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache 2. Teil, 1. Band; 3 Aufl. 124 pusl.) duoda daug tokių pavyzdžių. Tarp šitų pavyzdžių esama ir dalyvių, vadinasi kaip tik, ko mums reikia. Sakoma ἐφορμεῖν τινι „apgulti, blokuoti", bet Tukididis 8, 20 sako νῆες ἐφορμούμεναι ὑπὸ Ἀθηναίων. Veiksmažodis ἐπιβουλεύειν „pinkles statyti" šiaip reikalauja naudininko, bet Platonas Civ. 417 b. duoda sakinį καὶ ἐπιβουλεύοντες καὶ ἐπιβουλευόμενοι διάξουσι πάντα τὸν βίον ir t. t. Tokių pavyzdžių yra daugybė ir lietuvių kalboje. Aš priminsiu tik tokius posakius: *miegamasis kambarys*; *valgomasis stalas*; *važiuojamas kelias*; *važiuojami pinigai*. *Bėga kaip galvon duotas*. *Avinų duotas dar gaidžio geidžia*. Tokių posakių eibę rasime Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatikoje, pusl. 133—141.

Kad ir senovės indų kalbai tokių konstrukcijų nebūta svetimų, rodo neveikiamosios rūšies dalyvis *upa-hūta-* turįs dvejopą reikšmę „pašauktas, pakviestas" ir „tai, į ką kas pakviestas" (Peterburgo žodynas VII 1682 psl. ir trumpesniame leidime VII 288 c.). Čia pridera taip pat senovės indų kalbos žodis *havišya-* su dvejopa reikšme „aukai numatytas" ir „tas, kuriam auka yra numatyta, kuriam auka pridera" (Peterburgo žodynas VII 1572); *hotavya-* reiškia „tai, ką reikia aukoti", bet ir „tas, kuriam reikia aukoti" (minėtoje vietoje 1665 psl.). Wimmeris duoda dar daugiau pavyzdžių iš graikų, lotynų ir senovės indų kalbų, tuo tarpu, kai jis apie tą patį reiškinį lietuvių kalboje nieko nežino.

Taigi, nieko negalima sakyti prieš išaiškinimą germaniškojo *gudhám* kaip „esybė, kuriai aukos atnašaujamos". Ir tiesa, keletas mokslininkų, nežiūrėdami Osthoffo pasipriešinimo, stovėjo už šitą etimologiją.

Iš reikšmės „libacija, geriamoji auka, Trankopfer", dar prieš germanų prokalbės susidarymą, išriedėjo bendresnė reikšmė „auka", kaip tai matyti iš arijų kalbų. Kad ir germanai, kaip kitos indogermanų tautos, turėjo tokių libacijų, matyti ne tik iš žodyno (senovės vokiečių aukštaičių *guzjan* „libaciją atnašauti"), bet apie tai mums dar aiškiais žodžiais praneša Vita sancti Columbani, kalbėdama apie Suevus: „(Columbanus) reperit eos sacrificium profanum litare velle, vasque magnum quod vulgo cupam vocant, quod 26 modios amplius minusve capiebat cerevisia plenum in medio habebant positum. Ad quos vir dei accessit et sciscitatur, quid de illo fieri vellent. Illi aiunt: deo suo Wodano quem Mercurium vocant alii se velle litare". (Žiūr. Grimm Deutsche Mythologie I³. 49).

V. Ne visi kalbininkai griežtai skyrė mūsų dvi prolytes *g'hau-* „šauktis (į Dievą)" ir *g'heu-* „lieti, pilti (vandens), geriamą auką atnašauti". Fick'as (Vergleichendes Wörterbuch³ I 23 ir 467) abiem šaknim duoda vienodą fonetinę išvaizdą, priskirdamas vienai reikšmę „šauktis" ir „aukoti", o antrajai reikšmę „lieti, pilti". Ir ketvirtasis to paties veikalo leidimas (I 55 ir 217) nustato abidvi šaknis su ta pačia garsine išvaizda su *e-* balsiu, bet priskiria vienai šakniai reikšmes, atskirtas dar pirmesnėj laidoje „aukoti" ir „lieti", o

kitai reikšmę „šauktis“. Ir Brugmann'as (Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen) šiuo klausimu svyruoja, kaip matyti iš Wimmerio citatų (minėtoj vietoj 643). Viena betgi jau aišku, tai, būtent, kad sąvokos „lieti“ ir „geriamą auką atnašauti“ eina vienon draugėn su indogermaniška prolyte *g'heu-*. Čia abejojimų neprileidžia graikų kalbos žodis χέFω ir gotų *giutan*, senovės vokiečių aukštaičių *giozan*. Bet prolytei, turinčiai reikšmę „šaukti, šauktis į ką“, esamosios senovės indų, avestų, slavių ir baltų kalbų lytys neduoda galimybės nustatyti neabejojamą šakninį balsį, kadangi šiose kalbose indogermanų prokalbės dvibalsiai susiliejo į vieną. Mes rašome delto *g'hau-*, neužmiršdami, kad, gal, reikėtų rašyti *g'heu-* ar *g'hou-*.

Ligšiol mes, bendrai klausimą nagrinėdami, sutikome su Wimmerio išdėstymu, tiesa, kai kur jį pataisydami ar papildydami. Bet paskutinėje savo straipsnio dalyje jis būtinai norėtų rasti aiškų atsakymą į klausimą: „Kadangi tik vienas aiškinimas gali būti teisingas, tai kuris iš sakytųjų bus teisingasis?“. Turiu pripažinti, kad ir čia jo argumentacija yra labai atsargi ir visiškai mokslinga. Taigi, bus pravartu su jąja susipažinti. Turėsiu, betgi, praleisti didelę dalį jo mokslinio aparato apie grynai filologinius-lingvistinius klausimus, kurie, aš bijau, gal nedžiugintų visų šio žurnalo skaitytojų. Kas norėtų klausimą giliau nagrinėti, turėtų žiūrėti paties Wimmerio darbą ir ten skaityti, pradedant nuo 643-čio puslapio.

Wimmeris mėgina įrodyti pilną tapatybę šaknų, reiškiančių „šauktis į ką“ ir „aukoti“. Tokiu būdu turėtume reikalo tik su viena indogermanų prokalbės šaknimi *g'heu-*, *g'hou-*, *g'hu-* reiškiančia ir „šauktis“ ir „aukoti“. Abi reikšmi „šauktis“ ir „aukoti“ būtų tiktai įvairūs vienos ir tos pačios reikšmės raidos produktai.

1. Abi sąvoki „šauktis į dievybę“ ir „aukoti dievybei“ yra artimai susijusios. Juk auka kaip tik yra pats stipriausis šaukimasis į Dievą. Visa eilė pavyzdžių rodo, kad žodžiams reiškiantiems „šauktis, garbinti“ ir pan. įvairios tautos suteikė ir reikšmę „aukoti“, ir atbulai, kad jos žodžius reiškiančius „aukoti“ vartojo ir sąvokai „šauktis į ką“. Vėl kitur, vienas ir tas pats žodis, reikšmės diferenciacijos keliu, vienoj kalbos srity išvystė reikšmę „šauktis“ ar ką nors panašaus, ir kitoj srity reikšmę „aukoti“. λίσσομαι atsiradęs iš senovės lyties *λίτjομαι reiškia „melstis, verkiant prašyti“ (dievą ar žmogų), λιτή „meldimasis, prašymas, malda“; romėnai paėmė žodį *litare* iš graikų su reikšme „aukoti“. Šiųdviejų pereinamą laipsnį mes matome, kai Pindaras jungia būdvardį λιτός „meldžiąs“ su žodžiu θυσία „auka“: ναιετάοντες ἐδώρησαν θεῶν κάρυκα λιταῖς θυσίαις. Panašiai Sofoklio Antigonės 1019 eilutėj ir toliau:

κᾆτ'οὐ δέχονται θυστάδας λιτὰς ἔτι
θεοὶ παρ' ἡμῶν.

Iš žodžių, vartojamų Sofoklio veikale, mes sužinome, kad su auka buvo surištos maldos, tuo tarpu, kai Pindaras kalba apie prašomąsias aukas (Bittopfer), t. y. aukos, kuriomis norima ko nors iš dievybės išprašyti. Tokia auka savo esme ir intencija nėra kas kita, kaip malda.

Panašus pavyzdys perėjimui reikšmės „šauktis“ į reikšmę „aukoti“ randasi italikų kalbose: *precor* (vienos kilmės su lietuvių žodžiu *prašyti*) rei-

škia „prašyti, šauktis į ką, melstis“; prie to pridera umbrų kalbos žodžiai *persclu* ir *perclu* (ablativas) „supplicatione“, oskų *pestlum* „šventykla“, marsų *pesco* „sacrum“. Tai primena ofertoriją Mišiose pro defunctis: „hostias et preces tibi Domine laudis offerimus“,=dovanų ir maldų mes aukojame.

Kitą pavyzdį duoda indogermanų prokalbės šaknis *g^{w}er-*, iš kurios atsirado šie žodžiai: senovės indų *gṛṇāmi* „aš šaukiu, giriu“, *gir-* „pagyrimas; giesmė“, *są-girate* „jis prižada“, *gūrtis* „pagyrimas“, *gurate* „jis pasisveikina (su kuo)“, *gūrtas*=lotynų kalbos *gratus* „pasveikintas, malonus“, oskų *brateis* „gratiae“, peligniečių *bratom* „padėka“, avestų *gar-* „giriant iškelti“, lietuvių *giriu*, *girti*, prūsų *girtwei* „girti“, *girsnan* „pagyrimas“; senovės slavėnų *žirą* „aukoju“, *žrьtva* „auka“, *žrьcь* ir *žьrьcь* „kunigas“, kroatų *žertva* „auka“, *žertvovati* „aukoti“. Čia pasirodąs reikšmės išriedėjimas iš „gyrimo“ į „aukojimą“, pasak Wimmerio, primena, kad Katalikų Bažnyčia Mišias vadina „hostia laudis“.

Wimmeris duoda dar daugiau pavyzdžių. Visais šiais lingvistiniais duomenimis yra užtektinai įrodyta, kad ir mūsų atveju reikšmės „šauktis“ ir „aukoti“ gali priderėti tai pačiai žodžių grupei. Reikšmė nekelia kliūčių, jei norėtum identifikuoti indogermanų prolytę *g'heu-* „lieti, aukoti“ ir indogermanų prolytę *g'hau-* „šauktis“ (su nežinomu šaknies balsiu), vadinasi, jei abiem istoriškai paliudytom reikšmėm nustatytum vieną bendrą prolytę *g'heu-*.

Ir kalbininkai nesidrovėjo priskirti reikšmes „šauktis“ ir „aukoti“ tai pačiai šakniai. Taip, pavyzdžiui, Fick'as (Vergleichendes Wörterbuch^{3} I 467) deda vienon krūvon senovės indų *hava-* „šauksmas“, *havana-* „šaukimas“, avestų *zava-* „šauksmas“, *zavana-* „šaukimas“ ir senovės indų *hotṛ-* = avestų *zaotar-* „kunigas“, senovės indų *hotra-* = avestų *zaoθra-* „auka“. Tiesa, kaip jau pąsakyta, ketvirtame leidime (I 55 ir 219 pusl. ir toliau) Fickas skiria reikšmę „aukoti“ nuo reikšmės „šauktis“. Bet ir Osthoffas skiria armenių kalbos žodį *jaunem* „aš aukoju“ ir armenių *jaun* „dovana, duoklė“ prie šaknies *g'hau-* reiškiančios „šaukti“.

2. Kai dabar iš reikšmės pusės paaiškėjo, kad indogermanų prolytė *g'heu-* „aukoti“ ir indogermanų prolytė *g'hau-* „šauktis“ gali būti identiškos, reikia dar ištirti, ar šita tapatybė yra ir iš tikrųjų.

Šio klausimo sprendimą gali duoti tiktai senovės indų ir avestų kalbos, kadangi tik ten abi reikšmi (atsakančios prolytėms *g'heu-* ir *g'hau-*) yra gyvos. Visų pirma labai puola į akis ta aplinkybė, kad senovės indų kalboje visa eilė visai vienodai skambančių žodžių turi abi reikšmi, būtent, ir „aukoti“ ir „šauktis“: *hotra-* 1. „kunigystė“, 2. „šaukimasis“ (į ką); *homan-* 1. „auka, duoklė“, 2. „šaukimasis“; *hava-* 1. „auka“, 2. „šaukimasis“; *havya-* 1. „offerendum“, 2. „invocandus“; *havana-* 1. „aukojimas“, 2. „šaukimasis“; *huta-* 1. „aukotas“, 2. „šauktas“; *hūyate* 1. „aukojama“, 2. „šaukiama“. Prie to prisideda sudėtiniai žodžiai taip pat su dvejopa reikšme „aukoti“ ir „šauktis“, pav.: *ā-huti* 1. „aukojama duoklė“, 2. „šaukimasis“. Ir avestų kalboj yra žodis *zūtay-* „šauksmas“; bet sudėtinis žodis *ā-zūtay-* reiškia „taukai“=senovės indų *ā-hutay-* „tai, kas yra aukojama“. Bet ne tiktai šitie vienodai skambą žodžiai puola į akis su savo dvejopa reikšme. Ir senovės indų ir avestų kalboje yra, be to, dar daug įvairių žodžių, atsiradusių iš bendros šaknies, taip pat su dvejopa reikšme. Wimmeris (pusl. 649 ir toliau) įtiki-

namai įrodo, kad visi šitie išvardinti žodžiai atsirado iš vienos bendros šaknies, kurios reikšmė, laikui einant, suskilo. Tokių reikšmės skilimų kalbų istorijoj dažnai įvyko. Etimologiniai žodynai duoda daug pavyzdžių.

Senovės indų kalboje, iš visų indogermanų kalbų turinčioj seniausiuosius literatūrinius paminklus, tas reikšmės suskilimas dar nebuvo pilnai įsigalėjęs. Mes ten dar užtinkame visą eilę tokių žodžių, kuriems leksikografai duoda abi reikšmi: ir „aukoti" ir „šauktis". Senovės indai tos reikšmės dar nesuprato esant dvejopos. Jie įmatė aukoje šaukimąsi į dievybę, ir, atbulai, šaukimusi į bet kurį dievą ėjo auka. Taigi, mes matome senovės indų kalbą kaip tik pačioje išriedėjimo stadijoj, kur reikšmė jau yra pradėjusi skilti bet dar nepilnai suskilusi. Kaipo pirminę reiksmę galima nustatyti: „aukojant gėrimų šauktis į dievybę".

3. Wimmeris įtikino, kad III-me skyriuj aptartoji šaknis su reikšme „šauktis" sutampa su IV-me skyriuj aptartąja šaknimi su reikšme „geriamą auką atnašauti". Atsižvelgiant į graikų χέFω χεύω, gotų *giutan*, senovės vokiečių aukštaičių *giozan* „lieti", šios šaknies pagrindinį laipsnį reikia rašyti su balsiu *e g'heu-* su nykstamuoju laipsniu *g'hu-*. Pasiremdami esamąja žodynų medžiaga, mes šiai šakniai duosime visai konkrečią reikšmę: „geriamąja auka šauktis (į dievybę)". Šita reikšmė paskui, laikui bėgant, suskilo į reikšmę „geriamą auką atnašauti" ir į reikšmę „šauktis". Iš šitų sakralinių reikšmių vėliau atsirado profaninės reikšmės „lieti" ir „šaukti". Religinė ar sakralinė reikšmė buvo pirmesnė; nes nuo reikšmės „lieti" į reikšmę „šaukti" ar atbulai nėra jokio tilto.

Germanų prolytė **gudhám* delto turi ne tiktai reikšmę „esybė, į kurią šaukiamasi", kaip trečiame skyriuje pasakyta, taip pat ne tiktai reikšmę „esybė, kuriai aukojama", kaip buvo išdėstyta ketvirtame skyriuje, bet, pasiremiant abiejų šaknų tapatybe, ji jungia abi reikšmes į vieną: „esybė, į kurią šaukiamasi su aukomis".

Po viso šito pagrindingo išdėstymo pasirodo dar kartą Wimmerio atsargumas. Jis štai kaip išsireiškia: „Baigiame savo išdėstymą. Šitai rodo, kad neabejojamo sprendimo apie žodžio *Gott* etimologiją ir pirminę reikšmę duoti negalima, kadangi, kaip jau pradžioje pasakyta, žodžio **gu-dhám* šaknis *gu-* yra įvairiaprasmė ir leidžia nustatyti indogermanų prokalbėj įvairių pradedamųjų punktų, iš kurių kiekvienas turi atitinkamą reikšmę... Taip, matėme, kad **gudham* gali būti „garbinama esybė; esybė, su kuria apsieinama su religine pagarba". Paskui išdėstėme, jog niekas nekliudo išaiškinti **gudham* kaip "bijomą, pagarbos reikalaujančią esybę". Ant galo išaiškinome **gudham* kaip „esybę, į kurią šaukiamasi su aukomis". Kas nesutinka su mūsų identifikavimu indogermanų prokalbės šaknų *g'hau-* „šauktis" ir *g'heu-* „geriamą auką atnašauti", tas gali įžiūrėti žody *gudham* ar „esybę, į kurią šaukiamasi" ar „esybę, kuriai aukojama".

Jei nesulauksime iš kur nors daugiau kitos naujos kalbiškos medžiagos, tai galima jau tvirtinti, kad atsargus, mokslingas tyrinėtojas, nieko naujo šiuo klausimu negalės sugalvoti: nebent išvadą, kurios galimybę jau nurodo Feist'as (Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache[2] 1923, 168 pusl.), kad čia visai neturima reikalo su žodžiu paveldėtu iš indogermanų prokalbės, bet su pirminių Europos gyventojų neindogermanų palikimu. Tačiau tai tik nauja hipotezė, pridėta prie jau esamųjų ir neduodanti taip pat jokio tikrumo.

4. Slav. *bogъ*.

Žodis *bogъ* yra bendras visiems slaviams. Čia supažindinsiu skaitytojus su šio žodžio vartojimu įvairiose slavių kalbose, vengdamas, aiškus dalykas, visų grynai išvestinių lyčių, paduodamas beveik tiktai pagrindinius žodžius:

Senovės slavėnų kalboje: *bogъ* „Dievas“; *bogyńi* „dievaitė“.

Rusų kalboje: бо гъ „Dievas“; богиня „dievaitė“; божиться „prisiekti“ (iš šito žodžio lietuviai pasidarė lytis *bažytis*, *pasibažyti*); бодай (atsiradęs iš senovės lyties богдай) тобя „tegu tave!“

Gudų kalboje: *boh* „Dievas“.

Mažarusių kalboje: *b'ih*, kilm. *boha* „Dievas“; *božyty śa* „prisiekti“; *b'ih-me!* „[duok] man Dieve“! Iš šito atsirado naujas veiksmažodis *b'ihmaty śa* „dievagotis, bažytis“.

Bulgarų kalboje: *bog* „Dievas“; *vъz-bog vъz-bogo* „į orą, aukštyn“; *bož'ak* „elgeta“.

Serbokroatų kalboje: *bog* „Dievas“; *bogac* „elgeta“; *bogalj* „luošas žmogus, luošys“; *bog-me* „dievaži“; *bogmati se* „dievagotis“; *božjak* „elgeta“.

Slavėnų kalboje: *bog* „Dievas“; *božjak* „maža moneta“; *božjast* atsiradęs iš *božja oblast* „epilepsija“ (eufemistinis posakis).

Čekų kalboje: *bůh*, kilm. *boha* „Dievas“; *božec* (eufemistinis posakis) „tokia vidurių liga“; *bůžek* „dievaitis, stabas“; *ná-božny* „pamaldus“.

Lenkų kalboje: *bóg* „Dievas ; *bogdaj*, *bodaj* „duok Dieve!, tegu!“.

Aukštutinių sorbų kalboje: *boh* „Dievas“; žemutinių—*boh* „Dievas“.

Polabų kalboje: *büög* „Dievas“ (žiūr. Berneker Slavisches etymologisches Wörterbuch I 66 ir toliau).

Kaip vokiečių kalboje žodis *Gott* yra vartojamas asmenvardžiams sudaryti, taip ir slavių kalbose žodis *bogъ*. Iš gudų asmenvardžio *Boh-dan* (=Dievo duotas, senovės slavėnų kalboje *bogъdanъ*) atsirado lietuviška pavardė *Bogdonas*.

Nuo žodžio *bogъ*, turinčio reikšmę „Dievas“, Bernekeris (Slavisches etymologisches Wörterbuch I 67) atskiria antrą žodį *bogъ* su reikšme „dalia, pajus“. Tačiau ir Bernekeris sako, kad šitas antras žodis yra atsiradęs iš tos pačios šaknies kaip ir pirmasis. Tuo niekas ir neabejoja. Su antruoju žodžiu turime gal reikalo šiame slavėnų kalbos tarmiškame posakyje: *zleya boga rživa* „jam blogai sekasi (jam lemtas piktas likimas)“. Šiaip šitas žodis yra tik vartojamas sudėtiniuose žodžiuose (*u-bogъ*, *ne-bogъ*) ir su priesagomis, sudarančiomis kitus žodžius (*bogatъ*; *-božьje*).

Senovės slavėnų kalboje: *bogatъ* „turtingas“; *ne-bogъ*, *u-bogъ* „neturtingas, biednas“.

Rusų kalboje: богатъ, богатый; у-богій.

Mažarusių kalboje: *bohatyj* (atsiradęs iš senovės lyties **boh-ty*); *u-bohyj*; *ž-b'iže* (bevardės giminės) „javai; turtapalaikis“ (atsiradęs iš *sъ-božьje*).

Bulgarų kalboje: *bogat* „turtingas“; *boguvam* „gyvenu laimingai, pertekliuje“.

Serbokroatų kalboje: *bogat* „turtingas“; *ne-bog*, *u-bog* „biednas, neturtingas“; *ne-bore* (atsiradęs iš **ne-bože*; šauksmininkas prie žodžio *ne-bog*) „dievaži!“.

Slavėnų kalboje: *bogat* „turtingas“; *u-bog*, *ne-bog* „neturtingas, biednas; vargšas“.

Čekų kalboje: *bohaty* „turtingas“; *u-bohy*, *ne-bohy* „neturtingas“; *ne-boštík* ir (senesnės lytys) *nebožčík* (iš senesnio **nebožьčikъ*, mažybinė lytis prie **ne-božьčь* atsiradusio iš **ne-bogъ*) „vargšas; velionis, nabašnikas“; *neborak* (iš **nebožak*) „nabagas“; *zboží* „turtas“ (iš **sъ-božьje*).

Lenkų kalboje: *bogaty* „turtingas“; *u-bogi* „neturtingas“; *nie-borak* „vargšas“; *nieboszczyk* „velionis“; *z-boże* senovėje turėjo reikšmę „turtas, turtingumas“, šiandien „javai“.

Aukštutinių sorbų kalboje: *bohaty* „turtingas“; *'bohi* (**ubogъ*) „vargingas“; *nje-bohi* „numiręs“; *nje-božatko* „nabagėlis“; *z-boże* „laimė“.

Žemutinių sorbų kalboje: *bogaty*; *'bogi*; *hu-bogi*; *nja-borje*; *nje-borjetko*; *z-božo* „galvijai“.

Šitų žodžių atstovų randasi ir baltų (lietuvių, latvių ir prūsų) kalbose. Lietuvių žodžiai *nabašninkas*, *nabštininkas*, *nabažnykas*, *nabašnykas* atsirado iš kurios nors slavių kalbos, ar lenkų (*nieboszczyk*) ar gudų (*neboščik*). Žmonės, kalbėdami, surišdavo tą žodį su lenkų kalbos žodžiu *nabožnik* „pamaldus žmogus“, ir taip atsirado lietuvių kalboje lytis *nabažnykas*. (Žiūr. Leskien-Brugmann Litauische Volkslieder und Märchen 339).

Lietuvių kalbos žodį *bagotas* ir latvių *bagâts* Trautmann'as (Baltisch-Slavisches Wörterbuch 23) laiko savais baltiškais žodžiais, o ne skoliniais, kadangi prūsų kalboje yra asmenvardis *Bogocz*. Prieš tokią argumentaciją Endzelynas (Mühlenbach-Endzelin Lettisch-Deutsches Wörterbuch I 249) visai teisingai sako, kad asmenvardžiai gali taip pat susidaryti iš skolytinių žodžių. Dauguma lietuvių vardų ir pavardžių yra kaip tik sudaryti iš svetimos medžiagos. Be to, Endzelynas tvirtina, kad slavių žodžiui *bogatъ* latvių kalboje turėtų veikiau atliepti grynai (neskolyta) latviška lytis **baguots*. Taigi, pasilieka tiktai išvada laikyti ir lietuvių *bagotas* ir latvių *bagâts* slaviškais žodžiais.

Taip pat slaviškais skoliniais reikia laikyti lietuvių žodžius *nabagas*, *ubagas* ir latvių žodžius *nabags*, *ubags*. (Mühlenbach-Endzelin Lettisch-Deutsches Wörterbuch I 249 ir II 685/686). Iš šitų žodžių ir lietuviai ir latviai išvedė visą eilę naujų žodžių: pav. lietuviškai *ubagauti*, latviškai *nabaguot* „elgetauti“.

Iš žodžio *bogъ* „Dievas“ slaviai pasidarė išvestinį žodį Dievo namams“ pavadinti: senovės slavėnų kalboje *božьnica* „templum“ (žiūr. Miklosich Lexikon palaeoslovenico-graeco-latinum 39); rusų kalboje божница „kertė gyvenumuose namuose su šventais paveikslais, prieš kuriuos dažnai žiba ir lempelė; bažnytėlė; Heiligenschrank; Götzentempel“; lenkų kalboje *bożnica* „kagalas, sinagoga“. Šitą žodį paėmė ir lietuviai ir latviai: lietuviškai *bažnyčia*, latviškai *baznica*. Priegaidė rodo, kad čia turime reikalo su labai senais skoliniais. Tą žodį lietuviai bus paėmę iš gudų, ilgą laiką prieš lietuvių ir lenkų artimesniems santykiams prasidedant (žiūr. Mühlenbach-Endzelin Lettisch-Deutsches Wörterbuch I 269).

Kiti kalbamųjų žodžių giminaičiai randasi arijų ir graikų kalbose, būtent: senovės indų kalboje *bhagas* „laimė, gėrybė; dalytojas, ponas“; *bhajati* „dalyti, priskirti“; *bhaktam* „valgis, valgymas“; avestų kalboje *bažaiti* „skiria

dalį, dalija ; *baγa-* „ponas, Dievas"; *baga-*, *baγa-* (bevardės giminės) „dalis, likimas", ypač „palankus likimas, laimė"; senovės persų kalboje *baga-* „ponas, Dievas"; šių laikų persų kalboje *bay* „Dievas"; graikų kalboje ἔφαγον „aš valgiau", φαγεῖν „valgyti". (žiūr. Berneker minėtoje vietoje 67; Trautmann minėtoj vietoje 23; Boisacq Dictionnaire étymologique de la langue grecque 1010).

Iš šitų žodžių galima jau suprasti, kad indogermanų prokalbės šaknis *bhag-* išpradžių neturėjo jokios religinės reikšmės. Visose kalbose, kur tik yra tos šaknies žodžių, užtinkame pirminę reikšmę „duoti dalį, priskirti laimės". Bet iš šitos šaknies atsiradusioji indogermanų prokalbės lytis **bhagos*, turėjusi tiktai reikšmę „laimės, gėrybių dalytojas", slavių ir iraniečių kalbose įgijo specialesnę reikšmę „Dievas", kaipo „gėrybių, turto dalytojas": *bogomъ zoviemъ boga, niboho bogatьstva vsiemъ otъ tovo sutъ* (Dievą vadiname bog, nes nuo jo yra visiems turtai; žiūr. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum ed. Fr. Miklosich 38 pusl). Tuo tarpu sanskrito žodis *bhagas* paliko prie bendrosios pirminės „dalytojo" reikšmės. (žiūr. Wimmer Die Etymologie des Wortes Gott. žurnale Zeitschrift für katholische Theologie XLI 631).

Bendrąją reikšmę, be jau minėtų žodžių, rodo dar senovės slavėnų dievų vardai *Stribogъ* ir *Daždьbogъ*, kurių aiškinimas tačiau yra ginčijamas. Tuo klausimu yra išsitarę: 1) Bernekeris (Festschrift für Kuhn 177 ir toliau ir 182), kuriam pritaria E. Fraenkel (Tauta ir žodis III 481), 2) Brückner (Kuhns Zeitschrift L 195).

Faktas, kad ir slavių ir iraniečių kalbos rodo tą pačią reikšmės raidą nuo „dalytojo" į „Dievą", privedė kalbininkus prie išvados, kad slaviai bus tai padarę iraniečių paveikti, ar bus net paėmę tą žodį iš iraniečių kalbos. (Žiūr. Berneker Slav. etym. Wörterbuch 67; Fraenkel Tauta ir žodis III 31, kur ir daugiau literatūros nurodyta).

Kad tarp iraniečių ir slavių kadaise buvo labai artimi santykiai (jų būta kaimynais), įrodo aiškiai Hirt'as veikale „Die Indogermanen" 588/9-tame pusl.

Seniausieji vakarų iraniečių kalbos žodžio *baga* „Dievas" liudymai randasi šiuose tikriniuose varduose: *Bag-dati*=iraniečių *baga-dāta* ir *Baag-bartum* arba *Baag-maštum*. Šitie vardai yra įrašyti į medų kunigaikščių sąrašą, įtrauktą į vieną asirių karaliaus Sargono (722 metų iki 705 metų prieš Kr. g.) antrašą (žiūr. Ed. Meyer žurnale Kuhns Zeitschrift XLII 14 ir toliau). Bet dar toliau senovėn rodo antras to paties žodžio skolinys mordvinų kalbose.

Erdzamordvinų kalboje yra žodžiai *paz*, *pas*, kuriems mokšamordvinų kalboje atliepia lytis *pavas* „Dievas"; erdzamordvinų kalboje *ški-pas*, mokšamordvinų kalboje *ška-bavas*, *ška-bas* „dangaus dievas". Mokšamordvinų žodis *pavas* turi taip pat reikšmę „laimė". Šitie žodžiai yra, kaip tur būt ir slavių žodis *bogъ*, paimti iš iraniečių kalbų (žiūr. Paasonen Finnisch-Ugrische Forschungen VIII 73 ir toliau; Setälä Journal de la Société Finno-Ougrienne XVII 4, 31; Hermann Jacobsohn Arier und Ugrofinnen 202). Reikšmė Dievas" rodo, kad mordvinai savo žodį gavo tik iš iraniečių, o ne iš indų, nes vedų giesmės šio žodžio nepažįsta kaip bendrinio „dievo" vardo.

Ed. Meyer (Kuhns Zeitschrift XLII 15) mano, kad žodis *baga-* gal gavęs reikšmę „Dievas“ kaip ypatingas Zarathustros religijos terminas. Bet tam prieštarauja faktas, kad šitas žodis perėjo į mordvinų kalbą su reikšme „Dievas“ jau iš iraniečių prokalbės, t. v. dar prieš Zarathuštros religijos atsiradimą. Prieš Meyerio nuomonę kalba dar ir ta aplinkybė, kad tik senovės persų dantiraščiai, bet ne senesnysis avestas, vartoja žodį *baga-* su reikšme „Dievas“.

Faktas, jog ir mordvinai priėmė iraniečių žodį *baga-*, kalba už tai, kad ir slavių *bogъ* bus kilęs iš iraniečių kalbos. Jacobsohn'as (Arier und Ugrofinnen 203, pastaba 2) atkreipia dar dėmesį į tai, kad visi žodžiai, kurie slavių prokalbės laiku buvo paimti iš iraniečių kalbos, randasi taip pat suomių-ugrų kalbose. Tai, iš tikrųjų, įdomus faktas, nurodąs senovėje labai artimus santykius buvus tarp šitų trijų tautų.

NB. Primenu gerbiamiesiems skaitytojams dar kartą, kad spaustuvei nesant įrengtai specialiams kalbotyros raštams spausdinti, dažnai turėjau pakeisti nagrinėjamų žodžių rašybą. *A. S.*

Religijų lyginimas seniau ir dabar.

(Profesoriaus Henri Pinard de la Boullaye S. J. kuriniu einant).

Par. Prof. Pr. Dovydaitis, Kaunas.

4. Renesansas bei Reformacija.

Religijų lyginimo studijų evoluciją, apie kurią kalbėta praeitame skyrely, buvo nulėmusios trejetas vyriausių priežasčių: aristotelizmo pasirodymas, Rytų religijų augąs pažinimas, filosofijos pašokėjimas arabų, žydų ir lotynų mokyklose. Po viduriniu amžių einančią gadynę, ypač XVI—XVIII šimtmečiais, nauji įvykiai vėl atsiliepia ir religinės minties orientacijoj. Tokiais įvykiais dabar ypač eina senosios pagonybės atgaivinimas ir tikėjimo bei dievotumo sąvokų transformacija protestantizme: klasikinės senovės buvusios užmirštos religijos kėlėsi iš karstų ir pasireiškė naujoviška religija (taip galima pavadint Reformacijos religiją, vistiek, ar ją laikysi grįžimu į grynąją Evangeliją, ar ne).

XV-me šimtmety katalikų tikėjimas dar visur viešpatauja Vakaruose, ir, kaip ir praeitieji amžiai, išgamina įžymių asmenybių dievotingo gyvenimo bei socialinio gailingumo srityse; (jų tarpe stovi, antai, ir lietuvių tautos šventasis, karalaitis Kazimieras (1458—1483)[1]). Tačiau greta pasireiškia jau ir daug piktanaudžiojimų. Scholastikinė teologija patapo labiau rezoninga, nekaip išmintinga, o ginčai popiežių su pasauliniais valdovais, rivalizavimas popiežių su antipopiežiais per Didžiąją Schizmą (1378—1417) nusilpnino Bažnyčios autoritetą. Didikų ambicijos bei plėšrumas į vyskupų rūmus ir abatijas įvesdavo prelatus be pašaukimo ir skrupulų: jų pavaldinių dvasinei reikalai jiems rūpėjo mažiausia. Delto ir žemesnioji kunigija gyveno papiktinantį gyvenimą, dažnai net nesislėpdama. Šioji tat dviguba—mokslo ir drausmės—dekadencija ir sudarė patogias sąlygas atplėšt tikinčiuosius nuo Bažnyčios ir jos atstovų. Buvo būtinai reikalingas gilus atnaujinimas.

* * *

Renesansas. — Italijos miestų, ypač Venecijos, nuolatiniai santykiai su Bizantija jau nuo XIII-jo šimtmečio, o ypač XIV-jo vidury sukėlė čia noro studijuot graikų literatūrą. Kai turkams paėmus Konstantinopolį (1453) daugelis mokytų vyrų iš ten išsikraustė ir atkeliavo Italijon, tai jau radosi ir toms studijoms mokytojų. Spaudos sugalvojimas leido veikiai daugintis tekstams. Vakarai stebėjosi taip ilgai nežinoję apie tokius puikius dalykus ir karštai šoko taisyt apsileidimą. Kunigaikščiai ir popiežiai lenktyniavo del garbės būti naujais Mecenatais. Senovė rodėsi atgimstanti iš nauja, ir todel ši gadynė gauna Atgimimo vardą, o kadangi manyta visai negalint būti žmogum pigiu būdu, tai šiomis studijomis apturimoji kultūra pavadinta humanizmu. Nebe Dievas, bet gražus žmogus tampa šios gadynės idealas, kaip kad yra buvę ir antikinėj senovėj. Iš Italijos šis judėjimas XV-me šimtmety pasiekė Vokietiją, XVI-me šimtm.—Angliją ir Prancūziją.

[1]) Apie jį tik ką išėjo nauja prof. kun. A. Aleknos parašyta knygelė: „Šv. Kazimieras Karalaitis", Kaunas, 1927 (Šv. Kazimiero Draugijos leidinys). — Kad p. Pinard'as rašo „Saint Casimir, roi de Pologne" (? *Red.*), tuo vargiai tenka stebėtis.

Šis grįžimas į senovę ėjo trejetu laipsnių: antikinės formos kultas literatūroj bei mene, antikinės minties atstatymas ir, pagaliau, restauracija tojo universalaus teizmo, kurį matėme graikų-romėnų sinkretizmo pagrinde. Mums čia rūpi tik paskutinysis etapas.

Religijų lyginimiui šią gadynę (ypač pradžioj) niekas neįgauna didesnės reikšmės, kaip naujai aptiktasai „dieviškasis Platonas". Aurispa ir Traversari 1438 m. atgabeno Italijon pirmutinį pilną jo veikalų rankraštį. Elokvencija bizantiečio Gemisto (1355—1464; jis vadino save Plethon'u, kad priartintų savo vardą prie Platono), kurį Jonas III Paleologas buvo delegavęs į Feraros ir Florencijos Bažnytinius Susirinkimus, sukėlė florentiečių entuziazmą Platono teorijoms ir davė akstiną Medičiams įkurt Platono Akademiją, kurios labiausiai išgarsėjusiu nariu buvo Marsilius Ficinus (1433—1499). Tas mokslininkas tuoj išleido Porfyriaus, Pseudo-Jambliko, Hermio Trismegisto ir Proklo raštus, ir patsai parašė Platono Teologiją (Theologia Platonica). Per kritikos klaidą, kuri, su retomis išimtimis, buvo kartojama ir toliau, net iki XVIII-jo šimtmečio, Ficinaus akyse sakytieji neoplatonikai (paskutinieji Plotino mokiniai) išrodė esą tikrieji Platono išaiškintojai. Todel ypač buvo lengva suartinti ir krikščionybę su platonizmu. Ficinus, antai, ir paskelbė Susiderinimą Mozės su Platonu (Concordia Mosis et Platonis) ir krikščionybės dogmų patvirtinimą Sokrato mokslu (Confirmatio christianorum per socratica).

Kiti šios gadynės galvotojai dėjosi Aristotelio mokiniais, bet puldinėdami tąjį jo minčių išaiškinimą, kurį buvo davę Albertas Didysis, Tomas Akvinietis ir kiti viduramžių katalikiški galvotojai. Dabar vieni jų, kaip Aleksandras Achillinus († 1518), Augustinas Niphus († 1546) ir Zimara († 1532) dėjosi prie Averroeso, kiti, kaip Pomponazzi (1462—1525)—prie Aleksandro Afrodiziečio, daugely punktų ne mažiau nesuderinamo su katalikų dogma, kaip Averroes. Ir tuo keliu šios įvairios grupės antikine filosofija besidominčių galvotojų (platoninkų, averroininkų, aleksandrininkų) atskilinėjo ne tik nuo scholastikos, bet ir iš visa nuo katalikų ortodoksijos, ir gretimai kūrėsi naujoviškas humanizmas, vis labiau ir labiau nepriklausomas nuo Bažnyčios, netgi jai neprietelingas; jis atsistojo vieton senesniojo humanizmo, kurį buvo karštai rėmę toki vyrai, kaip kardinolas Mikalojus Kuzietis (1404—1464), Rudolfas Agricola († 1485), Jokūbas Wimpfeling'as (1450—1528) ir daugelis popiežių.

Atgaivinus neoplatonizmą, atgijo ir neoplatoniškas bei stoikiškas alegorizmas tos gadynės raštuose apie antikinę mitologiją bei religiją; neturėta nei kritiškumo nei istorinės nuovokos. Kaipo pirmasis tokių veikalų eilėj stovi jau Boccacio kompilacija Περὶ γενεαλογίας deorum libri XV (1375), kurioj autorius, piktai ironizuodamas, senuosius „pagonis" pastato daug aukščiau už krikščionis. Ši knyga neturėjo konkurentų per ištisą šimtmetį. Jau minėtas Gemistas (Plethonas) XV-jo šimtmečio vidury savuose Νόμοι rašo universalaus teizmo apologiją, o platonizmas jam yra evangelija. Jo pėdomis ėjo Marsilius Ficinus, kuris Platono biografijoj rašo apie jį, kaip apie kokį šventąjį ir sušunka su Apulejum iš Madauros: „Nos, Platonica familia, nihil nouimus, nisi festum laetum, caeleste, supernum". — Erazmo Roterdamiečio (1469—1520) Religinės puotos (Convivium religiosum;

t. y. vienas jo Pasikalbėjimų) dalyviai į padanges kelia Ciceroną, Plutarką, Virgilių, Homerą. Vienas jų, antai, tarp kitko kalba: „Aš negaliu skaityt Cicerono raštų laikas nuo laiko jų nepabučiuodamas... Atvirkščiai, kai aš skaitau mūsiškių raštus... tai, Dieve nemirštamas! koki jie šalti, palyginant su anaisiais!... Aš bevelyčiau, kad žūtų visas Skotas ir kai kurie kiti į jį panašūs, ne kaip kad vieno Cicerono arba Plutarko knygos". Kitas dalyvis tikrina: „Aš vos susilaikau neištaręs: Sancte Socrates, ora pro nobis!" Trečiasis atsako: „Kai aš, tai dažnai visai nesiginu palankiai pranašaudamas apie šventojo Virgiliaus ir Homero sielų išganymą". Panašiai išsireiškia ir Zwingli's, drauge būdamas ir vienas reformacijos šulų, ir humanizmo pažibų. Kreipdamasis į Praną I, jis sako: „O krikščioniškiausias karaliau! Jei tu savo darbuose seki Dovydų, Ezechijų, Jozijų pėdomis,... tu vieną dien paregėsi patį Dievą... Ten tu privalai tikėtis pamatysiąs... Adomą, Abelį, Enochą... Petrą ir Paulių... Herkulį, Tezejį, Sokratą, Aristidą, Antigoną, Numą, Kamilį, Katonus, Scipionus"... — Taip tat kėlėsi senobinė religinė nuotaika; drauge kėlėsi ir senobinis gyvenimo idealas—sequere naturam! Humanistas jautėsi suvaržytas krikščionių religijos dogmų. Italų humanistai Lorenzo Valla, Beccadelli, de Pogge, vokiečių Jokūbas Locher'is ir Ulrichas von Hutten'as savo raštuose skelbia „linksmesnį gyvenimą", t. y. kūno palaidumą ir prabangą. Leidžiamos piktos satyros prieš scholastiką, kunigiją ir ypač vienuolius, o paskui ir prieš pačią ortodoksiją, prieš dogmos autoritetą, prieš Bažnyčios askezę bei moralę. Tokių raštų ryškiausi pavyzdžiai, antai, yra: Erazmo Roterdamiečio Kvailybės pašlovinimas (Moriae encomium, id est stultitiae laus, 1509 ir t.), taip pat jo Krikščionio kareivio vadovėlis ir Pasikalbėjimai; Enriko Bebel'io (1472—po 1518) Sąmojai (Facetiae, 1506 ir t.); Reuchlin'o (1455–1522) raštai, ypač jo nuodingi pamfletai prieš savo priešininkus; Obskurantų laiškai (Epistolae virorum obscurorum, 1515—1517), kurio rašto didelę dalį sustatė Crotus Rabianus ir Ulrichas von Hutten'as; Rabelais'o raštai Pantagruel (1532) ir Gargantua (apie 1535); Bonaventuros des Periers'o Pasaulio varpas (Cymbalum mundi, 1538). Tai svarbiausieji gaminiai, nekalbant apie tiesioginius bažnytinių reformatorių raštus.

Religiniame galvojime paskutinė išvada iš neoplatonizmo premisų buvo religinis indiferentizmas. Jau Erazmas, pasigaudamas alegoriško aiškinimo, antikinėse pasakėčiose randa lygiai tiek pat, kaip ir Šventajame Rašte, ir Ciceronas jam rodosi įkvėptas iš dangaus. — Gotos kanonikas Konradas Mud'as (plačiau vadinamas Mutianus), nulemiančiai paveikęs Erfurto universiteto orientaciją, savo privatiniuose laiškuose dar aiškiau kalba apie visuotinąjį teizmą. Štai viena tipinga jo ištrauka: „Est unus deus et una dea. Sed sunt multa uti numina ita et nomina: Jupiter, Sol, Apollo, Moses, Christus, Luna, Ceres, Prosepina, Tellus, Maria. Sed haec cave enunties. Sunt enim occultanda silentio tanquam Eleusinarum dearum mysteria. Utendum est fabulis atque enigmatum integumentis in re sacra. Tu, Jove, hoc est optimo maximo deo propitio, contemne tacitus deos minutos. Quum Jovem nomino, Christum intellige et verum Deum. Satis de his nimium assurgentibus". — Išgarsintas prancūzų XVI-jo šimt. publicistas, juristas, valstybininkas ir istorijos filosofas

protestantas Jean Bodin (Joannes Bodinus 1530—1596) savame septyneto įvairių pažiūrų mokslininkų pasikalbėjime tikrąja ir seniausiąja religija laiko tąją, kuri esanti įspausta žmogaus dvasioje. Todel, kas palaikąs tyrąjį dievybės ir gamtos dėsnių kultą, neturįs abejot, jog amžinai džiaugsis tąja laime, kuri šiandien atlygina teisingajam Abeliui. Pasikalbėjimo dalyviai nuostabiai taikingai išsiskirsto šios nuomonės įtikinti ir atsideda praktikuot dievotumą bei dorovumą, bet daugiau niekados nediskutuodami apie religijas, nors kiekvienas laikė savąją esant tobuliausią. „Quae cum ita sint, nonne praestat simplicissimam illam et antiquissimam eandemque verissimam naturae religionem, a qua discedendum non erat, amplexari, illam inquam religionem uniuscuiusque mentibus ab immortali Deo insitam, in quam Abel, Henochus, Sethus, Jobus, Abrahamus et Deo carissimi heroes vixerunt, quam inter tot ac tam varias opiniones incertum quemque vagari nec habere certam animi sedem qua acquiescas... Deinceps mirabili concordia pietatem ac vitae integritatem... coluerunt, sed nullam postea de religionibus disputationem habuerunt tametsi suam quisque religionem summae vitae sanctitate tueretur" (Colloquium heptaplomeres de abditis rerum sublimium arcanis, ed. L. Noack. 1857, 351, 358). O tuo tarpu šis tokių laisvamaniškų ir tolerantiškų pažiūrų atstovas savoj „Demonomanijoj" (Paris 1580) reikalauja žiauriausio raganų persekiojimo! — Des Periers savo „Varpe" galų gale tvirtina, kad visų bažnyčių dogmos tėra melas, apgaulė, šarlatanizmas. Panašiai ir Rabelais.

Vertinant humanizmą lyginimo religijų mokslo pažangos atžvilgiu, taigi, matyt, jog atsižvelgimas į senovę pradžioj reiškė lyginamojo metodo atgaleigą. Bet vis delto ir humanizmas buvo šiam mokslui vaisingas tuo atžvilgiu, kad jis sužadino susidomėjimą žmogum kaip žmogum, o tuo ir visų žmonių religijomis. Tokio požvilgio vedamas, Teutonų ordeno kunigas Jonas Boem'as 1520 m. išleido savo rinkinį Omnium gentium mores, leges et ritus, tiekdamas jame Afrikos, Azijos ir Europos religijų pirmąją paralelinės istorijos bandymą, kiek jis apie tas religijas buvo turėjęs žinių. Panašių bandymų šią gadynę darė ir kiti, k. a.: A. Sardi (De moribus ac ritibus gentium, 1557; Antiquorum numinum et heroum origines, išleista tik 1775; itališkas G. Giglio vertimas, su papildymu apie Etiopiją ir Laponiją iš D. de Goes'o, išėjo 1564); Jean Tixier de Ravisi (Ravisius Textor, Theatrum poeticum atque historicum sive Officina (1-sis leid. 1522); G. Pictorius (Theologia mythologica, 1532; Apotheoses l. III... Deorum nomina, imagines et earundem complectentes allegorias, 1558; Physicarum quaestionum centuriae tres... Quis verus Deus, Unde gentiles dij, 1568); L. Giraldi (De deis gentium varia et multiplex historia, 1548, pakartota Opera omnia, 1580), V. Cartari (Le imagini con la spositione de i Dei, 1556). Šie veikalai buvo daugel kartų naujai išleidžiami ir verčiami į kitas kalbas; taigi, nors būdami didumoj menkos vertės, jie turėjo didelio pasisekimo. Savo alegoriška egzegeze jie galėjo prisidėt paskleist mintį, kad visų tautų tradicijose yra užverta kilnių, nevienu atžvilgiu palyginamų su krikščionybės idejomis, ir tuo būdu rengė religinį indiferentizmą, universalų teizmą bei racionalizmą, apie kurį aukščiau sakyta.

Humanizmui pakulniui eina Reformacija, kuriai Humanizmas rengė dirvą vis aiškiau priešindamasis Bažnyčiai, nors Humanizmo ir Reformacijos pa-

grindinės pažiūros į žmogaus esmę yra skersmenai priešingos: pirmajam žmogaus prigimtis yra atbaigtas idealas, antrajai—ji yra gimtosios nuodėmės perdėm sugadinta. Taip pat ir Reformacija, nors kitokiais akstinais negu Humanizmas, patvariai paveikė religijų lyginimo tyrinėjimą bei metodą.

* * *

Reformacija. Prieš įkainuojant Reformacijos poveikį lyginamam religijų studijavimui, dar suminėtini nuo jos nepriklausomi raštai, kuriuose toliau varoma Renesanso pradėta kryptis ir reiškiasi veikiau Humanizmo judėjimas. Vieni šių raštų yra tartum kokios lyginamosios mitologijos Sumos; jų autoriai: N. Conti (Comes, arba Le Compte: Mythologiae sive explicationum fabularum libri X, 1551), Francis Baco (De Sapientia Veterum, 1609), P. Gautruche (L'Histoire poétique, 1658), F. Pomey (Pantheum mythicum seu Fabulosa Deorum historia, 1659); kiti rašo tartum pagonybės ir krikščionybės lyginamąją teologiją, kaip, antai: A. Steuco (De perenni philosophia libri X, 1540), G. Wicel (Parallela affinia, sive Correspondentia prophana sacris, 1544), M. Pansa (De osculo ethnicae et christianae philosophiae, 1601), R. Breganius. (Theologiae gentium de cognitione divina enarrationes V, 1621), L. Galantes (Christianae theologiae cum Platonica comparatio... imo cum tota veteri sapientia, 1627), F. Picinelli (Lumi riflessi..., 1667; Lumina reflexa, seu omnium veterum... exactissimus consensus cum... singulis pene versiculis SS. Bibliorum, 1702), T. Pfanner (Systema theologiae gentilis purioris, qua quam prope ad veram relig. gentiles accesserint... ostenditur, 1679), J. Becan van Gorp (Becanus Goropius, Origines Antwerpianae, 1569), E. Gerhard (Umbra in luce, sive consensus et dissensus religionum... cum veritate christiana, 1667), J. B. Crispo (De ethnicis philosophis caute legendis, 1594), Fr. Patrici (Nova de universis philosophia, 1591), R. Cudworth (The True Intellectual System of the Universe, 1678), J. L. Mosheim (Systema intellectuale huius universi, 1773). Šiame autorių sąsaše yra įvairios konfesijos žmonių—katalikų ir protestantų.

Reformacija prisidėjo nukreipt demesį nuo mitų ir tikėjimų į apeigas bei kultą. Jos paveikimas šiąja linkme buvo labai pajustas. Nuo pat pradžios, nepaisant savo skirtumų dogmos dalykuose, visų niuansų liuteronai ir kalvinistai sutartinai pradėjo smarkią kovą su Romos Bažnyčios liturgija. Tai kovai ginklus jie ėmė iš naujai aptiktų arsenalų neoplatonizmo raštuose. Pakartodami Porfyriaus, Juliono Apostatos, Hieroklio, Vigilantiaus ir Fausto priekaištus, jie stengėsi įrodyt katalikų liturgiją kilus iš antikinio pagonizmo. 1521 m. vienuoliai augustinionai atmetė, kaip stabmeldišką, Eucharistijos ir Mišių kultą. Melanchtonas, truputį vėliau, kurstė magistratus naikint „stabmeldiškus kultus" (Concilium de officiis Evangelic. magistratuum in abolendis impiis et idololatricis cultibus, 1611). Jis tarp kita, antai, sako: „Sic et ethnici fecerunt, quorum exemplum cur reprehenditur, si licet cuilibet suo arbitrio cultus Dei fingere"? — „Contra (Eucharistiae) pium usum... pervaserunt in Ecclesiam horrendae profanationes, quas laxari et vitari necesse est, iuxta illud: ‚fugite idola' (I Cor. X, 14)". Kalvinas apie Bažnyčios apeigas rašė: „Et n'est point de merveilles que ceux qui les ont mises sus sont tombez en ceste folie de s'amuser et decevoir

les autres en tels badinages frivoles, veu qu'ils ont prins pour leur patron en partie les folles resveries des Payens, en partie les observations de la Loy Mosaique, lesquelles ne nous appartenoyent non plus que les sacrifices des bestes brutes et les choses semblables lesquels ils ont ensuyvies sans discretion, comme singes..." (Instit. chrét IV, 10). „Pagoniškojo papizmo" tezę Kalvinas pilnai išplėtoja raštuose De vitandis superstitionibus ir Traité des reliques. — Ir Liuteris, eidamas savo nusistatymu, negalėjo prileist egzistavimo pajėgių apeigų ex opere operato, t. y. tinkamų visoj geros dispozicijos sieloj sukelt vidujinio atnaujinimo. Scholastikų doktrina apie sakramentus ir Bažnyčios Tėvų mokslas, kurį scholastikai buvo reziumavę, negalėjo turėt malonės jo akyse.

Reformacijos galvoms pradėjus kovą, ginčas del pagonybės infiltracijų nepasiliovė ir toliau. Buvo nusmerkiamos asketizmo praktikos, sakramentai, šventųjų kultas, kryžiaus kultas, paveikslų ir relikvijų kultas, išviršinė liturgijos įranga. Chemniz'as, antai, rašo: „Inter idololatriam Gentium et inter cultum ac invocationem Sanctorum nihil nisi nominum seu appellationum tantum mutatio interest" (Examen Concilii Trident. 1861); Gerhard'as, trumpoj reziumėj suskaičiuoja visus Romos katalikų idolatrijos pavidalus: hagiolatrija, angelolatrija, staurolatrija, skeletolatrija, papolatrija... (Loci theol., išl. 1867). — Antros ir trečios eilės įvairių šalių protestantų teologų čia netenka suminėt, nebent Henri Estienne'o veikalas (Introduction au traité de la conformité des merveilles anciennes avec les modernes ou traité preparatif à l'Apologie pour Hérodote" (éd. 1789).

Atsakydami į šiuos priekaištus, katalikų rašytojai savo rėžtu kėlė aikštėn argumentus, formuluotus III—V šimtmečių Bažnyčios rašytojų. Jie, eidami paskui Augustiną, skiria tarp δουλεία ir λατρεία; jie pabrėžia intencijas ir dogmas, kurios materialiniu atžvilgiu gana panašioms praktikoms suteikia formaliniu atžvilgiu skirtingą prasmę. Iš katalikų kontroversistų paminėtini: Italijoj—kardinolai Baronius ir Belarminas; Vokietijoj—Canisius, J. Gretser, Gr. de Valentia, broliai A. ir P. Walenburch'ai; Anglijoj—J. Warner, V. Canes, Th. Godden; Ispanijoj - Suarez ir Vasquez; Prancūzijoj—L. Richeôme, Th. Raynaud, Bossuet ir N. Alexandre. Vieni jų labai griežti, kiti, kaip kardinolas Baronius savo Analuose ir archeologas Paolo Aringhi savoj Roma subterranea linko pripažint kai kurių bažnytinių papročių paėmimą iš pagonybės, kurie papročiai naujam mokslui tačiau privalu aiškint kitoniškai.

„Pagoniško papizmo" puldinėjimai iš protestantų šono pagaliau sukėlė gilesnio pagonybės ir krikščionybės liturgijų lyginimo reikalą. Tyrinėjimai pamažu pradėjo atsistot ant platesnės papėdės. Studijavo—vis dar puldami ir „Romos bažnytinę idolatriją"—arba bendrai idolatriją ir prietarus, kaip Th. Tenison (Of Idolatry, 1678) ir Arthur Youg (An Historical Dissertation on Idolatrous Corruptions in Religion, from the Beginning of the World, 1734) arba užsimodami dar plačiau, kaip Ed. Stillinfleet (Origines Sacrae, 1622), John Owen (Θεολογούμενα παντοδαπά, 1661), Theophilus Gale (The Court of the Gentiles, 1669—82), Gérard Vossius (De theologia gentili et physiologia christiana, 1641—69) ir Pierre Jurieu (Histoire critique des cultes bons et mauvais qui ont été dans l'Église depuis Adam jusqu'à Jésus-Christ, 1704).

Be liturgijos, protestantizmo puolimas buvo nukreiptas ir į Bažnyčios dogmas bei jų skripturines versmes. Jau Humanizmas, prieš suantikatalikėdamas ir supagonėdamas, buvo iškėlęs būtinumą, su klasikine senove, studijuot ir krikščionybės senovę. Įdomus tokių pastangų mėginimas, antai, yra Spanheimo kunigo Jono Tritheim'o (1462—1516) Catalogus scriptorum ecclesiasticorum. Reformacija dar labiau išjudino šios srities studijas. Kai Liuteris mėgo atsišaukt į patristinius argumentus, tai katalikų teologai, atvirkščiai, tradicijos vardu kovojo su reforma. Todel liuterionai, kalvinistai ir anglikonai pasijuto priversti atsakyt į šiuos priekaištus, parodydami reformos susiderinimą su pirmine krikščionybe. Šiais motivais eidamas, antai, Mathias Vlacich (daugiau žinomas vardu Flacius Illyricus) išleido savąjį Catalogus testium veritatis qui ante nostram aetatem reclamarunt Papae (1556) ir to paties žanro: Varia doctorum piorumque virorum de corrupto Ecclesiae statu poemata (1556). Paskui, surinkęs bendradarbių, jis įvykdė dar plačiau užsimotą projektą: patiekt pilną krikščionybės istoriją, pažymint amžius po amžiaus modifikacijas, įvestas į jos dogmas, liturgiją, visuomeninę organizaciją, vadinasi, parodyt vis ėjusią didyn pagonybės idejų ir papročių infiltraciją Katalikų Bažnyčion,—kalbant 19-jo šimtmečio terminu—krikščionybės helenizaciją. Tuo būdu kilo anos pagarsėjusios Magdeburgo Centurijos (Ecclesiastica historia, integram Ecclesiae Christi ideam... secundum singulas centurias... complectens... per aliquot studiosos et pios viros in urbe Magdeburgica, 1559—74; autoriai: M. Vlacich, J. Wigand, M. Judex, B. Faber, A. Corvinus, T. Holthuter). Katalikų Bažnyčios gynėjai taip pat žengė šiuo keliu. Toki yra darbai: V. Eisengrein'o Centenarii XVI adversus novam Hist. Eccl. quam M. Flacius et eius collegae Magdeb. nuper ediderunt (1566; šis veikalas liko nebaigtas; to paties autoriaus: Catalogus testium veritatis locupletissimus, 1565), kardinolo Baroniaus išgarsėję Bažnytiniai metraščiai (Annales ecclesiastici); kardinolo Belarmino kitokio literatinio pavidalo Kontroversos ir vėliau D. Pelaubei L. Thomassin'o Teologijos dogmos..

Humanizmo išjudintas senųjų kalbų mokėjimas, archeologiniais tyrinėjimais augąs susidomėjimas, reformatorių išimtinas atsišaukimas į Šventąjį Raštą sukėlė ir biblinių studijų transformaciją. Ir šitai vedė į religijų lyginimą. Nuo pastabų, aiškinančių Šv. Rašte suminėtus žydų ir pagonų papročius, prieita prie tikra prasme istoriškų veikalų apie žydų ir senovės pagonų religijas; tų veikalų autoriai buvo taip pat ir protestantai, ir katalikai. Antai, ispanų benediktinas Arias Montanus su savomis Žydų Senovėmis (1593) buvo vienas pirmųjų, paskui paminėtini John Selden (Syrų dievai, 1617), olandų kalvinistas P. Van der Kun (Petrus Cunaeus, Hebrajų respublika, 1617), kalvinistas Gerardas Vossius (Pagonų teologija, 1641—69), kalvinistas S. Bochart (Phalegas ir Kanaanas, 1646—74), liuteronas J. H. Hottinger (Historia Orientalis, 1651; Bibliotheca orientalis, 1658; Ἀργαιολογία orientalis, 1662), anglikonas Thomas Hyde (Historia relig. veter. Persarum, 1700 ir t.). Visus šiuos veikalus būdina šiedvi savybės: jie visi palaiko judaizmo ir krikščionybės viršenybę bei išimtiną tiesą, ir politeizme visi sutartinai įmato pirminės religijos išsigimimą. Kitais klausimais, k. a. del idolatrijos kilmės, religinių

analogijų reiškiama labai įvairių nuomonių. Paminėtina šią gadynę (Postel'io, Guichard'o, Heinsiaus ir k.) iškelta nuomonė, kad religijų gimininguma paaiškint galima pasinaudot kalbų gimininguma. Bet nežinojimas sanskrito kalbos giminybės su kitomis indoeuropiečių kalbomis neleido šiokio užsimojimo išplėtot, o buvo apsirėžiama tiktai semitiškomis kalbomis, hebrajų kalbą laikant pirmine žmonijos kalba. Bet vis delto šią gadynę religijų lyginimas buvo pajudintas pirmu kart ir iš filologijos šono (John Selden, Cudworth, jėzuitai Athanasius Kircher ir Heinrich Roth).

Hebrajų kalbą laikant pirmine kalba, prieita mintis, kad ir įvairių mitologijų versmės reikią ieškot izraelitų tradicijose. Ir vėl iškyla tezė apie pagonų plagiatą iš Šv. Rašto; tezės išsiplatinimui dabar dar padeda reformatorių mokslas apie žmogaus prigimties visišką nepajėgumą tiesą pažint. Plagiato tezę palaiko toki pirmos eilės protestantų mokslininkai, kaip Vossius, Borchart'as, Hugo Grotius, Th. Gale; visa pilnatimi šią teoriją išplėtoja Avranches'o vyskupas Huet'as savo veikale Demonstratio evangelica (1690); jis ir fideizmo šalininkas (De imbecillitate mentis humanae, 1723). Nedaugelio teorijos priešininkų balsai, kaip anglikono Spencer'io, benediktino Calmet'o ir jėzuito Lescalopier'o vargiai išgirstami. Tuo tarpu priešingoji kryptis visiškai paleidžia fantazijos vadeles: Aure, Amsterdamo pastorius G. Croese ("Ομηρος ἑβραιος, 1704) Odisejoj suranda patriarchų istoriją, Iliadoje—Jericho paėmimo aprašymą. Jokubo II medikas E. Dickinson'as (Delphi phoenicizantes, 1655) iš Jozuės knygų išvesdina visas Delfų tradicijas ir nagrinėja klausimą apie Noės atvykimą Italijon; pagaliau H. de Monteacuto (Montagu, Daemonis mimica, 1612) prikėlė ir pamėgždžiojimo tezę, perstatydamas velnią kaip Dievo bezdžionę (=pamėgždžiotoją) visuose dalykuose. Pitagorą ir Platoną jis nelaiko skaičiusiais Mozės, bet buvusiais vertais apturėt iš Dievo tiesioginio įkvėpimo, kaip kad Balaamo asilaitė!

Prieš šitokius kliedėjimus anglikonų teologas John Spencer savo pagarsėjusiame veikale apie hebrajų ritualinius įstatymus (De legibus Hebraeorum ritualibus earumque rationibus, 1685) išvedė į frontą taip pat jau ir senojoj krikščionijoj vartotą tezę apie Dievo nuolaidą žydų silpnybėms: ne pagonys mėgždžiojo Šv. Raštą, bet žydai, Dievo leidžiami, paėmė iš pagonybės tūlą bruožą ir pasiatė tikrojo Dievo tarnybon.

Visoms šioms teorijoms bendra yra apologetiška kryptis, nuo kurios nelaisvi net ir toki norį būti daugiau grynai religijų istorinio pobūdžio veikalai, kaip E. Brerewood'o Enquiries touching the Diversity of Languages and Religions (1614), A. Ross'o Πανσέβεια, or, a View of all Religions in the World (1653), Jovet'o Histoire des religions de tous les royaumes du monde (1676—80). Mat, humanistams ir reformatoriams puldinėjant senąją Bažnyčią, apologetika, pirmiau pas katalikus, o paskui ir pas protestantus, atsiskyrė nuo teologijos kaip atskira šaka ir išsidirbo nuosavą metodą: prie įrodymo filosofinių religijos pagrindų apskritai ir apreiškimo fakto, kaip trečioji dalis, prisidėjo įvairių religijų lyginimas, iš ko, kaipo darbo vaisius, turėjo pasirodyt tikroji religija.

Jau humanistai Marsilius Ficinus (1474), Pico de Mirandola ir jo mokinys Petras Ramus (1576), paskui domininkonai Jeronimas Savonarola (1497) ir Viliamas Totan'as (1511), observatinas A. Spina

(1511) statė apologetiką į naujas vėžes, į kurias paskui apie 16-jo šimtmečio vidurį įstojo ir Reformacijos rašytojai kovodami už savo konfesiją. Tarp jų randasi ir išgarsėjęs juristas bei valstybininkas Hugo Grotius (1584—1645) su savuoju „Bewys van den waren Godtsdienst" (1622) ir kitais šios srities veikalais (plačiau apie jį jau rašyta „Sotero" 1925 m. 180—196 pusl.).

Galutina išvada ta, kad ir Reformacijos gadynė žymiai praplėtė religijų lyginamąsias studijas. Abiejų „konfesijų" kova stūmė daryt lyginimą, ginčas del istorinės pirmenos ypač kėlė reikalą religijos moksle nustatinėt chronologiją.

5. Racionalizmo ir agnosticizmo gadynė.

Racionalizmas. 17-jį ir 18-jį šimtmečiu priimta vadint racionalizmo, apšvietimo amžiais. Racionalizmas — tai tokia doktrina, kuri atmeta visa, kaipo priešinga protui, kas viršija protą; racionalizmas eina iki neigimo stebuklų, kaipo išimties iš gamtos dėsnių. Racionalizmo srovė pradėjo sruvent jau antrąjį Humanizmo periodą. Reformacija, rodos, lyg būtų turėjusi ją apstabdyt, bet humanistiško racionalizmo ryšys su protestantiškuoju surnaturalizmu negalėjo ilgam patvert. Laisvo tyrinėjimo principas, kurio vardan buvo daroma reforma, jau davė pagrindo pramatyt, kad reformos įvestosios naujovybės tai buvo tik pradžia to, kas turi įvykt netolimoj ateity. Ir štai nuo 17-jo šimtmečio pradžios racionalizmas pasireiškia socinionų antitrinitarizmu, šimtmečio viduriop jis su Herbertu Šerburiečiu triukšmingai išeina į sceną anglikonizme, ir 18-me šimtmety jis didele dalimi inspiruoja religines spekulacijas. Ir jei, kaip tvirtina J. Reville'is, antgamtinio apreiškimo paneigimą laikyt pirmąja objektivaus religijų studijavimo sąlyga, tai religijos mokslą reiktų laikyt prasidėjus tik nuo šios gadynės. Tačiau jau tai, kas iki šiol buvo dėstyta, pakankamai rodo šiokį manymą esant netiesą. O artimiausias dėstymas parodys, jog šią gadynę religijų lyginimo studijų pašokėjimas įvyko ne racionalizmo dėka, bet pirmiausia del to, kad iš Naujojo Pasaulio ir kitų Žemės kraštų, su kuriais Europa pradėjo vis daugiau bendraut, buvo gaunama vis daugiau naujos medžiagos.

Pirmiausia naujų šalių suradėjai ir misionieriai savais pranešimais apie naujuosius kraštus ir jų gyventojus įnešė religijų lyginimo mokslan naujos gyvybės. Pirmųjų tyrinėtojų kelionių aprašymo rinkiniai buvo išleidžiami įvairiomis kalbomis ir juose jau buvo daug taip pat ir religinių tikybų aprašymų. Dar didesnės reikšmės turėjo aprašymai misionierių, pažinusių naujas tautas pagrindingai, o ne tik praeinant pro šalį. Pranciškono Bernardino de Sahagun'o veikalas Histoire générale des choses de la Nouvelle-Espagne (éd. D. Jourdanet, Paris 1880) ir jėzuitų rinkiniai Relations de la Nouvelle-France ir Lettres édifiants patiekė „laukinių" religijos patikimų aprašymų. Rods, kai kurie šių misionierių paviršutiniais lyginimais ir suklysdavo; pav., buvo tvirtinama Amerikos gyventojus kilus iš žydų. Bet iš pačių misionierių tarpo ėjo ir tų klaidų atitaisymai. Antai, kun. J. Fr. Lafitau S. J., Kanados misionierius, nurodė į tai, jog visų tautų lygi žmogaus prigimtis ir panašūs reikalai galėję visur sukelt panašių pažiūrų ir papročių, ir kad del to netenka

kalbėt apie jų savitarpio priklausomybę. (Moeurs des sauvages amériqua, nes comparée aux moeurs des premiers temps, 1724). Šiuo laiku pradėta lygint „laukinių" religija su klasikiniu pagonizmu. Ir panašumas antikinių misterijų su „laukinių" misterijomis aiškinta tuoju pat žmogaus prigimties panašumu. Vadinasi, jau tuomet buvo reiškiamos šių dienų antropologinės mokyklos pažiūros.

Kiti misionieriai ėjo į Rytus, ir, su didžiausiais savęs pačių pasiaukojimais, siekė įsigyvent į europiečiams visiškai svetimas Rytų kultūras bei religijas. Tarp tokių šių kraštų misionierių pirmoj eilėj eina jėzuitai Ricci ir P. de Nobili. Juodu buvo nusistatę toleruot savo atverstųjų tautinius papročius, kuriuose, juos pagrindingai išstudijavus, neįmatė esant prietarų ir stabmeldybės. Tuo būdu Ricci's turėjo sekmių Kinijoj, o Nobili's—Indijoj. Čia didžiausių skirtumų buvo darę kastų skirtumai. Krikščionybė tegalėjo būt tik žemiausios paniekintos kastos—parijų—religija. Bet kai Nobili's neatmetė aukštųjų klasių gyvenimo papročių ir leido visa, kas, jo sprendimu, neįžeidė Kristaus religijos, tai kąbežiūrint jis turėjo prozelitų jau ir tarp bramanų, kurie iki tol buvo griežčiausiai priešinęsi Evangelijai. Taip tat šie kilnūs vyrai buvo suradę ne tik protingą misionieriavimo metodą—prisitaikymą,—bet didžiausiai patarnavo ir mokslui savais pranešimais apie Azijos religijas bei kultūras. Už tai šie apaštalai susilaukė didžiausio puolimo ir šmeižimo savo priešininkų, baigiant jansenistais ir Volteriu.

Kunigų Ricci'o, dė Nobili'o ir jų papėdininkų uolumas studijuot šventąsias indų ir kinų knygas pirmu kart suteikė europiečiams žinių apie tuos raštus. Antai, kun. Jonas Calmette'as 1730 m. pranešė aptikęs du pirmuosius Vedus, 1732 m.—ketverius Vedus, kuriuos bramanai buvo laikę didžiausioj paslapty. Calmette'as tas knygas kopijavo ir siuntė Paryžiun. Jėzuitai buvo taip pat pirmieji autoriai įvairių veikalų apie indizmą, budizmą, zaratustrizmą; jie rašė ir pirmąsias sanskrito gramatikas, pažymėdami tos kalbos giminybę su Europos kalbomis ir tuo būdu skindami kelius lyginamajai kalbotyrai. Tiktai tą jų darbą ano meto Europos mokslo įstaigos dar nebuvo pastebėjusios ir tinkamai įvertinusios. — Kinų imperijos papročių, tikybų ir sektų aprašymą nuo 17-jo šimtm. pradžios, t. y. nuo jos pirmo susitikimo su Europa, yra patiekę kunigai jėzuitai Ricci's ir Trigault'as. Paskui susidarė svarbi kolekcija Mémoires concernant l'histoire, les sciences, les moeurs des Chinois, buvo išversti šventieji King'ų tekstai su didelės reikšmės komentoriais.

Tuo tarpu Europoj protestantizmo principai ugdė savo vaisius. Pirmiau atmetus katalikišką liturgiją del tariamo jos persisunkimo „pagonybe", dabar radikalesnės nuotaikos naujovininkai tą pačią mintį pritaikė visam, kas stebuklinga: Visa stebuklinga jiems tėra pasakos ir pramanymai, kadangi tatai randama ir pagonybėj. Taigi ir krikščionybės paslaptys esančios tik naturalinės religijos sufalsifikavimas. Kaipo šitokios kompanijos varytojai paminėtini: kalvinistas Souverain'as, autorius anonimaus veikalo Platonisme dévoilé (1700), to veikalo vokiečių kalbon vertėjas protestantų dvasininkas Loeffler'is (Versuch über den Platonismus der Kirchenväter, 1782), išgarsėjęs anglų fizininkas J. Priestley (A History of the Corruptions of Christianity, 1782), Voltaire'is, anglų istorininkas Gibbon'as (The History of the Decline and Fall of the Roman Empire, 1776—88),

„Enciklopedijos“ vyriausi kūrėjai d'Alembert'as ir Diderot'as, pamfletininkas Holbach'as, Ch. Fr. Dupuis, autorius veikalo Origine de tous les cultes, apie kurį kalbame dar toliau.

Taip pat ir paties protestantizmo evolucija atvedė čion pat. „Naturalinė religija“ dabar virsta šūkiu mokslinio protestantizmo sluoksniuose. Paliktosios dogmos vis ėjo menkyn ir menkyn; protestantiškas pateisinimo tikėjimas juk buvo ne tiek proto, kiek valios dalykas. Tais pat motivais ir mistiško krypsnio individai vis labiau laisvinosi iš senosios „dogmų prievartos“. Rezultatai visur tie patys: antgamtinių krikščionybės tiesų atmetimas ir naturalinės religijos iškėlimas. Tai ir buvo dirva, kurioj galėjo išbujoti Cherbury'o, Hobbes'o, Shaftsbury'o, Tindal'io angliškas deizmas, Voltaire'io ir k. prancūziškas racionalizmas, Rousseau naturalizmas, F. A. Wolf'o, Semler'io, Lessing'o, Paulaus vokiškas „apšvietimas“. — Lyginamojo religijos mokslo racionalizmo filosofai tiesioginai nepastumėjo priekyn. Buvo lyginama tik savai tezei įrodyt; o pati tezė jau buvo filosofiškai nusistatyta pirmiau visokio lyginimo; ji buvo tokia: tikroji krikščionybė, (turinti būt išrėdyta iš savo antgamtinumo ir paversta naturaline religija) yra tokia pat sena, kaip ir pati žmonija.

Bet ir religijos istorijos eruditai (istorininkai tikrąja prasme) nesugeba iškelt aikštėn daug nauja, o kartoja senas teorijas. Antai, kun. A. Banier (1673—1741) (L' Explication historique des fables, 1711) kartoja euhemerizmą: politeizmas pirmiausia platinęsis iš Egipto, ten atsiradusio žmonių sudievinimo pavidalu. Kiti iš nauja stojo už plagiato teoriją (J. Leland, D. Waterland, J. Bryant, P. Guérin, du Rocher); jie, didumoj polemizuodami su racionalizmu, visas sveiko religingumo liekanas pagonybėj aiškina kaip žydams apreiškimo nuogulas. — Iš kito šono sutriumfavo ir alegorizmas. Tarp alegoristų pirmoj vietoj pasižymi istorijos filosofas italas J. B. Vico (1668—1744) savo Naujuoju mokslu (Scienza nuova) ir kalvinistų dvasininkas Court de Gebelin (1725—1784) (Monde primitif analysé et comparé avec le monde moderne). Jų dviejų, ir kai keno kitų pėdomis eidamas, jau minėtasai Ch. Fr. Dupuis (1742—1809) savo veikale Origine de tous les cultes (1795) prieina alegorizmo viršūnę. Jis tvirtina: Ir patsai Kristus, kaip Oziris, Bacchus, Mitra yra tik alegorija, ir būtent— saulėdievis, jo dvylika apaštalų—dvylikos zodiako ženklų simboliai ir k.

Panašiu apriorizmu įvairiausio krypsnio rašytojai vaizdavo ir primityvųjų religiją. Racionalizmui ji buvo naturalinė religija: Volteris džiūgaudamas manė pirštu prikišamai tai įrodęs M. de Modave'o 1759 m. išverstoje sanskritiškoj knygoj Ezour Vedam (Tikrasis Vedas). Pasak jo, ši knyga turėjusi būt sustatyta 8-me šimtmety prieš Kr.; bet paskui anglų orientalistas Fr. Ellis, lankydamas Pondichery'o Misiją, jos bibliotekoj tarp senųjų jėzuitų popierų surado ir šio veikalo tikrąjį „originalą“, kuris pasirodė esąs darbas arba kokio mokyto krikščionių misionieriaus ar kokio krikščionybėn atvirtusio bramano, norėjusio savo turėtąją religiją suartint su krikščionių religija.

Šiuo laiku buvo pradėjęs leist savo diegus sensualizmas. Jam žmogus savo pirmuose praduose turėjo reikštis tik kaip grynai pojūtinė esybė. Taigi ir to žmogaus religija turėjo būt politeizmas. Ch. de Brosses (Du culte des dieux fétiches ou parallèle de l' ancienne religion de

l'Egypte avec la religion actuelle de Nigritie, 1760) pirmoj vietoj stato fetišizmą. Chr. G. Heyne studijoj apie mitų priežastis (De causis fabularum seu mythorum physicis, 1764) su alegorizuojančia egzegeze kombinuoja antropologų evolucionistiškas idejas; jis religiją išveda iš stebėjimosi, sukelto bet kokių įvykių (prima [religionis] semina ab aliqua miratione [profecta sunt]).

Tuo tarpu kai racionalistai ir materialistai pas primitiviuosius ieškojo naujų ginklų prieš krikščionybę, teologai stengėsi ten pat ieškot ginklų anų puolimams atremt. Įžymiausias tokių buvo kun. N. S. Bergier (1718—1790) su savo veikalais: Origine des dieux du paganisme (1767), Traité historique et dogmatique de la vraie religion ir k. Jis religiją išveda iš psichologinių elementų—nuostabos jausmų, susidomėjimo, pripažinimo, reikalo išaiškint gamtos jėgas ir p. Kalbant šių dienų terminais, jo teoriją galima būtų pavadinti animizmu. — Lazaristo Brunet'o Paralléle des religions yra tik nedidelės vertės kompilacija. — Šių visų autorių veikaluose pasireiškia perskubūs subendrinimai šiaip gana teisingų pastebėjimų.

Susidomėjimą religijų mokslu šią gadynę rodo dar eilė žodynų ir kompilacijų, skirtų plačiai publikai. Tokių leidinių yra paskelbę, tarp kitų, antai, Th. Broughton (Bibliotheca historico sacra, 1737—39, paskiau pavadinta An Hist. Dictionary of all Religions), J. Bell (New Pantheon, or Histor. Dictionary, 1790), W. Hurd A. New Universal Dictionary of the Relig. Rites, 1800?). J. Bellamy (The History of all Religions, 1812), R. Adam (The Religious World displayed, 1809) — visi reformatoriško požvilgio; Contant d'Orville, J. P. Costard et N. Follet (Histoire des differents peuple du monde, 1761; Dictionnaire universel, hist. et crit. des moers lois, 1772) — racionalistiško ir volteriško požvilgio; J. E. de La Croix (Dictionn. hist. des cultes religieux, 1770) — katalikiško požvilgio. Įžymiausias iš šiokios rūšies leidinių tai J. Fr. Bernard'o (Cérêmonies et coutumes de tous les peuples du monde, 1723—27). — Tačiau metodas ir šių leidinių yra ne geresnis, kaip aukščiau minėtųjų monografijų. Betgi jau patsai ir plačių sluoksnių susidomėjimas religijos istoriniais klausimais yra šio laikotarpio nuopelnas.

Laikotarpį baigiant, dar trumpas žvilgsnis į visą nueitą kelią. — Ant senųjų pagonybės griuvesių katalikybė pastatydina savo didingą šventnamį. Rezervuodama garbinimą vienam Aukščiausiam, ji į šonines koplytėles įsileidžia savo kankinius ir šventuosius, kad jų pavyzdžių ir dorybių atminimas žadintų tikinčiuosius jais pasekti tikrąjį Dievą mylėti ir neapkęsti pagonybės politeizmą, jo dievaičius, dogmas ir papročius. — Ateina protestantizmas ir pradeda šaukti, kad čia esama pagonybės. Nutvėręs kūjį, jis sudaužo visus tuos šalutinius altorius. Savo pykčio vedamas dar toliau, negu kiek buvo nuėjęs Liuteris, protestantizmas ir tabernakulą ištuština nuo jame buvusios ostijos. Ant apnuoginto altoriaus jis nebepalieka daugiau nieko, kaip tik pliką kryžių. — Bet ir to buvo per daug. 18-sis šimtmetis norėjo toliau varyt pradėtąjį darbą ir šventyklą išvalyt visai pagrindingai. Jis šaukia, kad joje likę prietarų. Volteris, tikėdamas artimu laimėjimu, tiktai gailėdamas, kad pats jis turėsiąs mirt prieš tą laimėjimą, pamatydamas savomis akimis, rašo: „Jaunuomenė yra laiminga; ji pamatys gražių

dalykų!". Iš tikrųjų, po kokio trejeto dešimtų metų Paryžiaus gyventojai pamato Notre-Dame bazilikoj naujus laikus prasidedant: Proto deivė, kurią atvaizdino savimi operos viena artistė, priiminėjo savo adoratorių pagarbą... Tolygių profanacijų būta ir daugiau Didžiosios Revolucijos laikais; tai buvo pamišusių visuomenės padugnių žygiai. Bet, tikrai sakant, anglų deistų, prancūzų enciklopedistų, vokiečių racionalistų puldinėjimai darė ne mažesnio sujudimo krikščioniškose sielose. Joms rodėsi, jog Hume'o skepticizmas, Holbach'o ir Helvetiaus materializmas dar skaudžiau žudo religijos ideją. Tat išvarytos iš pusiausviros, sukankintos tos krikščioniškos sielos, kad galėtų savo idealą apsaugot nuo panašių puldinėjimų, ieškojo naujų kelių.

* * *

Agnosticizmas. Dupuis pabaigoj savo knygos Origine de tous les cultes rašė: „Garbinkim Amžinąjį: dėkokime jam už jo geradarybes, junkimės jį pašlovint: bet be jokių paveikslų, be legendų, ypač be kunigų, kurie prekiauja mūsų lengvamanybe: tegul kiekvienas bus patsai sau kunigas ir tegul savo dorybingoj širdy nešioja tyrą altorių, ant kurio jis aukos Dievybei savo aukas; arba jei statysimės šventnamius, tai iškalkime juose pagarsėjusį Sais'o parašą, kuris yra visų amžių filosofijos rezultatas, ir kuriame skaitome: «Čia garbinama Esybė, kuri yra visų kitų priežastis, kuri jas visas apima, ir kurios uždangalo niekuomet nepraskleidė joks mirštamasis»; o žemiau iškalkime žmoniją ištikusių nelaimių sąrašą, kad ji išdrįso apie tai ištart daugiau". Šis posakis būdina religinę nuotaiką 18-jo šimtmečio pabaigoj ir pranašaujamąją 19-jam šimtmečiui; čia aidėja tikinčiųjų žmonių prietarų ir kunigų dviveidiškumo nusmerkimas, ir tezė, kurią plėtos 19-sis šimtmetis: Dievas negalimas pažint. Nuostabu, kad tokiu dideliu triukšmu varyta kompanija proto ir jo suverenių teisių vardu, pasibaigia visiškos proto nekompetencijos pareiškimu. — Dupuis'o formulėj, rods, trūksta dar vieno būdingo artimosios ateities laikų bruožo: jausmų šilimos. Mat, racionalizmo gadynė, izoliuodamosi nuo religinio idealo, būdama sistemingai nusistačiusi prieš tikėjimą, netrukus davė pajust, jog vienas mokslas yra per sausas, ir viena filosofija yra per šaltas dalykas, kad galėtų pilnai patenkint žmonių sielas. „Klasicizmas" pradėjo užleist vietą „romantizmui". Pradedama godžiai ieškot visa, kas virpina sielą, kas ją drumsčia arba skaidrina: puolama prie vidurinių amžių su jų simbolizmu, jų svajomis, jų legendomis, prie antikinės religijos su jos mitais, jos sudievietų elementų kultu, taip pat leidžiamasi į neliestus kraštus. Šiokiais dalykais susižavi lygiomis ir menas, ir literatūra, ir religija. Taigi, psichologiškas dėsnis, kad kiekvienas kraštutinumas sukelia reakciją, galioja ir religijos moksle. Dabar nusigręžiama nuo 18-jo šimtmečio protpalaikiavimų, atsigręžiama į religiją ir vėl atsidedama jai studijuot.

19-sis šimtmetis galima suskirstyt į du laikotarpiu: 1-sis, kuris pradžią turi nuo Rousseau su Lessing'u ir kuris eina iki Konto, 1-sis nuo Konto iki šimtmečio pabaigos.

Šio periodo pradžią būdina iškėlimas aikštėn dokumentų, turėjusių transformuot religijų istoriją ir jos metodus: aptinkamos senobinių kultų šventosios knygos, atkasami jų monumentai su užrašais, užrašai dešifruo-

jami, išmokstamos kalbos, nustatomi jų giminybės santykiai. Kuo trumpiausiai tatai apžvelgsime chronologine eile.

Pirmiausia Europos akiratin įvedami senobinės persų religijos dokumentai. 18-sis šimtmetis apie tai labai maža buvo girdėjęs. Prancūzų kapucinas G. de Chinon'as († 1670) buvo parnešęs žinią, kad ir persų turima senobinių šventųjų knygų. Anglų pirklys iš Surato George Boucher buvo net gavęs iš parsių svarbiausiąją iš tų knygų, vad. Vendidad Sadé. Tas dokumentas, kaipo didelis kuriozas, prirakintas geležiniu retežiu buvo laikomas vienoje Oksfordo bibliotekų. — Buvo gauta dar dvejetas rankraščių. Bet Europoj niekam nemokant zendo kalbos, kuriais šie visi dokumentai buvo parašyti, jais nebuvo galima pasinaudot. Tačiau darbas šiąja kryptimi buvo prasidėjęs. Prancūzas Antequil-Duperron'as, vieną kartą netyčiomis pastebėjęs keletą nukopijuotų Oksfordo Vendidad'o puslapių, nusprendė pats vykt į Persiją ieškot Zaratustros šventųjų knygų teksto ir turinio. 1754 m. jis įsirašo paprastu kareiviu Indijos kariuomenėn, 1758 m. atvyksta į Suratą ir tūkstančiuose pavojų, sumaniai panaudodamas vietos gyventojų partijų rivalizavimą išgauna norimus dokumentus, ir, trokšdamas juos įskaityt, po trejeto metų sugrįžta Europon ir Karališkojon Bibliotekon Paryžiuj paguldo 180 rankraščių zendo, pehlvio, persų ir sanskrito kalbomis. Paskui atsideda visą laiką savo brangenybių studijoms ir 1771 m. pagaliau patiekia pirmąjį Zendo Avestos vertimą. Tai padarė sensaciją. Bet mokslininkų nuomonės pasiskirstė: anglai su W. Jones'u ir J. Richardson'u pasisakė prieš to vertimo autentiškumą, vokiečių daugumą—už autentiškumą. Buvo būtini papildomieji ir dar sunkesni aptikimai. Tai padaryt garbė teko Eugenui Burnouf'ui (1801—1852). Jis bent mažos Avestos dalies restauravo pirminį autentišką tekstą, savų tyrinėjimų rezultatus išdėstydamas veikale Commentaire sur le Yasna (1833—35). Jis buvo suradęs darbo metodą ir tuo būdu raktą visoms iranizmo studijoms.

Sanskritą, kurio pirmąsias studijas buvo pradėję jėzuitai (žiūr. 126 pusl), nuo 18-jo šimtmečio pabaigos uoliai studijavo mokslininkai, susibūrę į Société asiatique Kalkutoje. William Jones 1784 m. paskelbė esant daugel ryšių tarp indų, graikų ir romėnų panteonų, kaip kad ir tarp atatinkamų jų mitologijų ir biblinių tradicijų (On the Gods of Greece, Italy and India). Jo draugas leitenantas-pulkininkas A. de Polier pasiuntė į Londoną su Vedais ir daugel sanskritiškų tekstų. Jo giminaitė M. E. de Polier, panaudojusi šiuos rankraščius, akcentavo etninių ir biblinių tradicijų santykius (Mythologie des Indous, 1809), ką iš savo šono darė ir Francis Wilford (An Essay on the Sacred Isles in the West, with other essays connected with that work [On origin and decline of the Christian religion in India] 1808). Garsingiausias iš Société asiatique narių Henry Thomas Colebrooke pataisė daugel šios srities klaidų (Miscellaneous Essays, 1837 ir 1873).

Laimingas atsitikimas sužadino orientalistines studijas ir Europoj. Société asiatique narys anglas A. Hamilton'as, kaipo karo belaisvis Napoleono sulaikytas Paryžiuj, savo iš tos prievartos turimą laisvą laiką pavedė dešifruot vertingiems orientalizmo tekstams, buvusiems Paryžiaus Imperialinėj bibliotekoj ir tam darbui sutelkė aplink save mokslininkų grupę.

Akstinas buvo duotas. „Romantiškiausias romantikų" Fridrichas Schlegel'is 1808 m. paskelbė savo knygą apie Indų kalbą ir išmintį (Ueber die Sprache und die Weisheit der Indier), pranašaudamas tokį mokslo ir pasaulio atnaujinimą, kokį buvo sukėlęs Humanizmas. Tai buvo gemančios orientalistikos tikra apraiška. 1814 m. Paryžiuj įkuriama pirmoji sanskrito katedra, kurios pirmuoju titularu buvo A. L. de Chézy (1773—1832), daugelio vertimų autorius; 1822 m. susiformuoja Société asiatique Paryžiuj, kurios prieky (sekretorium ir sprendėju) per 27 metus stovi vokiečių mokslininkas Julius Mohl.

Naują gadynę pradėjo Bopp'o aptikimas lingvistikos ir Burnouf'o— istorijos srityse. — Bendro ūpo patrauktas ir suvedžiotas simbolistų teorijų (apie tai toliau), Bopp'as atvyko į Paryžių (1812—17) ir, pasiremdamas misionieriaus jėzuito Coeurdoux bei orientalisto Williamo Jones'o darbais (Coeurdoux bent dvejetą dešimčių metų anksčiau kaip Jones buvo tvirtinęs indoeuropiečių kalbų bendrą kilmę) 1816 m. išleido savo studiją apie sanskrito kalbos linksniavimą palyginant su kai kuriomis kitomis kalbomis (Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griech., lat., pers. u. germ. Sprache). Šiuo ir kitais paskesniais veikalais jis pagrindo visų indoeuropietiškų kalbų giminybę, o tai drauge atvėrė duris ir moksliškam tų tautų mitologijų bei religijų lyginimui. Rytų poveikis dabar pasirodė visai kitoniškoj šviesoj, nekaip pirmesniais amžiais, kuomet tebuvo žinomos Europos gyventojų kalbos ir keletas semitiškų kalbų.

Burnouf'as savu rėžtu studijavo budistinius rankraščius, pargabentus iš Siamo 18-jo šimt. pabaigoj. Bendrai dirbdamas su jaunu danų mokslininku Kristionu Lassen'u, jis paskelbė savo Essai sur le pâli (1826) nustatydamas šios kalbos santykį su sanskritu. Šio jo darbo reikšmė tebuvo įvertinta tik po dvejeto dešimtų metų. Tuo tarpu tyrinėta toliau. Hodgson'ui 1824 m. pavyko išgaut šventosios Nepalio knygos, kurių vieną egzempliorių 88-se tomuose jis įteikė Azijos Draugijai Paryžiuj. Šią medžiagą išstudijuot užgulė Burnoufas, nors mirtis (1852) jam leido atlikt tik pusę savo užsibrėžto uždavinio. Jo Introduction á l'histoire du Bouddhisme indien sudarė pradedamąjį punktą visoms budizmo studijoms, kaip kad jo Yasnos (Avestos dalis) komentorius — zendo studijoms.

Net karo žygiai prisidėjo orientalistiniams tyrinėjimams paremt. Napoleono ekspedicija Egiptan (1798—99) atkreipė dėmesį į slaptingus faraonų užrašus. Buvo sudarytas monumentališkas leidinys Description de l'Egypte (1809—22) ir buvo Europon pargabentas vadinamasis Rozetos akmuo, išrašytas jeroglifais ir su graikišku vertimu. Šis dokumentas buvo tas raktas, kuriuo paskui, po eilės prirengiamų darbų, Champollion'as (1822) galutinai atrakino egiptiškojo sfinkso paslaptį. Kitais metais Šampolionas jau nubraižė Egipto panteoną (Panthéon égyptien, 1823); betgi tai buvo dar perankstybas užsimojimas.

Vokietijoj R. Lepsius 1842 m. paskelbė tekstą egiptiečių religijos istorijai pagrindingo dokumento, būtent, vadinamos Negyvėlių knygos (Das Todtenbuch der Aegypter nach dem hierogl. Papyrus in Turin; paties Lepsiaus papildytas leidimas 1867 m.: Aelteste Texte des Todtenbuchs nach

Sarkophagen des altägypt. Reichs; naujus jos išleidimus paskiau pagamino Ed. Naville 1886 ir E. A. W. Budge 1894, 1898). Paskui tas pats mokslininkas pradėjo milžinišką kolekciją Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien (1842—1917).

Tuo pat laiku Aleksandras Humboldt'as (žiūr. apie jį Kosmos 1924 m.), lordas Kingsborough (Antiquities of Mexiko) ir kiti tyrinėjantieji keleiviai atskleidė uždangalus nuo senosios Meksikos religijų; taip pat susidomėta Europos senove ir pradėta knisinėtis po jos metraščius (broliai Grimm'ai, Görres, Mone, Niebuhr, Thierry ir k.).

Archeologų idejines konstrukcijas dirigavo šios gadynės filosofai, kurių visų sistemose atsispindi romantikos, kaip racionalizmui reakcijos, gadynė. Herder'io pradėtas, Schleiermacher'io iki viršui išvarytas sentimentalizmas eina iš tos pačios versmės, kaip ir Kanto praktiškojo proto postulatas. Katalikijoj reakcija prieš racionalizmą pasireiškia pasirodymu religijos istorinės sistemos, vadinamos tradicionalizmu (J. de Maistre, L. de Bonald) ir pereinančios į fideizmą (F. de Lammenais, Bonnetty, Ubaghs). Visas religinis pažinimas čia buvo išvedamas iš religinės tautų tradicijos, atsiremiančios pirminiu apreiškimu žmonėms Rojuje, o protui nepripažįstama gebėjimo Dievą pažint. — Argi tai nereiškė varyt lauk velnią per Belzebubą?! Ar tai nebuvo garbingas proto teisių gynimas, kai Vatikano Susirinkimas šią sistemą nusmerkė?...

Istorišką religijų lyginimą visos sakytosios sistemos pastūmėjo tik netiesioginai. Daug stipresnių akstinų ėjo iš Hegelio formuluotos raidos (plėtotės, evolucijos) minties: žmogaus dvasios gyvata yra pirmyn žengiąs Absoluto sąmonėjimas (Bewusstwerden), o atskiros religijos—tai šiojo proceso išraiškos vis aukštesniais pavidalais. Nuo to laiko visuose moksluose užtriumfavo evolucijos mintis, kuri paskui tarėsi suradus nesugriaujamos paramos ir biologijos moksle.

Įvairios šios gadynės filosofinės srovės, susikryžiuodamos su viena kita, atgaivino ir praeitųjų amžių alegorizuojančią egzegezę antikinėms religijoms aiškint, šį kartą vadinamuoju simbolizmo pavidalu. Šios mokyklos lopšys iki kai kurio laipsnio yra buvęs Heidelbergo Universitetas, o jos žymiausias atstovas tai Fr. Creutzer'is. Jo didelis veikalas apie senųjų tautų simboliką bei mitologiją (Symbolik und Mythologie der alten Völker besonders der Griechen, 1810—12) visas mitologijas aiškina kaip dvasininkų sugalvotą gamtos vyksmų simboliką. Bet šitokios religijos istorijos sintezės dar buvo perankstybos. Creutzer'į smarkiai užatakavo Voss'as (Antisymbolik, 1824), Lobeck'as (Aglaophamus sive de theol. mysticae Graecorum causis, 1828), ir ypač del O. Müller'io tyrinėjimų tos oru paremtos konstrukcijos turėjo sudužti.

Otfried'as Müller'is ypač buvo tas mokslininkas, kuris 19-jo šimtmečio pradžioj parodė kelią, kaip tvarkyt begalinę daugybę prisirinkusios medžiagos. Tai jis padarė savo veikalu Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie (1825). Paveiktas Herder'io sentimentalizmo, bet taip pat vaduodamasis brolių Grimm'ų principais, jis pirmiausia kreipė demesį į didelius skirtumus tarp atskirų mitologijų. Jis pabrėžė įvairių tautų visai skirtingą būdą jausti, iš kurio ir išaiškinamos įvairiopos mitologijos. Mitologijų pirminiam pavidalui susekti reikią nubraukt visa tai,

ką poetai bei mitografai, tvarkydami ir niveliuodami, apipynė aplinkui mito branduolį, tiksliai nustatyt mito kilmės vietą, pažint kaip vėlesnis priedas kultinio arba etimologinio pobūdžio etimologiniai bruožai, kurie tik aiškina vėliau nebesuprastą kultą arbą vardą. O tokiu būdu išlukštento pirminio mito prasmę gali aiškinti tik tasai, kurs turi mitų kuriamosios dvasios intuicijos ir kombinacinės dovanos vieną bruožą išaiškint iš kito giminingo. Tuo būdu graikų mitologija seka pirmoj eilėj suprast grynai iš graikiškos esmės, nors ją galima nušviesti taip pat ir iš kitų mitologijų. — Yra aiškūs tokio metodinio pagrindimo dideli nuopelnai: vietoj perskubių subendrinimų čia statomas griežtai istoriškas kritiškas tautų (ar giminių) mitų tyrinėjimas, paskui tuo būdu rastų faktų sąžiningas analizavimas. Drauge tai reiškė mitologijos nuo religijos atskyrimą ir visokeriopo nepagrįsto alegorizavimo galutiną nusmerkimą.

6. XIX ir XX šimtmečio religijos mokslo pažanga.

Žmonės sako, kad tik pradžia darbą gaišina. Tartum tokią darbo pradžią naujausių laikų mokslo pažangoj rodo 18-jo šimtmečio pabaiga ir 19-jo pradžia, kuomet mokslas, pagaliau, susiranda savo tikruosius darbo kelius: eksperimentavimą fizikoj, lyginimą biologijoj ir lingvistikoj, kreipimąsi į versmes (suprantama, išmokstant pačias kalbas) ir tekstų kritiką istorijos moksluose. Ir štai, maždaug nuo 1840 m., ir religijos mokslas, senobinių ir naujųjų kultų pažinimas plėtojosi nuostabiu smarkumu, palyginant su praeitaisiais šimtmečiais.

Ir filosofiniame galvojime pasireiškia naujos kryptys. Sužavėti nuostabiu istorinių ir tiksliųjų mokslų pašokėjimu, daugelis galvotojų dabar pradeda visiškai neapkęst spekulativinio minties darbo, metafizikos, ir faktų kultą pastato idejų kulto vietoj. Religijos filosofijoj nuo agnosticizmo pereinama į pozitivizmą, o iš čia pagaliau į pragmatizmą, kaip kokį praktiškąjį utilitarizmą. Tat pirmiausia šiek tiek apie tai.

Pozitivizmo kūrėjas tai prancūzų filosofas Kontas (Auguste Comte 1798—1857). Jis paskelbė trejetą stadijų, kurias pereina žmonijos mintis, būtent: teologišką, metafizišką ir pozitiviąją. Pirmojoj stadijoj žmonija pasaulio reiškinius aiškinanti mistiškų ir antgamtinių esybių įsikišimu; antrojoj—abstrakcijomis; trečiojoj—žmonija atsisakanti sielotis del Absoluto, pameta ieškojus pirmųjų ir galutinųjų priežasčių, ir apsirėžia tik tuo, kas yra tikslu, daiktiška, naudinga ir santykiška (précis, réel, certain, utile, relatif); tai vis yra termino „pozitivus“ sinonimai. Savame veikale Cours de philosophie positive (1830—43), dėstydamas mokslų filosofiją, Kontas teologiškame galvojimo periode pažymi buvus vėl trejetą periodų: fetišistinio, politeistinio, monoteistinio. Kituose savo veikaluose—Systéme de politique positive (1851—54) ir Catéchisme pozitiviste (1852) jis savo principus taikė visuomenei reorganizuot. Tai jis darė pagal katalikiškos jerarchijos modelį, tiktai Dievo kulto vietoj pastatydamas Žmonijos kultą. Mat, žmoniją, imant ypač intelektualine ir moraline tvarka, jis pripažino vienintele realybe; tuo tarpu žmogus kaip individas jam tėra tik gryna abstrakcija. (Argi tai čia ne metafizika, ir tai ne kokiausios rūšies?! Pr. D.). Religijos srity Konto pozitivizmas ypač prisidėjo

išpopularint principą, kad religinę spekulaciją šiandien turi pakeist religijų istorija, ir teologiją—teologijų istorija.

Konto filosofijos auklėtas anglų filosofas Spenceris (Herbert Spencer 1820—1903) betgi ją modifikavo reikšminguose punktuose. Antai, Kontas siekė iš žmonių galvojimo srities pašalint Absolutą, o Spenceris Absolutui rezervavo vietą ir rūpestingai nustatinėjo religijos ir mokslo sritį. Jei, Spencerio manymu, Absoluto ir negalima pažint griežta žodžio prasme, tai betgi jo egzistavimą jis laiko kaip sąmonės betarpišką davinį; šiuo atžvilgiu jis Absolutui pripažįsta aukščiausią tikrumą. Mokslas lai apsirėžia reiškiniais (fenomenais), tyrinėja tai, kas galima pažint, susilaikydamas nuo galutino daiktų išaiškinimo. Religija lai pasitenkina teigdama „Nepažįstamąjį", lai ji susilaiko absolutą traktuot kaip paprastąjį mokslo objektą. Ir tuomet mokslas su religija gyvensią visiškoj darnoj. — Ir dar, Kontas nusmerkė Lamarko evolucijos teoriją, o Spencerį Darvinas laiko savo pirmataku; Spenceris stipriausias evolucionizmo minties grindėjas ir filosofiškai.

Protestantizmo religijos filosofija taip pat darė savo evoluciją. Vokietijoj A. Ritschl, Prancūzijoj A. Sabatier ir E. Ménégoz iškėlė ir lydino fideizmą su simbolizmu. Šis agnosticizmo, fideizmo, simbolizmo, evolucionizmo teorijų poveikis katalikų teologams pasireiškė „modernizmu" (Prancūzijoj: Loisy, Le Roy; Italijoj: Murri, Minocchi; Vokietijoj: Schnitzer, Koch; Anglijoj: Tyrell). — Pagaliau visi keliai nuėjo į amerikoniškąjį pragmatizmą, į tą „dolerio filosofiją", kuri tiesos kriterija laiko praktišką naudą (William James, Schiller).

* * *

Religinių tekstų ir monumentų aptikimai. Gadynę nuo 1840 m. iki paskutinių dienų religinės archeologijos atžvilgiu galima suskirstyt į dvejetą laikotarpių: pirmasis—tai istorinės archeologijos laikotarpis, kuomet ypač atkreipia demesį istorinis religijų periodas, kurį paliudija šventosios tautų knygos, jų užrašai, jų šventnamių griuvesiai. Paskesnis, tai jau dabartinis laikotarpis, kuomet susirūpinama ypač prieš-istorinių laikų religija. — Mėginkime trumpiausiais bruožais suminėt tų darbų eigą, grupuodami daiktan gimininges religijas.

Tarp Azijos religijų reikšmingiausia reikia laikyt budizmas ir savo išpažintoju skaičiumi, ir užimamuoju plotu, ir jo daromuoju poveikiu. Jau buvo minėta, jog Hodgson'as buvo išgavęs mokslui budistiškas knygas iš Nepalio; panašiai Czoma de Köres sugriebė tokias knygas iš Tibeto, J. J. Schmidt'as—iš Mongolijos, G. Turnour'as iš Ceylono. H. Mouhot'as 1861 m. atvėrė mokslininkams naują tyrinėjimų lauką aptikdamas Cambodge'o monumentus. Ta kembodžiška religija pasirodė esąs naujas rytinio sinkretizmo pavyzdys, kuriame sujungta Šivos ir Budos kultas, ir šiaurinės budizmo tradicijos susipynusios su pietinėmis.

1881 m. Maksas Müller'is pradeda spausdint budistiškus Japonijos tekstus (Buddhist Texts from Japan, rinkiny: Anecdota Oxoniensia, Aryan series), o jo šio darbo pagalbininkas, jaunas japonų budistas Bunyu Nanjo 1883 m. sustato Tripitaką, t. y. budistiško kanono kinietiškų vertimų katalogą. Paskui iškeliami aikštėn Birmos, Siamo,

Turkestano kanoniški rinkiniai. Nuo 1879 m. pirmos eilės mokslininkai, M. Müller'io vadovaujami, gamina šių tekstų kritiškus vertimus didelėj kolekcijoj pavadintoj Šventosios Rytų Knygos (Sacred Books of the East, 1879—1910, 50 tomų, Oxford, Clarendon Press; jų bendrąją rodyklę, 50-jį tomą, sustatė M. Winternitz). Greta susiformuoja įvairios kitos mokslo draugijos (k. a. Pâli Text Society, Londone; Bibliotheca Buddhica, Rusų Mokslo Akademijoj; Buddhist Text Society, Kalkutoje) ir įsikuria periodiniai mokslo leidiniai (k. a. Journal asiatique Paryžiuj, The Asiatic Journal Londone, Journal of the Royal Asiatic Society Londone, Kalkutoj ir k.) leist ir komentuot tekstams iš nauja. — Naujos medžiagos pridėjo dar Kinijos maldininkų pranešimai ir valdovo Asokos (273—281 pr. Kr.), to „budistiškoj o Kontantino", Indijos užrašų aptikimas.

Be budizmo, Indija dar turėjo šias kitas religijas: bramanizmą—tai senosios vedų religijos aristokratiškas ir moksliškas pavidalas; indizmą, kuris įvairiopais pavidalais rodo vedizmo prisitaikymą prie liaudies sluoksnių; jaïnizmą—reformuota religija maždaug tos pačios gadynės, kaip ir budizmas; sikhizmą (sikh'ų religija)—kaip koks kompromisas tarp budizmo ir mahometonizmo. Šiuos įvairius religinius sluoksnius yra didele dalimi charakterizavęs A. Barth'as (1834—1916) savame eskize Religions de l'Inde (Encyclopédie des sciences religieuses 1879, t. VI ir atskirai); be to, jis per ketvertą dešimčių metų savo kritiškais biuleteniais orientavo ir dirigavo indianizmo studijas (žurnale Revue de l'histoire des religions nuo 1880 m.; pakartoti Quarante ans d'indianisme, 1914). Ne mažiau nusipelnė ir vokiečių mokslininkai A. Weber'is (1825—1901), Indische Studien autorius, ir G. Buehler'is (1837—98) pradėjęs ir leidęs Grundriss der indo-arischen Philologie (nuo 1896 m.).

Suprantama, jog buvo ytin susidomėta Vedais. Jų tekstai buvo išverčiami vis didesniu tikslumu. Po Rosen'o dalinio Rig-Vedo paskelbimo (1830), ėjo pilni vertimai M. Müller'io (1849—74), Aufrecht'o (1861—63), Shankar Pandit'o (1876), Langlois'o (1848—51), Wilson'o 1850—66) (dviejų paskutiniųjų vertimai gana trukumingi), Grassmann'o (1876—79), su žymia pažanga H. Oldenberg'o (1909). Dar svarbiau buvo nustatyt jų chronologiją ir tikrasis būdas. Creutzer'io paklaidos dalinai buvo išaiškintinos tuo, kad naujausias Vedų knygas publika pažino pirmiausia. Veikiai apčiuopta, kad seniausias Vedų sluoksnis yra Rig-Vedų himnai. Šioj srity nusipelnė A. Bergaigne savo dvejetu veikalų (La religion védique d'après les hymnes du Rig-Veda, 1878—83, ir Le figures de rhétorique dans le Rig-Veda, 1880).

Lenktyniuojant su Vedų studijomis plėtojosi ir Avestų bei persų religijos studijos. Kelią praskynė kritiški išleidimai ir vertimai angliškai (Westergaard'o (1852—54; Darmesteter'io (1880—83); Mills'o (1887), vokiškai (Spiegel'io 1852—63, komentoriai 1865—69; Geldner'io, 1880—95; Wolff'o, 1910), prancūziškai (de Harlez'o, 1875—77; ²1881; Darmesteter'io, 1892—93). — Ir čia buvo kilę didelių neaiškumų del senesniojo periodo. Olandai Tielė ir Kern'as buvo neigę net Zarathustros, religijos įkūrėjo, istorišką egzistavimą, kaip kad kiti (ir tas pats Kernas) buvo suabejojęs ir del Budos; bet toki skeptikai turėjo maža pasekėjų.

Kitų indoeuropiečių tautų romantizmo gadynėj susilaukė pastūmėjimo romėnų, graikų, keltų, germanų, baltų ir slavių religijos ir mitologijos pažinimas.

Klasikinių tautų religijai pažint naujos orientacijos teikė ir raštiniai darbai (Niebuhr'o, Wolf'o, O. Müller'io), ir iškasenos Italijoj bei Graikijoj buvusių religinių šventyklų vietose. Nuo pirmiau žinomoji ir naujai aptiktoji medžiaga buvo sutraukta į Berlyno Corpus'us Inscriptionum (C. I. Graecarum 1828—77; C. I. Atticarum 1873—82; C. I. Latinarum 1863—85). Tai yra tikros istorinių žinių kasyklos. — Germanų mitologijoms pagrindingų darbų patiekė P. E. Müller, Uhland, broliai Grimm'ai. Jokūbas Grimas naujus kelius praskynė savąja Vokiečių mitologija (1835), surašydamas čia liaudies prietarus ir legendas. Buvo studijuojami didieji germanų tautų karžyginiai epai: Eddai, Nybelungai, Beowulf'as. Baltijos tautų—prūsų, latvių, lietuvių—mitologijos bruožų pažinimas įnešė kai kurių korektivų į konstrukcijas, daromas pasiremiant vien Vakarų medžiaga.

Nuo indoeuropiečių grįžtant vėl į geltonąją rasę, tenka paminėt, jog tokių kompromisų, kaip kad matėme Indijoj, Ceylone, Kembodže, būta ir kinuose tarp budizmo ir Konfuciaus bei Laotsės reforminių mokslų, t. y. tarp konfucionizmo ir taoizmo, Japonijoj—tarp budizmo ir šintoizmo. Sinologikos (kinų tyrimo) studijas 19-jį šimtmetį plėtojo pirmiausia Abel Rémusat (1788—1832) ir Stanislas Julien (1797—1873), pirmieji profesoriavę sinologikos katedroj College de France Paryžiuj, įsteigtoj 1814 m. Ypatingos reikšmės turėjo Julien'o veikalas Méthode pour déchifrer et transcrire les noms sanscrit qui se rencontrent en chinois (1861): jis buvo raktas į Dangaus Imperijos metraščius visoj Azijoj.

Tuo pat laiku prikeliami iš numirusių Niniva ir Babelis, pradėjus atkasinėt įžymiąsia vietas buvusių senosios Babilonijos ir Asirijos valstybių teritorijose—Patigry ir Paeufraty. Kadangi apie šių tyrinėjimų eigą ir dantyraščių dešifravimą jau šiek tiek rašyta lietuvių kalba kitomis progomis (Pr. Dovydaičio, Biblija ir Babelis, Kaunas 1911; A. Grigaičio, Soter 1926, 50 ir t. pusl), tai čia jų visai neliesime. — Taip pat kai buvo dešifruoti jeroglifai, tai kėlėsi iš numirusių ir Egiptas. Sparčiai buvo kasinėjama ir po visą Priešakinę Aziją (Siriją, Palestiną, Arabiją). Nagrinėjimuose lenktyniavo tam reikalui susikūrusios tam tikros organizacijos, k. a. Egypt Exploration Fund, Palestine Exploration Fund, Deutsche Orientalistische Gesellschaft, Deutsche Morgenländische Gesellschaft ir k. Ypač Egiptui pažinti naujos medžiagos suteikė papyrologija. Įkurta Corpus Inscriptionum Semiticarum (1881—1911). Hugo Winckler'is 1906 m. Boghazkoï'e atkasė buvusios hetitų valstybės sostinės archivus. Naujo nušvietimo apturi priešislamiškoji Arabija, prieišizraelitiškoji Palestina, senasis Įstatymas ir taip pat pirmųjų laikų krikščionybė.

Priešistorinė archeologija akstino gauna Boucher de Perthes'o 1846 m. veikalu De l'industrie ou les arts et leur origine. Prasideda kasinėjimai ir Rytuose: Graikijoj (Schliemann) Kretoj (Evans), Egypte (Frinders Petrie ir de Morgan), Persijoj (de Morgan), Mesopotamijoj ir kituose krastuose. Padaryta aptikimų kinietiškame Turkestane (Grünwedel, A. Stein, P. Pelliot).

Visi tie darbai iškelia aikštėn neaprėpiamą gausybę įvairiopiausios medžiagos, kuria užverčiami Europos ir Amerikos muzejai.

* * *

Lyginamųjų studijų pašokėjimas. Taip ir tieką gautų dokumentų ėmėsi naudot įvairiai pasivadinę religijos mokslai, kaip, antai, „lyginamoji religijų istorija", „lyginamoji teologija", „religijų mokslas", „religijų filosofija".

Religinėms studijoms išpopularint pirmoj eilėj yra pasidarbavęs jau kelis kart minėtas Fridrichas Maksas Müller'is (1823—1900). Jis buvo kilimo vokietis, paskui per Paryžių, kaip Burnouf'o mokinys, nuėjęs į Angliją, profesoriavęs Oksforde ir nuo 1876 m. atsisakęs nuo profesoriavimo, kad visiškai atsidėtų Rytų Šventųjų Knygų kolekcijai leist, bet mirė jos nepabaigęs. Buvęs įžymus sanskritistas, puikus rašytojas ir kalbėtojas, jis savuose Eskizuose apie lyginamąją mitologiją (Comparative Mythology, 1856) plačiai publikai atskleidė pirmuosius naujos kalbotyros aptikimus ir parodė pagalbą, kokios ji žadėjo mitologijos mokslui. 1873 m. jis išleidžia savąjį Įvadą į religijų mokslą (Introduction to the Science of Religion; išversta prancūziškai, vokiškai, itališkai, ispaniškai), kuriame žinomą Goethės pasakymą, kad kas moka tik vieną kalbą, tai nėvienos nemoka, jis pritaikė ir religijoms, būtent, jog kas pažįsta tik vieną religiją, tai nė vienos nepažįsta (He who knows one, knows none).

Müllerio ir kitų mokslininkų siūlomi, administratoriai „Hibbert'o fondo", skirto „favorizuot platinimą krikščionybės savo paprasčiausiu pavidalu... ir religiniuose dalykuose individualinio sprendimo laisvą reiškimą", turimuosius pinigus sunaudojo įkurt konferencijoms iš religijų istorijos. Konferencijų seriją pradėjo 1878 m. Mülleris Vestminsterio Abatijos salėj, dėstydamas Religijos kilmę ir plėtotę Indijos religijų šviesoj (Lectures on the Origin and Growth of Religion, 1878, [5]1898; išversta prancūziškai, vokiškai, olandiškai ir kai kuriomis Rytų kalbomis; ši knyga darė poveikio net Indijoj). Jo šių pirmųjų paskaitų, taip pat įvairių veikalų ir vadinamųjų Džifordo paskaitų (Gifford Lectures) (1888—92) pasisekimas buvo toks didelis, jog kai kurie (Chantepie de la Saussaye ir k.) jam priskyrė garbę padėjus religijų istorijos rūmams pagrindus.

Tokiu būdu aikštėn iškeltas kalbamasis naujas mokslas pamažu pradėjo įsigyt ir kas pridera kiekvienam specialiam mokslui—oficialines katedras, periodinius leidinius, vadovėlius, muzejus bei kongresus, ir ypač pagal tai, koki kurioj šaly buvo santykiai Bažnyčios su valstybe, buvo sutinkamas arba labai širdingai arba su įtarimu.

Olandijos vyriausybė pirmutinė įvedė jį į savuosius universitetus. Einant 1876 m. įstatymu, reorganizavusiu aukštąjį mokslą, teologijos katedrose pasiliovė iki tol reformacinei teologijai duodamoji pirmena. Buvo įkurta ketvertas katedrų religijų istorijai. Dvejetas šių katedrų tilularų, būtent, C. P. Tiele († 1902) Leydene ir Chantepie de la Saussaye († 1920) Amsterdame patapo plačiai žinomi savais to dalyko vadovėliais (Tiele: Geschiedenis van den godsdienst, 1876; išversta angliškai, prancūziškai, vokiškai. Saussaye: Lehrbuch der Religionsgeschichte, 1887—89; išversta rusiškai ir taip pat atmenu kaž kokiame Amerikos lietuvių

laikrašty skaitęs skelbimą apie lietuvišką vertimą, nepamenu tik, ar rengiamą ar jau buvusį atspausdintą; šiandien šis dvejeto tomų vadovėlis pagrindingai perdirbtas iš nauja geriausių specialistų ir išėjęs 1925 m.; žiūr. apie jį „Sotero" 1924 m. 179 psl).

Olandijos pavyzdžiu 1879 m. pasekė Prancūzija. Paul Bert'ui ir Jules Ferry'ui pasiūlius, įkurta speciali katedra Collège de France, kurios pirmuoju titularu buvo protestantiškas teologas Albert Réville (1826—1906). 1885 m. jis organizavo École des Hautes Études, kuri perkelta Sorbonon kaip religijos mokslų sekcija, kame studijuojama visos religijos. Ši įstaiga turėjo užpildyt spragą, pasidariusią aukštajame Prancūzijos moksle panaikinus universitetuose teologijos fakultetus. — Netrukus paskui, 1889 m. prezidentas Carnot'as atkėlė Paryžiun Gimeto Muzejų (Musée Guimet), pirmiau buvusi Lyone, kuriame E. Guimet'as († 1918) buvo prisirinkęs įvairiopos religinės medžiagos vienoj iš mokslinių misijų į Tolimuosius Rytus, ir kurią perleido valstybei.

Šveicarija 1873 m. įvedė tokią katedrą Genevos universitete, o paskiau Lozanoj, Ciuriche, Berne. Amerika, savo rėžtu, taip pat didino šios rūšies įstaigas.

Vokietija, toji laisvos kritikos bei mokslo, „religijos filosofijos", visokių „Weltgeschichten" klasikiška šalis, parodė atkaklaus nepalankumo religijų mokslui. Tuo tarpu kai jos mokslininkai buvo patiekę šiam mokslui reikšmingų darbų, jos universitetai atsisakė įsileist jį į savo oficialinius kadrus. Jean Réville tuo pasistebėjo 1900 m. Religijų Istorijos Kongrese. Vokiečių liberališkojo protestantizmo vadas A. Harnack'as į tai atsakė, kad teologijos fakultetai turį vengt diletantizmo, kad jie turį dirbti vien su Biblijos religija (ją pažint—sakė jis—tai pažint ir kitas; ji esanti tikroji religija, (die Religion), pagaliau, kad nenaudinga to reikalauti fakultetų su valstybe santykių atžvilgiu (rektorato kalboj 1901 m.: Die Aufgabe der theolog. Fakultäten). Šiokia situacija pasibaigė 1910 m., kuomet Berlino Universitete Otto Pfleider'io turėtoji teologijos katedra buvo paversta į religijų istorijos katedrą. Šios katedros pirmuoju titularu buvo pakviestas danas Ed. Lehmann'as, o įkūrus tokią katedrą Leipcigo Universitete, joje profesoriavo vėl svetimšalis—švedas N. Söderblom'as (nuo 1914 m. luteroniškas Upsalos vyskupas).

Atsistačiusios Lietuvos valstybės Aukštojoj mokykloj—Lietuvos Universitete (įkurtas 1922) religijos istorijos katedra yra Teologijos-Filosofijos Fakultete, jos pirmuoju titularu teko garbė būti šias eilutes rašančiam.

Sąrašą visų universitetų, kuriuose iki 1924 m. buvo religijos istorijos katedros, pažymėdamas taip pat ir tose katedrose dirbančius asmenis, teikia N. Turchi, Saggi di Storia delle Religioni (1924, 36—40). Iš to sąrašo matyt, kad Lietuva, savo Universitete turėdama religijų istorijos katedrą, stovi lygiomis su Latvija, Estija, Čekoslovakija, Danija, Norvegija. Lenkijoj kalbamojo dalyko atskiros katedros nėra.

Greta oficialinių įstaigų, dirbo ir privatinės iniciatives įkurti kursai bei paskaitos. Katalikiškas Universitetas Paryžiuj (Institut Catholique) jau 1880 m., keletą mėnesių anksčiau kaip Collége de France, įsivedė pas save kalbamojo dalyko paskaitas; juo pasekdami tai padarė Lille'io, Lyon'o, Tuluzos katalikiški universitetai. Taip pat ir Briukselio Laisvasis Universitetas (Université libre; tai yra „liberališkas").

Pasekant Hibbert Lectures, visur, ypač Anglijoj ir Amerikoj, kūrėsi panašios konferencijų bei institucijų serijos, k. a.: Gifford Lectures, Bampton Lectures, Cengregational Lectures, kuriose religijų istorijai ar filosofijai buvo užleidžiama plačiausiai vietos. Pagaliau 1912 ir 1913 m., kardinolui Mercier'ui († 1926) proteguojant, Luvene, Belgijoj, pirmu kart įvyko katalikiškos Semaines d'Ethnologie Religieuse, skirtos su religijų mokslu pasauliečiams šviesuoliams ir specialiai būsimiems misionieriams supažindint. Panašią mintį turėjo ir Misijų Kursai Diuseldorfe (Düsseldorfer Misionskursus 1919).

Ėjo didyn ir vadovėlių skaičius. Po minėtųjų Tielė's ir Saussaye'o vadovėlių, paminėtini šie (pirmieji leidiniai, chronologinė eilė): A. Menzies, History of Religion (1895, evolucionistiško krypsnio); H. G. Lamers, Wetenschap van den godsdienst (1896—98, liberal. protest.); C. von Orelli, Allgemeine Religionsgeschichte (1899, antievoluc., konserv. protest.); J. Bricout (su bendradarbiais), Où en est l'histoire des religions (1911—12, katalikiškas); J. Huby (su bendr.), Christus (1912, katal.; plačiau Soter 1924, 177); C. C. Martindale su bendr.), Lectures on the History of Religions (1910—11, katal.; plačiau Soter 1924, 178); N. Turchi, Manuale di storia delle religioni (1912, be judaizmo ir krikščionybės; katal.); N. Söderblom, Oversikt ar almänna religionshistorien (1912, protest., reaguoja prieš kraštutiną evolucionizmą); G. F. Moore, History of Religions (1914—20, kryptis neišaiškinta); E. W. Hopkins, The History of Religions (1918, liberal. protest.); Ed. Lehmann (su bendr.), Illustreret Religionshistorie (1924, bendradarbiai nekatalikai, bet patys didieji specialistai Skandinavijoj; plačiau Soter 1924, 180); H. Haas (su bendr.) Bilderatlas zur Religiosgeschichte (1924 ir t.; plačiau Soter 1924, 181).

Religinių tekstų rinkiniai, „bibliotekos“: N. Söderblom (su bendr.), Främmande Religionsurskunder (1908, 4 t.); A. Bertholet, Religionsgeschichtliches Lesebuch (1908, apsirėžia kanoniškais tekstais; 2-sis leid. nuo 1926, su bendr., siekia plačiau); Ed. Lehmann (su bendr.), Textbuch zur Religionsgeschichte (1909, 2 leid. 1922 m.); C. Clemens (su bendr.), Fontes Historiae Religionum (ex auctoribus graecis et latinis; nuo 1920); Göttingeno Mokslo Draugijos Quellen der Religionsgeschichte (nuo 1909 m., didumoj primitivųjų religijos versmės); plačias dokumentų kolekcijas projektuoja Religijų Istorijos Institutas Leipcige (Forschungsinstitut für vergleichende Religionsgeschichte, įsteigtas 1914).

Iš specialių periodinių leidinių (žurnalų) pirmoj vietoj tenka statyt Revue de l'histoire des religions, M. Verneso įsteigtas 1880, m. ir Archiv für Religionswissenchaft, Dr. Achelio įsteigtas 1898 m.; primitivųjų religijos Anthropos, įsteigtas 1906 m. kun. W. Schmidt'o S. V. D. — Kiti — smulkesni; diduma paliovė ėję; tat jų čia ir neminėsime. Tenka pagailėt, kad nei prancūzų, nei vokiečių kalbomis nėra nė vieno katalikų leidžiamo specialiai religijos mokslo žurnalo. Lietuvai su „Soteru“ del to gėdos nėra.

Daugelis ir bendresnio pobūdžio žurnalų informuoja savo skaitytojus periodiniais biuletiniais apie religijos mokslo eigą. Religinėse ir šiaip enci-

klopedijose rezervuojama vis daugiau vietos tiems klausimams. O dvejetas enciklopedijų specialiai jiems pavestos, būtent: vokiška Die Religion in Geschichte und Gegenwart (Tübingen, Mohr 1909—13, 5 tomai; leidėjai: A. Gunkel, O. Scheell, F. M. Schiele; dabar pradėta leist antrasis jos leidimas, kuris tikimasi baigti 1931 m.) ir angliška: Encyclopaedia of Religion and Ethics (Edinburg, Clark, 2-sis leidimas 1908—21; 12 tomų; leidėjas J. Hastings).

Po įvairių apsisvarstymų jaunas religijų istorijos mokslas pradėjo organizuot ir savo specialius kongresus. Pirmoj ir visai atskiroj vietoj tarp jų stovi 1893 m. Čikagoj sušauktas Religijų Parlamentas, kuriame buvo susirinkę šešiolikos religijų atstovai. Jis vyriausiai siekė praktikos tikslų, kaip kad rodė jo programa. Antai, § 2: prikišamai parodyt žmonėms prigimtį ir skaičių pagrindinių tiesų, sudarančių bendrąjį įvairių religijų turtą; § 3: skleisti broliškumo dvasią tarp visų tikėjimų religingų žmonių, betgi nei favorizuojant indiferentumo dvasios, nei mėginant realizuot išorinio sulydinimo; § 5: nurodyt nepajudinamus teizmo fundamentus ir įrodymus tikėjimo į nemarybę, ir tuo būdu sujungt vienan būrin visas pajėgas tinkamas kovot su materialistišku pasaulio išaiškinimu. — Tai buvo tikrai margas susirinkimas, kuriame buvo matyt špagos ant juodų Amerikos dvasininkų surdotų, Japonijos bonzų ir Indijos dvasininkų balto, oranžinio arba geltono šilko apdaras, katalikų kardinolo purpuras ir vyskupų violetinės sutanos. Jei šis „Parlamentas" ir neturėjo rezultatų, kurių siekė jo sumanytojai, tai jis bent vertingu eksperimentu parengė būsimų kongresų organizavimą [1]).

1897 m. įvyko Religijos Mokslo Kongresas (Religionswissenschaftlicher Kongress) Stokholme, su perdaug plačia ir todel neaiškia programa; 1900 m. įvyksta toks kongresas Paryžiuj pasivadinęs Congrès d'histoire des religions, ir siekęs iš savo darbo srities išskirt „religijos filosofiją". Jo programą palaikė ir po jo reguliariai kas ketvirti metai ėjusieji kongresai: Bazely 1908, Oksforde 1908, Leydene 1912 m.[2]). Penktasis Kongresas, buvęs numatytas Herdelberge, St. Francisko arba Romoj del karo neįvyko. Po Didžiojo Karo pirmasis šios eilės kongresas įvyko 1920 m. Paryžiuj [3]). — Kaip kad Čikagos kongrese, prieš organizatorių norą, neapsėjo be indiferentizmo ir net ateizmo apraiškų, taip ir tuose kongresuose nekartą ryškiai pasireiškė evolucionizmas, adogmatizmas ir indiferentizmas. Todel didžiąją daugumą kongresininkų visuomet sudarydavo pozitivistai, racionalistai ir liberalieji protestantai; daug mažiau būdavo ortodok-

[1]) Dokumentingą šio „Parlamento" istorijos aprašymą patiekė jo vyriausias organizatorius Rev. J. H. Barrows, The World's Parlament of Religions, Chicago 1893, 2 tomu; be to, apie jį iš liberalinio protestantizmo požvilgio rašė dar G. Bonet-Maury, Le Congrès des religions à Chicago en 1893; Paris 1893, š kataliko ko-E. Portalié, Le parlement des religions à Chicago, Études 1794 LXIII.

[2]) Šių kongresų aktai: Actes du I-er Congrès, Paris 1901—02, 2 tomu. — Verhandlungen des II-en intern. Kongresses, Basel-Paris 1905. — Transaction of the 3-rd Intern. Congres, Oxford 1908, 2 t. — Actes du IVe Congrès, Leyden 1913. — 1914 m. birželio mėn Neufchatel'y įvyko dar Congrès internat. d'ethnologie et d'ethnographie, kurio darbus atspausdino Revue suisse d'éthnographie 1914.

[3]) Apie šį Kongresą Pinardo veikalas nemini; ar Kongreso darbai buvo išleisti, nepastebėjome Kongreso referatų sąrašą atspausdino „Revue de l'histoire des religions t. 88 (1923) 144—148. Iš ten pat sužinojome, kad šis Kongresas buvo suorganizuotas Ernesto Renano Draugijos (Paryžiuj) iniciativa, Renano 100 metų gimimo sukaktuvėmis.

siškų protestantų, anglikonų ir katalikų: mat, kas vienus patraukia, kitus atstumia.

Katalikai religijos mokslo dalykams nagrinėti pavesdavo specialias sekcijas savuose Internaciniuose Mokslo Kongresuose, kurie nuo 1888 m. įvykdavo kas treji metai, būtent: 1891, 1894, 1897 ir 1900 m., ir savose Religinės Etnologijos Savaitėse (Semaines d'Ethnologie Religieuse) nuo 1912 m., nors jos buvo rengiamos ne tuo planu, bet kaip kokios Summer Schools, kaip kursai, kuriuose nagrinėjama iš visų pusių vienas ar keli vienai „Savaitei" pasiimtieji klausimai. Dvi pirmosios 1912 ir 1913 m. Savaitės, kaip jau minėta, įvyko Luvene, 3-ji—1922 m. Tilburge, 4-ji—1925 m. Milane [1]). Be to, tarp paskutiniųjų dviejų Savaičių kiek siauresniu matu įvyko Moedlinge (paliai Vieną) 1923 m. „Etnologijos-religijos mokslo kursai vidurinės Europos kraštams" [2]). Visi šie katalikų surengti religijos ir etnologijos mokslo pasireiškimai turėjo vis didesnį pasisekimą, pritraukdavo į savo aktivius dalyvius (paskaitų skaitytojus) vis daugiau įvairių šalių mokslininkų.

Įsiklausius į šių įvairiopų susirinkimų aidą arba pavarčius spaudinius, gauni patirti, jog čia vartojamosios tokios vienodos formulės, kaip „religijų istorija nustato" arba „religijų mokslas įrodo" ir panašios betgi atveda prie visai skirtingų išvedimų. Vienur pareiškiama, kad visos religijos savo pagrinde yra identiškos ir lygiai iluzoriškos; kitur išvedama, kad, būdamos identiškos savo substancijoj, jos teisėtai patenkinančios nenumaldomą žmogaus širdies reikalą; dar kitur prieinama išvedimas, kad, būdamos daugeliu atžvilgių analogiškos, visos jos atveda į krikščionybę, kaip vieną vienintelį kultą, gebantį pilnai patenkint jų bendras aspiracijas. Ne mažiau įvairūs ir tie istoriniai argumentai, kuriais remiasi šie išvedimai.

Šis įvairumas nėra be naudos. Jis kelia kritiškumą, parodydamas, viena, jog mokslas tai dar nėra tai, ką tvirtina vienas kuris žmogus, knyga ar žurnalas ir, antra, koki praktiški sumetimai kėlė lyginamąjį religijų mokslo studijavimą naujausiais laikais. Antai, pozitivizmas su racionalizmu jį aukštino, kad senajai Evangelijai opozicijon pastatytų „atidengtų religijų gerą naujieną" ir kad pavarytų prieš Bažnyčią kompaniją dar „su didesniu vikrumu kaip Volteris" (S. Reinach'o žodžiai). Katalikai, protestantai, anglikonai, atvirkščiai, stengėsi kalbamąjį mokslą kelti, būdami įsitikinę, kad jis ateis „apčiuopiamai įrodyt krikščionybės tiesą". Tarp šių dviejų kraštutinių pozicijų daugelis jame matė apaštalą, gimusį iš tolerancijos, galėsiantį nuramint ilgus religinius ginčus, kurie buvo ikšiol skirstę žmoniją. Visos partijos tiki savo pasisekimu.

Tai būtų didelė religijos mokslo palaima, jei skubėjimas turėt geidžiamų rezultatų nediskrečius to mokslo tarnautojus—jų yra visur kur—labai dažnai nepastumėtų peranksti įbrukt kalbamam mokslui jų geidžiamus rezultatus. Tai bus matyt pasidairant po šių dienų šio mokslo mokyklas.

* * *

[1]) Jų aprašymai - Compte Rendue de la I-re session, Paris-Bruxelles 1913, 340 psl; II-me session, Paris 1915, 565 psl; III-e session, Enghien-Moedling 1923, 496 psl; IV-ji sesija, Paris 1926, 376. Tilburgo ir Milano Savaitės specialių korespondentų aprašytos ir Sotero 1924 m. 147—155 psl. ir 1925 m. 153—179 psl.

[2]) Žiūr. aprašymą Sotero 1924 m. 155—160.

Mokyklos. Įvairios religijos mokslo „mokyklos“ susidarė iš pastangų moksliškai išaugusią medžiagos masę palenkt vienai vaduojamai idejai. Jas čia minėsime kuo trumpiausia, kadangi prie jų dar reikės nekartą grįžti vėliau. O be to, apie vieną kitą jau yra lietuvių kalba ir pirmiau kiek tiek rašyta. Apie visas jas galima tiek pasakyt, tai kad jų kiekviena padarė vertingą įdėlį tinkamam metodui išdirbti, nors kiekviena ir klydo, vienašališkai pabrėždama savąjį kelią.

Filologinė mokykla. Ši, chronologiškai imant, pirmutinė mokykla susikūrė aptikus sanskrito santykį su indoeuropiečių kalbomis, taip pat bent dalimi beklaidžiojant dviem jauniem mokslam: lyginamąjai kalbotyrai ir vedų egzegezei. Pirmuosius indų, persų, graikų, romėnų ir germanų mitologijų sugretinimus, kaip žinome, buvo padarę jau Wiliam Jones, Francis Wilford, A de Polier, bet juos buvo konfiskavusi simbolininkų mokykla, prieš kurią sureagavo Grimai ir O. Müller'is. Paskui, tiksliau pažinus santykį tarp indoeuropiečių kalbų, ieškota naturalesnių priežasčių panašumams išaiškint, negu tos dirbtinės—mitai, taip kunigų ar galvočių išmislai—,kurias kėlė Creutzer'is. Ši reakcija prieš Creutzer'io simboliką ir buvo akstinas filologinei mokyklai susikurti.

Po O. Müller'io ir E. Burnouf'o, apie kurių darbus minėta aukščiau, vyriausias šios mokyklos iniciatorius yra buvęs Adalbertas Kuhn'as (1812—1881). Jis 1845 m., remdamasis etimologiniais tyrinėjimais, patiekė arijų civilizacijos bruožų prieš jų tautoms išsiskirstant. 1851 m. jis su Aufrecht'u įkūrė Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, 1858 m. — Beiträge zur vergleichende Sprachforschung. Abu šiuodu leidiniu 1858 m., sulydinti vienan „Zeitschrift für vergleich. Sprachforsch. auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen“ turėjo didelio poveikio mokslininkams. Tuo tarpu Maksas Müller'is savo raštais (be jau minėtųjų, dar: On the Comparative Philology of the Indo-Europ. Languages etc. 1849, Lectures on the Sc. of Language, 1861—64 ir k.) ir paskaitomis prisidėjo šiai mokyklai išpopularint plačiuose sluoksniuose. Iš mokslininkų prancūzų paminėtini: Adolph Pictet (Les origines indo-europ. ou les Aryas primitivs 1859—63), Henry d'Arbois de Jubainville (1827—1917) (Les premiers habitants de l'Europe, 1877; La mythologie grecque et l'histoire de l'Europe occid., 1878; Cours de literature celtique, 1883—1909, 12 tomų), N. D. Fustel de Coulanges (1830—89) (La cité antique, 1864). — Apsčiai skelbta lyginimų dievybių ir kultų. Tačiau neįrodomos tezės apie religijos kilmę (henoteizmas arba katenoteizmas), kurias statė šios mokyklos propaguotojas M. Müller'is, nemaža prisidėjo tos mokyklos garbei sumažint. Jos žvaigždė leidosi juo žemiau, kad ir etimologiniai statomųjų tezių pagrindai rodėsi ne visai tikrai įrodyti. Todel tat praeitojo šimtmečio galop buvo girdėt vis garsesnis šūkis: Šalyn nuo raidės, atgal į žmogų! Garsiausias šaukėjas šiame ginče buvo vokiečių etnologas Adolfas Bastian'as (1826—1904), kuris tat ir gali būt laikomas naujos, antropologinės mokyklos pagrindėju.

Antropologinė mokykla. Ši mokykla religijų kilmei išaiškint, užuot kreipusis į civilizuotų rasių kalbas ir literatinius dokumentus, teiraujasi žemesnės kultūros žmonių, manomųjų primitiviosios žmonijos atstovų ir

žiūri šios rūšies senesnių amžių liekanų kultūroj pažengusiose tautose. Todel ji ėmė pagrindingai studijuot dar šiandien gyvenančias naturtautes, iš ko ji tikisi pažinti apskritai primitivojo žmogaus dvasinę struktūrą, ir iš jos jau paskui išaiškint ir visus praeities religinius paminklus.

Pradėjus nuo Grimų sagų ir pasakų tyrinėjimo, šią liniją germanų folkloro srity toliau vedė Wilhelm Schwartz (1821—1899) ir Wilhelm Mannhardt (1831—1880), graikų, romenų, lietuvių senovės srity—Erwin Rohde (1845—98), Hermann Usener (1834—1905), Albrecht Dieterich (1866—1908) ir daugel kitų; orientalistikoj—Hermann Oldenberg (1864—1920), indoeuropiečių senovėj—Otto Schrader, Hermann Hirt ir k., pagaliau etnologijoj daugiausia John Lubbock (1834—1913) ir Edward Burnett Tylor (1832—1917) [1]). Didžiausio poveikio turėjo Tylor'o Primitive Cultur (1871), kuri buvo išversta į daugel kalbų ir per ištisus dešimtmečius, dalimi dar ir iki šių dienų, davė toną visai mokyklai ir daugeliui jos popularizatorių. Tuo tarpu kai Lubbock'as religinės evolucijos pradžioj buvo pastatęs jokios religijos neturėjimą (ateizmą), Tylor'as, šią nuomonę atmesdamas, religinės gyvatos pradžioj stato vėlių kultą, ir tuo būdu yra vadinamojo animizmo pagrindėjas. — Tolesnėj šios mokyklos plėtotėj Maretť'as, Hartland'as, Preuss'as ir k. Tyloro animizmo vietoj pastatė „dinamistinį preanimizmą", t. y. kaipo pirmutinį religijos pavidalą jie ėmė neasmeninių jėgų garbinimą. O Andrew Lang ir jo paakintas W. Schmidt S. V. D. kaip seniausią religiją įžiūrėjo garbinimą vienos vienintėlės Aukščiausios Esybės („monoteistiškas preanimizmas"). Ši pažiūra tai drauge ir visos kultūrinės istorinės mokyklos, kurią dar toliau minėsime. — Mac Lennan'as (1869/70 mėgino visas religijas išvest iš „totem'o" garbinimo, bet kadangi paties „totemo" pagrindinė sąvoka nebuvo aiški, tai jau del šito neaiškumo neturėjo didelio pasisisekimo. Šiandien ginčijama „totemą" turint išvisa bet kokio religinio pobūdžio (Ankermann).

Nepaisant vienašališkumų, antopologinė mokykla turi tą nuopelną, kad ji žymiai padidino mūsiškę stebėjimo medžiagą. Atsiminkime tik, pav., milžinišką Frazer'io veikalą The golden bough (1907—1913, 12 tomų; jis kilęs iš totemistinių paakinimų). Paskui dar ši mokykla nusipelnė įsakmiai kreipdama dėmesį į primitivųjų sociologiją ir psichologiją.

Panbabilonistinė mokykla vargiai būtų reikalinga ir suminėt, nes apie ją platokai jau kalbėta šias eilutės rašančiojo darbe „Biblija ir Babelis (1911); antra, kad savo konstrukcija ji labai netvirta. Hetitiškojo archivo atkasėjas Hugas Wickler'is (1869—1913) tikrai jau buvo vertas rimtesnio darbo, kaip kad panbabilonizmą propaguot: kad visų tautų visos mitologijos yra paveiktos babiloniškųjų astralinių mitų. Tikslūs chrinologiniai F. Kugler'io S. J. tyrinėjimai parodė šią hipotezę netorint pagrindo net pačiai Babilonijai. Metodo atžvilgiu ši hipotezė yra žengimas atgal į sauvališkiausio simbolizmo laikus. Betgi ir ji turi tą nuopelną, kad aiškiau visiems parodė Babelio religiją. — Su daugeliu antropologinės mokyklos atstovų ją giminiuoja bendra yda — perskubus sūbendrinimas. Kaip tik del šito su

[1]) Kai kurie ir toliau minimųjų šių tyrinėtojų svarbiausi veikalai suminėti „Sotero" 1924, 5 ir t. t. pusl., todel čia neminimi.

abiem mokyklom kovojo blaivesnio istorinio tyrinėjimo atstovai, todel galima kalbėt apie istorinę mokyklą.

Istorinė mokykla. Ją sudarė istorikai, neiškrypusieji iš O. Müller'io nutiestų vėžių ir atsidėjusieji istoriškiems pavienių dalykų tyrinėjimams. Reikšmingiausi atstovai graikų-romėnų senovės tyrinėjimų srity po Hartung'o, Ambrosch'o, Mommsen'o šiandien yra Bérard, Wissowa, Cumont, Toutain; Rytų: Maspero, Ed. Meyer, Clermont-Ganneau, de Morgan, Lagrange; Indijos ir Persijos: Barth, de Harlez, Henry, de la Vallée Poussin; Egipto: Bouché-Leclercq, Flinders Petrie, Capart, Foucart; iš visuotinosios religijų istorijos autorių: M. Vernes, Chantepie de la Saussaye, von Orelli.

Tačiau ir šios mokyklos atstovai daug skiriasi nuo vieni kitų, dėstis ką jie deda pagrindu: šiokią ar tokią filosofiją, šiokią ar tokią „evoliucijos" sąvoką. Daugelis istorikų laiko iš anksto kaipo baigtą dalyką, kad istorinė plėtotė (evolucija) eina visuomet tik nuo to, kas nebaigta, į tai, kas baigta, nuo netobula į tobula. (O juk jau ir mūsų gyvenamas laikas ar neparodo, jog gali atsitikt ir atvirkščiai.). Pagal tai, dažnai nusprendžiamas klausimas apie faktų eigą laiku arba jų priežastinį sąryšį, arčiau neišmėginant neįrodytų pagrindų tvirtumo. Todel klausimu del religijos kilmės daugelis istorinės mokyklos atstovų yra prisiartinę prie antropologinės-evolucionistinės mokyklos. Tos aiškios distinkcijos, kurios Newman'as savo klasikiškame rašte Essay on the development of Christian Doctrine (1845—46) yra parodęs tarp idejos išsipletojimo ir iškrypimo (explication ir deformation) krikščionybės dogmų plėtojimosi srity, galėtų kaip tik daug šviesos suteikti ir religijos istorijai.

Ir dar kita yda prikibus prie istorinės mokyklos. Ji per daug vienašališkai kreipia savo dėmesį į literatiniu s praeities paminklus — užrašus, literatūros veikalus, ir k., o per mažai paiso, jog taip pat ir senieji kultūriniai papročiai bei įtaisymai atitenka į tą istorinių versmių grupę, kurios vadinamos liekanomis. Besistengiant atkreipti istorikų dėmesį į šią versmių sritį, ir drauge beieškant griežtesnio metodo kaip antropologų, Fr. Graebner'is sukūrė naują mokyklą (1904—1911), kurią jis pats pažymėjo kaip „kultūros istorinę". Jo metodas pirmoj eilej tinka tyrinėti didžiai daugybei tų tautų, kurios neturi iš savo praeities jokių raštinių liekanų. Vyriausiais šios mokyklos atstovais, kurie ją toliau plėtojo ir tobulino, be Graebnerio, šiandien dar eina: Ankermann, L. Frobenius, W. Schmidt SVD, Koppers SVD. Jos vyriausias organas — etnologijos ir lingvistikos stambus internacinio pobūdžio žurnalas „Anthropos".

Trumpai reiškiant, kultūros istorinės mokyklos pagrindinė mintis yra šiokia: Jei dviejose arba keliose tautose pasitaiko didesnis skaičius tam tikrų minties, arba industrinės ir meninės technikos, arba pilietinio ar religinio ceremonialo, arba socialinio susiskirstymo labai diferencuotų pavidalų, kurių esimą nesudaro, sakysim, lygiai veikiančios bendros priežastys (bendras reikalas, bendras žmogaus dvasios pradas, klimatinės priežastys ir t. t.), tai tenka kalbėt apie šių tautų kulturinį ir istorinį nuo viena kitos priklausomumą. Jos sudaro kultūrinius vienetus, jų išsiplatinimo sritys yra kultūros ratai, arba cikliai (Kuklturkreise). Šio isvedimo tikrumas ju didesnis, juo labiau diferencuotos yra tos formos (formos kriterija) ir juo didesnis jų

skaičius (eilės kriterija). — Kaip su materialine kultūra, taip mutatis mutandis yra ir su senais kultūriniais papročiais bei su religijomis. Kokia eile bus ėjęs plėtimasis, galima susekt iš to, kokio esama susikryžiavimo, susisluoksniavimo bei pasiskirstymo prie didelių susisiekimo kelių ir kitų ženklų. Taip nustačius atatinkamo kultūrinio reiškinio tėvynę, galima bus išaiškint ir jo kilmę iš geografinės bei kultūrinės aplinkumos.

Vaduojantis šiomis kriterijomis Graebneriui ir Šmidtui pavyko nustatyt kaip seniausius kultūros atstovus esant pigmejus, o seniausią kultūrą— Tasmanijos ir vad. bumerango kraštų primitivųjų kultūrą. Šmidtas, pasiremdamas istorijos medžiaga, dabar galėjo išspręst ir tą, antropologinės mokyklos iki šiol taip prieštaraujamai atsakomą, klausimą apie pirminį žmonių religijos pavidalą: Visi primitivosios kultūros žmonės, kokius iki šiol žinome, savo branduoly yra monoteistai. Jau iš to matyt, kokis reikšmingas žada būti kultūros istoriškas metodas ypač šioj ginčijamoj srity (plačiau skaityk Sotero 1924, 9 ir tt.).

O tačiau ir ji dar reikalinga papildyt. Nes visokio istoriško lyginamo religijų tyrinėjimo pradžią ir pabaigą sudaro klausimas: Kas yra religija? Kurie sielos sandai sudaro šį visuotiniausią ir aukščiausią visų kultūros reiškinių? — Iki 18-jo šimtmečio pabaigos klausimas taip buvo klausiamas: Kuri yra tikroji religija? Klausimo klausimas ir atsakymas buvo metafizikos dalykas. Bet nuo to laiko kai Rousseau, Herder, Jakobi, de Wette, Schleiermacher'is visos religinės tiesos kriterija buvo padarę jausmą, tai prieky atsistojo šiandien populiariausias psichologiškas klausimo suvokimas. Bet nuo to laiko, kai naujoji psichologija visiškai atsiskyrė nuo metafizikos ir gamtamokslio poveiky patapo grynu patyrimo mokslu, tai klausimo atsakymas ieškomas grynai eksperimentiniu keliu. Pradžią padarė prancūzų eksperimentinė medicina (Charcot, Binet, Ribot, Janet), visus religinius ir mitinius pergyvenimus paskelbdama esant patologiniais reiškiniais. Bet ją griovė dalimi jau jos pačios bendradarbiai (Godfernaux, Leuba, Delacroix). — W. James iš patologijos perėmė pasąmonės sąvoką ir religinį-mistinį patyrimą pareiškė esant kaipo produktą eibės silpnai pagautų ir todel pasąmony paliekančių įspūdžių, kurių kristalizacija, įeidama į sąmonę, padaranti angamtiško apšvietimo įspūdį. Ši teorija sutiko pasipriešinimo ir iš račionalistų, ir iš katalikų tyrinėtojų šono. Ir čia dar visiškai trūksta reikiamo patyrimo medžiagos, kad bent kai kuriuos religinius fenomenus išaiškint empiriniu keliu. V. Wundt'o pagarsėjusi „Völkerpsychologie" šiuo atžvilgiu stovi nedaug aukščiau už savavalias Leubos konstrukcijas, nors metodas ir taip pat rezultatai abiejų yra labai skirtingi. —

Ši trumpa santrauka vargiai duoda bet kokią tikrą nuovoką apie pirmajame Pinardo de la Boullaye veikalo tome sutrauktos medžiagos gausybę.

Antrasis tokio pat didumo tomas kalba apie metodus. Jį žiūrėti paliekame kitam kartui.

Egipto mitų motivai apokrifų legendose apie Mariją.

Par. Prof. Dr. G. Klameth, Olomouc.

Vadinamosios Jokūbo Protevangelijos 8 ir 9-sis skyriai pasakoja apie tai, kaip Aukščiausias Kunigas sušaukia tautos našlius, idant tam, kuris bus Dievo išrinktas, duotų už moterį Mariją, gyvenančią Bažnyčioje nuo savo trečiųjų metų pabaigos ir dabar jau sulaukusią 12 metų amžiaus. Juozapas ištraukia burtą mergelę Mariją paimt savo globon, ir Marija persikelia į Juozapo namus. Paskui toliau sakoma (11, 1 ir tt.): Bet įvyko kunigų pasitarimas; jie kalbėjosi: Padirbdinkime Viešpaties Bažnyčiai uždangą. Vienas kunigas tarė: Sušaukite man aštuonetą nesuteptų mergelių iš Dovydo giminės. Kunigai išėjo, ir ieškojo, ir rado septynetą mergelių. Ir dar atsiminė kunigas apie mergaitę Mariją, esant ją iš Dovydo giminės ir nesuteptą prieš Dievą. Tarnai nuėjo ir ją atvedė... Kunigas tarė: Traukit man čia visos burtus, kuri turės verpt auksą, ir linus, ir medvilnę, ir šilką, ir mėlyną purpurą, ir raudoną šarlachą, ir tikrąjį purpurą. Marijai teko tikrasis purpuras su šarlachu, ir ji pasiėmus jį nuėjo į savo namus... (11, 18) Marija paėmė šarlachą ir verpė... Ir pasiėmusi asotį ji išėjo vandens pasisemt, ir štai kažkieno balsas prakalbėjo: Sveika, malonės pilnoji, Viešpats su tavimi, palaimintoji tarp moterų... Ji dirstelėjo dešinėn ir kairėn, iš kur šis balsas galėtų eit, ir visa virpėdama ji grįžo į savo namus, ir pastatė asotį, ir paėmė purpurą, ir su juo atsisėdo ant kėdės, ir verpė jį. Tuomet pasirodo jai angelas antru kart ir apreiškia jai Kristaus įsikūnijimą jos yščiose.

Jau Henneckė[1]) visai teisingai junta, kad uždangos audimas visai betarpiškai įeina į pasakojimą apie Juozapą ir Mariją kaip jaunavedžius. Jam išaiškint jis konstruoja dvejopą versmių eilę, kurių dvieju viena pasakoja apie Mariją, gerai pasiturinčio avininko dukterį, kuri auklėjama patikimoj Bažnyčios ir kunigų globoj, sukakusi 12 metų palieka Bažnyčią, sueina su Juozapu tariamon (fiktivion) moterystėn, ir rūpinasi namų ruoša, kaip vandens pasemti ir parsinešti, ir išgirsta čia angelo pranešimą apie Kristaus įsikūnijimą; tuo tarpu antroji versmių eilė Mariją atvaizduoja kaip tyrą Dovydo dukterį, išaugančią šalia Bažnyčios; (šioji versmė) pastato šalia Marijos septynetą kitų mergelių kaip draugių, ir purpuro verpėją Dovydytę regimai stato priešais „plaukų pynėją" žydiškoj tradicijoj, ir (angelo) apreiškimą šešiolikamečiai nukeldina pas varpstę (ratelį) Marijos kambarin. Pirmoji (versmių) grupė duodanti „tikrąjį pasakojimo siūlą", antroji esanti „kitoniškos rūšies paralelė" prie jo. Priegtam Henneckė visai gerai pastebi, jog taip pat ir pirmosios versmių eilės Marijos vaizdas yra visai nežydiškas, kadangi prieštarauja kultiniams tyrumo prisistatymams; pastatymas prieš viena kitą dviejų tokių įvairių Marijų regimai eina iš gryno neįmanymo kas daryt; darymas skirtumo tarp vandens sėmimo, kaip namų ruošos, ir plonų audinių audimo, kaip karališko darbo, yra visai neorientališkas, ir dvejopo apreiškimo premisa tekste visai nepagrįsta. Betgi Henneckė klysta uždangos audimą išvesdamas pirminai iš Ex 35, 25 t.[2]).

[1]) Hennecke, Neutestamentliche Apokryphen Tübingen (1904) 51.
[2]) Handbuch zu den neutest. Apokryphen, Tübingen (1904) 119.

kadangi Neita ir Pallas Athena rodo daugeriopų prilygimų viena kitai [1]), tai galėtum taip pat manyt ir apie kokią, į Panathenejų πέπλος'ą panašią pašvęstą Neitai dovaną; kaip tąjį, nepaprastai menišką, audinį Atėnuose bent nuo 2-jo šimtmečio pr. Kr. galėjo dirbdint tik laisvo ir tauraus kilimo moters bei merginos [2]), taip lygiai ir Egipto taurios kilmės moters bei merginos gal būt turėjusios austi analogišką pašvęstą dovaną Neitos šventnamiui. Ar Neitos ideogramas, paprastai laikomas audžiamąja šaudykle, veikiau nesektų aiškint kaip už keturių kampų ištemptas audeklas? [3]). Tuomet perkeitimas į uždangą šiuo būdu būtų pigiai suprantamas.

Mergelę audėją taip suprantant, išaiški ne tik tai, kad krikščioniškoji legenda tąjį aštuonetą, uždangą audžiančių, mergaičių išvesdina iš karališkos giminės ir daro jas nesuteptas, betgi tampa aišku, kodel Marijai drauge paskiriamas kaip tik purpuras ir šarlachas, — pati brangiausioji medžiaga: ji (Marija) regimai norima charakterizuot kaip kitų merginų audėjų „Vyresnioji", Neitos pavyzdžiu, kaip kad ji, kaip aštuntoji, jau pastatoma priešais kitas septynetą, būdama atskirai pakviečiama į Bažnyčią.

Prie Neitos šventvietės prijungtieji „išaustų medžiagų namai" su savo šventais tėvais ir moterimis kaip motivas galėjo būt paveikęs apvaisindamas taip pat ir įvaizdą apie Bažnyčiai pašvęstas ir Bažnyčioje išaugusias Dievo mergeles (PE 7, 2—9), nors greičiau galvosi apie visame Egipte gerai žinotą „dievo moters" instituciją; kaip tokia, antai, eina žemiškoji dievo Amono, atseit jo vyriausiojo kunigo, žmona, poniška dama, kuri—matriarchatinio visuomenės susitvarkymo liekana — valdydavo vietoj dieviško viešpaties (Amono), ir kuri prie savo šalies turėdavo eibę moterų, turėjusių prieš dievą grot ir šokt, sudarydamos tartum jo haremą ir kuris būdavo įtaisomas regimai dievamoterės rūmuose arba ir dievo šventnamy [4]). Taip pat Mat'a, kaip „Busirio diemoterė", buvo turėjusi savo aukštąją kunigę ir savo moterišką rūmų štatą [5]), lygiai kaip Mendes turėjo šv. Avino kunigės [6]), — tai vis toki papročiai, kurie visai nežydišką įtaisymą „Dievo mergelių Jahvės Bažnyčioj" nušviečia visai nauja šviesa.

Nuo čia nauja šviesa krinta taip pat ant Mirjamos plaukų raitytojos žydiškoj tradicijoj (b. Šab. 104 b, Sanh. 67 a) [7]). Pavadinimas „plaukų raitytoja" (*m^{e}gadd^{e}lā*) bus tikrai koks Egipto žydų paleistas pajuokimas arba paniekinantis Dievo Motinos pavadinimas, turėjęs paženklint (nuduot) Saiso Neitos audėjos ir jos atatikmenų, ypač Isidės, peraiškinimą (perkėlimą) audėjai ar verpėjai mergelei Marijai, kaip ją atvaizdavo krikščioniškoji legenda, ir drauge davė galimumo Dievo Motiną suplakdint draugėn su viešąja nusidėjėle Marija Magdaliete (Magdalena), pastatant lygiomis dalyvinę lytį *m^{e}gadd^{e}la* ([plaukus] auginanti, [plaukų] pynėja) su nuo vietovardžio

---

[1]) O. Gruppe, Griechische Mythologie und Religionsgeschichte II, München (1906) 1116.

[2]) P. Stengel, Die grichischen Kultaltertümer^{2}, München (1898) 198 tt.

[3]) Πέπλος Atėnuose buvo kaip burė pririšamas prie laivo stiebų bei karčių ir taip gabenamas per miestą.

[4]) A. Erman, Die ägyptische Religion Berlin (1905) 75, 165, 200. — Amono kunigės 221; kunigės 51, 250.

[5]) Brugsch, k. v. 481. [6]) Erman k. v. 207.

[7]) Cit. pagal Henneckė's Handbuch 51, kame paduoti ir tekstai.

išvestu pažymėjimu „*Magdalietė*“. Vienoj žydiškoj legendoj (b. Chagija 4 b) mirties angelas Mirjamą plaukų pynėją sukeičia su antrąja Mirjama, kūdikio auklėtoja (taip pat *mᵉgaddᵉlā*, [vaikus] auginanti). Šiame sukeitime gal būt aidėja sąmonė, kad abu pavadinimu pradžioj buvo taikomi tam pačiam asmeniui. Neita buvo audimo deivė, su jąja identifikuotoji Isidė — „vaikų auklėtoja“ [1]). Abu epitetu jau ankstybu laiku buvo perkelti Marijai, o vėliau šioji buvo diferencuota į Mirjamą (Mariją Magdalietę)— plaukų raitytoją, ir Mirjamą—vaikų auklėtoją. Kad mes Talmudo tekste b. Šabbat 104 b; Sanh. 67 a apie Kristaus kilmę pirmoj eilėj turime reikalo su egiptiškais įaudais, tikrai geriausiai įrodo ta apystova, jog ir visi kiti ten pasitaikomieji pažymėjimai *Ben Pandera*, *Ben Stada*, *Paphos ben Juda* labiausiai neprievartingo išaiškinimo randa Egipto mitologijoj. Tekstas šaiposi, kad Kristus norįs būt *Pa-neter'o*, didžio Dievo, sūnus, tuo tarpu kai jis tikrovėje juk esąs *ben Stada*, *Stados*, arba *Sotadžio*, gal būt *Set'o*, taigi velnio sūnus, kaip kad Naujajame Įstatyme jis ir surišamas su Belzebub'u, kaip jėgos versmė. Posakis: „Legalus vyras buvo Stada, sugulovas Pandera“ tikrai yra ne kas kita, kaip išjuokimas Mt. 1, 18 tt. — Taip pat ir kitas Jėzaus tėvo pavadinimas „*Paphos ben Juda*“ išaiškinamas iš egiptiškos mitologijos, kuri nuo 5-jo šimtmečio pr. Kr. iš graikiškų mitų žinomą deivės Isidės *Jo* paveikslą *Epaphos* (Paphos) pastato lygiomis su *Apis* (Serapis, Osiris kaip naujai atsikėlęs Horus) [2]). Paphos ben Juda tuomet būtų tik naujas Jėzaus tėvo šmeižimas.

Taip pat ir Marija vandensemė, arba Marija su uzbonu, pirmiausia tikrai yra atvaizduota pagal tą egiptišką motivą, kuris Isidę ir jos kuniges, ypač graikų-romėnų gadynę, noromis vaizduoja su *cimbium'u* arba *situla*, su, Nilo vandens (gyvybinis vanduo) pripiltu, uzbonu [3]). Savo darbe apie Abaton'ą Junker'is, kalbėdamas apie tenykščias Isidės libacijas, skiria dvejopą kultinių uzbonų pavidalą: vieną, senovišką, vandens libacijose naudotą uzboną [4]), kurio snapas viršuj ir todel pigiai galėjo būt paverčiamas ant šono, ir antrą asotį, vartotą išimtinai pieno libacijoms, kuriomis Filų misterijose didumoj buvo pakeičiamos vandens libacijos ir kuriose deivė arba aukotojas apskritai pačiumpa beveik gulstinai stovintį ant žemės indą, o su kita atlenkia ąsą (=lankelį) [5]). Tačiau ir įvedus vietoj vandens libacijų pieno libacijas—kaip senosios su vandeniu sujungtos kulto formulės—buvo palaikomi ir vandeniniai uzbonai senojo pavidalo. Tačiau, kaip deivės Isidės ir jos kunigių emblema, uzbonas pasirodo ne vienų vieną kartą. Tarp dviejų karviškų ragų ant galvos gulinčio Saulės skridinio uzbono ženklas yra taip pat būdingas dangaus deivės Nut'os ženklas [6]), kuri vėliau, kaip žino-

[1]) Kaip Isidė buvo vadinama „audėja ir vėlikė“ („vakavotoja“), taip ji dar turi vaiko Horus žindenės, saugotojos, maitintojos“ vardą (Brugsch k. v. 617).

[2]) Gruppe, Griechische Mythologie II 1419, past. 4; I 168.

[3]) Paulys RE IX 2142 (str. Isis).

[4]) Rankrašty šioj vietoj įdėti ir vaizdeliai, kurių čia negalima buvo atvaizduoti. Iš aprašymo matyt, kad pirmasis indas buvo tikras uzbonas: su siauru dugnu, aukštas, su viena ąsa ir su snapu priešingame šone; o antrasis tai daugiau panašus į šių dienų puodą: su platesniu dugnu, platesnis, žemesnis, su dviem ąsom ir su į jas įkabintu lankeliu. *Pr. D.*

[5]) Das Götterdekret über das Abaton, Wien (1913) 59; 15—17; 56; tenai ir atvaizdai.

[6]) Brugsch k. v. 601.

ma, patapo negyvėlių globos deivė ir, būdama tokia, iš savo šventojo medžio ištiesia numirėliui lėkštę su vaisiais ir uzboną, net du uzbonu su gaivinančiu vandeniu (gyvybės vandeniu) pasistiprint kelionei į požemių pasaulį [1]). Kaip pieno libacijos Isidei Abatone ant Osirio karstą savo pavėsiu apdengiančio *iwj*-medžio [2]), kaip ant šventųjų *Mnt*ɜ (*Menta*) alko medžių [3]), ant kurių ilsisi Osirio vėlė, kaip ypatinga vėlių globos rūšis yra gimininga su negyvėlių deivės funkcijomis, taip ir uzbonas, kaip Nut'os vandens libacijų indas, seka sustatyt į santykį su Isidės uzbonu. Ir čia nesuklysi tipingoje „uzbono emblemoje" įmatydamas dar ir ką daugiau: tylų atsiminimą to, jog taip pat ir puodų žiedimo sugalvojimas yra laikytinas kaip didelis moters darbas, kaip einąs iš matriarchatinio kultūros rato [4]). Kaip audžiamoji šaudyklė, resp. sventas drabužis, tai taip pat ir uzbonas yra patapęs dievybės emblema [5]). O kai krikščionybė su savo puikiu Marijos kultu buvo atsistojus vietoj egiptiško dievų tikėjimo su savąja Osirio-Isidės tarnyba, liaudies religijai rūpėjo bet kaip į Marijos paveikslą įterpt su kitais predikatais bei titulais taip pat ir nuolatinį Isidės ženklą—uzbonėlį. Naturalu, jis nebegalėjo reikšt libacijų indą; tačiau uzbonėliai naudojami ir vandeniui pasisemt; tat tuo būdu libacijos indas padaryta Marijos semiamuoju indu. Vieną dieną, pasakojama, atsistoja ji nuo varpstės ar staklių ir eina su uzbonu vandens pasisemt. Vandens semiamoji vieta regimai laikoma Nilas. Tuomet prieina prie jos Viešpaties angelas, pakalbina ją, bet, kadangi ji nusigandusi skuba į namus, tai gali jai tik jos kambarėly pranešt džiaugsmingą žinią. Mergelė audėja ir vandens sėmėja taigi yra toji pati: abi yra bruožai, kurie nuo Isidės ir jos atatikmenų perkelti Marijai, ir ne dviem įvairiom pasakojimų eilėm, bet pridera vienai tai pačiai eilei. Laikui einant, uzbonėlis buvęs juk kultinis indas, atsitraukia užpakalin, ypač šalia Egipto, kur juk tokios reikšmės jis niekuomet nebuvo turėjęs, o priekyn buvo iškišta vandens vieta [6]). Pasakojime apie Kristaus gimimo apreiškimą prie Marijos šulinio Nazarete uzbonėlio vaidmuo jau beveik visai nublankęs ir didžiausia svarba duota vietai, kaip tokiai. Prie „Marijos su uzbonu" paralelę sudaro „Jėzus vaikelis su uzbonėliu", kas yra egiptiškųjų Harpokrato įvaizdų perkėlimas [7]).

* * *

Egiptiškuose įvaizduose savo šaknis turi taip pat pasakojimas apie pribuvėjas Jokūbo Protevangelijos 19-20 skyriuose. Juozapas išeina ieškot žydės pribuvėjos, kuri pagelbėtų Marijai prie gimdymo. Jis susitinka vieną, papasakoja jai apie stebuklingą pradėjimą ir atveda ją prie urvo. Mariją jau randa pagimdžiusią ir peninčią savo kūdikėlį. Pribuvėja stebisi. Paliai urvą ji sutinka Salomę ir pasakoja jai apie mergišką gimdymą.

---

[1]) Plg. paveikslus prie 68 skyriaus Negyvėlių knygos vertimo, padaryto Le Page Renouf'o leidiny: Proceedings of Biblical Archeology XV (1893), XVI ir XVII lent.
[2]) Junker, Abaton 13. [3]) Ibidem 12.
[4]) Plačiau apie tai „Naujoji Vaidilutė" (1925, 133 t.). *Pr. D.*
[5]) Schmidt-Koppers, Völker und Kulturen 266.
[6]) Žiūr. G. Klameth, Zu den Marienquellen Palaestinas, Angelos I Leipzig (1925) 131 t.
[7]) Ibidem 134 t. ir Soter IV (1927) 62—67.

Tačiau Salomė netiki; ji ima tyrinėt, ar Marija tikrai paliko mergelė ir šiuo tikslu savo ranka apžiūri fizišką Marijos būklę. Staiga ji surinka ne savu balsu: jos ranka dega ir nukrinta. Kupina atgailos, ji prašo Dievo dovanot ir pasigailėt; angelo pavedama, uždeda ji savo ranką ant kūdikėlio ir tuo būdu išgydoma.

Nėra abejojimo, kad pribuvėjos paliudymas turėjo nustatyt Marijos mergystę gimdant ir pagimdžius prieš žydų ir pagonų šmeižtus. Iš kito šono betgi prileidimas skausmingo gimdymo ir dėlto pribuvėjos reikalavimas priešinosi mokslui apie Marijos absolutų nenuodėmingumą ir todel taip pat ir jos laisvę apie nuodėmės padarinius, ko dėliai taip pat ir Hieronimas (rašte De perpetua virginitate Mariae 8) nebežino kaip smarkiau stoti prieš pasakojimą apie pribuvėją [1]). Faktinai šie pasakojimai tėra naivaus, visai nemokyto liaudies maldingumo bandymas sudaryt argumentum ad hominem už nuolatinį Marijos mergiškumą. Tuomet neturėtų ir toliau sukelt nuostabos, jei ši liaudiška apologetika sąmoningai ar nesąmoningai derinosi prie įvaizdų, kurių centre stovėjo deivės-motinos *Hathor-Nut-Isis* su jų atatikmenomis, pirmiausia *Eileithyiaspolio Nechbit* [2]), graikų *Eileithyia* [3]), ir Buto *Utito* [4]), kurios dabar pastatomos į pareiną su Marija. Čia pirmoj eilėj turima galvoj daugelis plastiškų ir rods taip pat mimiškų Saulės kūdikio gimimo atvaizdavimų ir prie to gimdymo, kaip pagalbininkės ir kaip kūdikio žindenės, intervenuojančios deivės. Brugsch'as (savame veikale „Religion und Mythologie der alten Aegypter" 164-me puslapy) rašo žodis po žodžio: Viename Ermen't'o (Hermonthis) šventnamio paveikslų... randasi Saulės gimimo atvaizdavimas,... kuris savo kompozicija visiškai atmena žmonių santykius. Viena susirietusi moteris, pažymėta kaip *„Ra'o diemotė"*, suimta gimdymo skausmų. Kita stovinti moteris, pagal parašą deivė *Nit* (promotė, moteriškas chaosas) suteikia pirmajai pagalbos. Pribuvėja, kurios vyriausias vardas *Renpit*, t. y. „metai", atlieka gimimo aktą. Pasirodo kūdikis. Jis yra „Saulė *Cheper*"... *„Horus Saulė*, puikus, didis, pirmasis dievo *Month'o* kūdikis (chrut, Harpokrates). Viena tupinti pagalbininkė paduoda gimusį kūdikį žindenei, kuri pasiima kūdikį prie savo krūtų. Kaip liudininkai šiame akte dalyvauja Tebų dievas *Amon-Ra* ir pietų deivė Eileithyiaspolio *Nechbit*. Naujagymis dievukas atiduodamas jo tėvui Month'ui ir auga, kad užimtų savo gimdytojo sostą. — Brugšas priduria, jog šis mitologiškas apvalkalas reiškiąs pavasario saulės metinį atgimimą ir jog tolygias pažiūras išreiškia panašūs atvaizdavimai ant Isidės šventnamio sienų Filuose, kurie atvaizdai čia, rods, pritaikinti Osirio cikliui. Lokalinės dievybės kūdikio tariamam gimimui graikų-romėnų periodo egiptiškuose šventnamiuose eina vadinamieji *Mašent*, t. y. lopšių kūtės, taip pat gimdymo kambariai, žindenių kambariai, vystyklų kambariai, kuriuose paskui, kaip žindenės ir padėjėjos, atlieka savo amatą ir ketvertas *Mašentitų*, arba lopšinių moterų, *Tafnut*, *Nut*, *Isis* ir *Nephtys*, Enneo ketvertas deivių [5]). Ypač populars turėjo būt tekstais, taip pat ir paveikslais, ir pagal kitų kulto motivų analogiją gal būt net mimiškais atvaizdavimais gyvas išlikęs manymas, pagal

[1]) Migne, Patrologia latina XXIII 201. [2]) Brugsch k. v. 321—26.
[3]) Gruppe, Griechische Mythologie I 859, past. 3; II 1571.
[4]) Brugsch k. v. 326—30. [5]) Brugsch k. v. 370.

kurį Isidę, kuri juk pati duoda krūtis kūdikiui Horui, juo rūpinantis ir globojant paremia Nephtys ir dar dažniau Deltos papyraus balų deivė Utit'a, graikų Buto.

Žinodami Egipto krikščionių turimas šiaip praktikas, mes dabar galime a priori priimti, jog taip pat ir šie įvaizdai, būtent, del jų konkrečios paveikslingos išraiškos, nepaliko liaudies neperdirbti krikščioniška prasme. Isidė, didi deivė ir Horaus gimdytoja, išaiškinama pritaikant Dievo Motinai Marijai, kuri kūdikėliui Jėzui duoda krūtis. Krikščioniška legenda moka sumaniai įpint į pasakojimą ir aukščiau minėtąjį pribuvėjos (Renpit) paveikslą; ji moka taip sumaniai sukombinuoti, kad Protevangelijoj pribuvėja pasirodo tik po pagimdymo, kadangi ji turi būt tik mergiško pagimdymo liudininkė. PagaliauProtevangelijos Salomė, kurią PseudoMatas (c. XIII) taip pat laiko pribuvėja ir kuri pagal Juozapo Dailydės istoriją (c. VIII) lydi šventąją Šeimyną į Egiptą, regimai yra krikščioniškas priešstatas prieš Nefties, Necheb'os, Utit'os ir panašius žindenių paveikslus; Nephtys juk yra lygiai taip Isidei sesuo, kaip Salomė laikoma Marijos seserimi. Tat nenuostabu, jei todel Isidė, ir būtent graikų-romėnų periodą, laikoma kaip skausmų suimtųjų ir gimdančiųjų globėja [1]); o tolesnė plėtotė tiesia linija buvo ta, kad vėliau Marija mergelė buvo taip pat kviečiama prie gimdymų ir pakelta pribuvėjų amato patronka [2]). Šiokį aiškinimą sustiprina dar ta apystova, jog iš čion išaiškinamas taip pat ir stebuklingas įvykis su Salome, jos sudegintos rankos išgydymas. Šis pranešimas apie stebuklą gali turėt ryšio su daugel bronzinių rankų, kurių Egipto šventnamiuose randama kaip pagimdžiusiųjų (šešiauninkių) įžadai (Ex votos) gimdymo pagalbininkei Isidei [3]), kurios tikrai simbolizuoja ne tiek įžadų moji (gestus voventis), kiek profilaktinį ritualą arba, dar geriau, gydančius kerus, būtent, motinos yščių palietimą padedančios gimdymo deivės ranka. Reikėjo tik klaidingo supratimo šiuos Ex votos aiškint kaip atlyginimo dovanas, ir jau buvo sukurtas pagrindas, iš kurio, laikui einant, juo labiau išbujojo tas pasakojimas apie stebuklą, kaip visai atitinkąs apoleginiam apokryfo tikslui [4]).

[1]) Gruppe, Griechische Mythologie 1571 tt.

[2]) Kaip tokia, ji dažnai atvaizduojama ant pribuvėjų iškabų; jos paveiksl s daug kartų buvo klaid ngai laikomas šv. motinos Onos paveikslu.

[3]) Gruppe k. v. II 1571, past. 7; ypač 860, past. 5.

[4]) Apie Hathor-Nut'os Sykomorą ir Marijos tyrų palmę Pseudo Mato 20 ir 21-me skyriuose, taip pat iw'o medį prie Os'rio karsto ir etiopiškų Marijos himnų gėlių stebuklą žiūr. mano straipsnį sudėtiniame veikale Festschrift für P. W. Schmidt (1927).

Iš mokslininkų gyvenimo ir darbų.

(Tęsinys iš 96 puslapio).

Karl Kunst,

Vienos universiteto klasikinės filologijos ekstraordinarinis profesorius, pasimirė 1926. II. 26, tik 31-sius savo amžiaus metus eidamas, vadinasi, tik gyvenimo ir darbo pradžioje. Negailestinga mirtis, atimdama jį iš gyvųjų tarpo ir sugriaudama visų jo artimųjų planus, padarė neužkišamą spragą ir visų klasicizmo filologų katalikų eilėse. Šioj vietoj nabašninkas minėtinas kaipo toks, iš kurio turėjo pagrindo daug tikėtis ir klasicizmo religijos mokslas.

Moksliniai Kunst'o darbai, sulyginant su jo trumpučiu gyvenimu, gausingi skaičium ir svarūs turiniu. Štai 110 spausdintų puslapių didumo jo daktarato disertacija, parašyta sklandžia lotynų kalba: De s. Hieronymi studiis Ciceronianis (Dissertationes philol. Vindob., vol XII, 1918). Čia jis stengiasi daug pagrindingiau kaip ikšiol nustatyt Cicerono poveikį šv. Jeronimui, parodo savaimingo sprendimo ir retai pasitaikančio apsiskaitymo tiek klasikų, tiek lotyniškai rašiusių Bažnyčios Tėvų raštuose. Kitais metais išeina jo habilitacijos raštas (189 pusl.): „Studien zur griechisch-römischen Komödie"; 1922 m. vėl išeina (208 psl.) knyga: „Die Frauengestalten im attischen Drama". Jog jam pačiam, buvusiam labai religingam, rūpėjo klasicizmo religijos klausimai, rodo, tarp daugelio, kad ir šie jo darbai: Θεῶν ἐν γούναοι κεῖται (Wiener Studien 49, 215 s.); Zur eleusinischen Rechnungsurkunde des Jahres 328/8 v. Chr. (Berl. phil. Woch. 39, 493 s.); Arete (t. p. 40, 694 s.); Der Oidipusmythos (Philol. Woch. 41, 1149 s.); Der Gottesbegriff bei den griechischen Tragikern (paskaita Leono Draugijoj 1924 m.).

Ypač skaudžiai atjautusi nabašninko netekimą Vienos Katalikų Akademikų Filologų Sąjunga jam paminėti pavedė pluoštą klasicizmo studijų serijoj Opuscula philologa (Linz, 1926), kuriai įkurti akstiną buvo davęs dar patsai nabašninkas, ir kurioje žada būt taip pat ir religijos mokslo dalykų [1]).

Plačiau apie a. a. Kunst'ą ir visus jo darbus paduoda žinių jo mokytojas prof. Hauler'is Vienos universiteto apyskaitoj 1926/27 m. (Die feierliche Inauguration des Rektors der Wiener Universität für das Studienjahr 926/27, am 28. Oktober 1926. Wien. Selbstverlag der Universität 1926, 49—53); iš ten paimtos ir šios žinios apie jį.

Henry Latimer Jackson,

pasimiręs 1926. III. 21 Kembridže (gimęs 1851 m.) yra autorius šių veikalų: The Fourth Gospel and some recent German Criticism (1906); The Synoptic Problem rinkiny: Cambridge Biblical Essays (1906); The Problem of the Fourth Gospel (1918), Medievalist and Modernist (1919). Jo taip pat dar yra parašyta daugel straipsnių Hastings'o Dictionary of Christ and the Gospels (pagal Revue d'histoire ecclésiastique 1926, 707).

Karl Holl,

evangelikų teologas, Berlino universiteto Bažnyčios ir dogmų istorijos profesorius, pasimirė 1926 m. gegužės mėnesio pabaigoj, susilaukęs 60 metų

[1]) Antai, jau šiame 1926 m. tome įdėta apie žodį Κύριος kaip dievo vardą graikų kalba.

amžiaus. Gimęs 1866 m. Tübingene ir išėjęs teologijos studijas, jis 1891 m. tapo tenykščio (Tübingeno) Štifto repetentu, 1894 m. buvo pakviestas darbininku-padėjėju į Komisiją Bažnyčios graikų Tėvų raštams išleisti, kurį leidimą rengė Berlino Mokslų Akademija; 1896 m. habilitavosi privatdocentu Berlino universitete, 1900 m. buvo pakviestas į gimtąjį Tübingeną ekstraordinariniu profesorium, o iš čia 1906 m. vėl grįžo į Berliną, kame ir paliko iki savo gyvenimo galo. A. v. Harnack'as savo viešojoj kalboj, pasakytoj universitete nabašninką minint, taip Hollį apibūdina: „Karlas Hollis buvo universalus Bažnyčios istorininkas—ne tik del to, kad jis beveik lygiai gerai buvo apsityręs senojoj, vidurinėj ir naujojoj Bažnyčios istorijoj, ir taip pat ne del to, kad jis lygiu dalyko žinojimu, viduriniu atvarumu ir subrendimu sudirbinėjo literatines problemas, institucijų istoriją, dvasios istoriją ir biografiką,—bet pirmiausia del to, kad jis viename asmeny buvo rankraščių tyrinėtojas, filologas, filosofiškas galvotojas ir teologas“ [1]). Del Hollio teologinio požvilgio, tas pats Harnack'as sako, kad „tušti obalsiai «positiv, liberal» nuo jo atšokdavo“... jis buvęs „ein freier historisch-kritischer Forscher und zugleich ein Theologe, der sich auf Luthers Lehre gründete“ [2]). O kitas nabašninko kolega ir bendradarbis, prof. H. Lietzmann'as apie Hollį kaip teologą ir jo teologiją taip atsiliepia: „Jis buvo teologas... ir visa teologija jam pagaliau buvo mokslas kelio į Dievą. Taip pat ir lyginamasis religijos mokslas jam buvo ne tik psichologiškas išgrindimas įvairiopų žmogiškų dievybės ir jos kultų įvaizdų, bet galop sutekėdavo į klausimą apie žmogaus religinio sąvokų pasaulio santykį su tikruoju Dievu, kuriame mes gyvuojame, krutame ir esame. Iš šiokio savo tikėjimo į Dievą K. Hollis suprastinas kaip žmogus ir kaip mokslininkas“ [3]).

Mokslinį darbą Hollis buvo pradėjęs kaip senosios Bažnyčios tyrinėtojas; ši sritis ir visą amžių jam buvo palikusi pati svarbiausioji; o kaip mokytojo, svarbiausia jo sritis buvo Reformacijos istorija. Šioj srity jis parašė veikalus ne tik apie pateisinimą, Kalviną (1909) ir Liuterį (1921) — ši knyga paveikusi, „kaip staigus ir milžiniškas Apreiškimas“, buvusi parašyta jo „širdies krauju“ [4]), ji paliksianti „kol esti teologinis mokslas ir evangelinis tikėjimas, ir jos autorius pasilaikys garbę būti liuteronizmo atnaujintoju“ [5]),—bet Hollis rašė ir apie jėzuitų ordeno įkūrėją —Die geistlichen Übungen des Ignatius von Loyola (1905); Loyolos „Pratybas“ jis „naujai apšvietė, netgi tikrai sakant pirmu kart perdėm peržvelgė—kaip šiandien apie šias Pratybas sprendžiama kitaip, negu dar prieš vieną žmogaus amžių!“ [6]).

Iš senosios Bažnyčios istorijos laiko atžvilgiu pirmutinis Hollio darbas tai dvejeto tomų veikalas: Die Sacra Parallela des Johannes Damascenus (1897), pagamintas pavedus aukščiau sakytajai Bažnyčios Tėvų išleidimo Komisijai. Mat, senosios Bažnyčios istorijos versmės didele dalimi yra tik Bizantijos gadynės metais surankioti draugėn fragmentai. Įžymiausią jų rinkinį sudaro vadinamosios Jono Damaskiečio SS. Parallela. Uždavinys čia buvo toks: paskelbti geriausią, koks tik galimas turėti, šių fragmentų tekstą ir drauge padaryt su jais visa, kad juos galima būtų naudoti mokslo

[1]) Karl Holl † Zwei Gedächtnisreden von A. v. Harnack und H. Lietzmann, Bonn 1926, 9.
[2]) Ten pat 20 [3]) Ten pat 3. [4]) Lietzmann t. p. 4. [5]) Harnack t. p. 12—13.
[6]) Harnack t. p. 16.

darbui. Uždaviniui atlikti reikėjo ištyrinėti daugel rankraščių (Italijoj) ir giliausiai nusimanyti patristikoj; nes reikėjo atskirai dirbti su kiekvienu iš daugelio šimtų fragmentų. Šiuo tatai darbu Hollis ir išsimokslino kaip rankraščių tyrinėtojas bei filologas ir atliko darbą dvejetu tomų [7]). Betgi tuo pat laiku savo habilitacinėj paskaitoj (1897) apie Tertulioną [8]) Hollis pasirodė, jog jo būta įsidirbusio ir į krikščioniškąją-lotynų literatūrą. „Apie Tertulioną jau buvo parašyta daug ir reikšmingų dalykų; bet tokio apibūdinimo, kokį patiekė Hollis šioj paskaitoj apie jam kongenialų afrikietį, mes iki šiol neturėjome" (Harnack).

Netrukus išėjęs naujas jo veikalas Enthusiasmus und Bussgewalt beim griechischen Mönchtum (1898) taip pat vienu kirčiu išsklaidė iki tol įsigyvenusius klaidingus manymus apie graikišką vienuolijų tipą. Jį patį patraukė tas graikiškas vienuoliškumas; jis apie Rytų katalikybę sprendė palankiau, kaip apie Vakarų, jis susidomėjo rusiškąja krikščionybe; iš to kilo raštas: Die religiösen Grundlagen der russischen Kultur. — Čia dar paminėtini ir dvejetas tyrimų kuklesnėmis antraštėmis: Die schriftstellerische Form des griechischen Heiligenlebens ir Die Vorstellung vom Märtyrer und der Märtyrerakte in ihrer geschichtlichen Entwicklung [9]). — Rytinės Bažnyčios istoriją liečia vėl darbas apie graikų pasninkus (Entstehung der vier Fastenzeiten in der griechischen Kirche. Abh. d. Preus. Akad. d. Wiss. Phil.-hist. Kl. 1923. Nr. 5) ir kiti tyrinėjimai.

Vėl kaip filologas Hollis puikiai pasižymėjo išleisdamas Epifanijų (iš šios srities yra: Die handschriftliche Überlieferung des Epiphanius, 1910; Epifaniaus Ancoratus ir Panarion sudėti leidiny „Griechische christliche Schrifsteller" 2 t. 1915 ir 1922; prie čia eina ir jau po mirčiai atspausdintas straipsnis „Ein Bruchstück aus einem bisher unbekannten Briefe des Epiphanius, Festgabe für Adolf Jülicher, 1927). Iš senesnių darbų senosios Bažnyčios istorijos srity dar liko nepaminėti jo „Fragmente vornizäischer Kirchenväter aus den Sacra Parallela" (1899) ir „Amphilochius von Ikonium in seinem Verhältnis zu den grossen Kappadokiern" (1904).

Teologas ir filologas viename asmeny, H. darašo apie Mažosios Azijos liaudies kalbas (Hermes 43), paliečia mistikos sritį (Über Begriff und Bedeutung der „dämonischen Persönlichkeit", Deutsche Viertejahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte Band IV, 1) ir leidžiasi į religijos istorijos platų lauką. Šioj paskutiniojoj srity, pasak Lietzmann'ą, puikus esąs jo tyrimas apie Epifanijų šventės kilmę (Berl. Sitzungsber. 1917). Apie pirminę krikščionybę ir religijos istoriją Hollis pasisakė rektorato paėmimo kalboj 1924 m. (Urchristentum und Religionsgeschichte, Die Antike I [1925] 161—174) ir knygelėj tąja pačia antrašte (Studien des apologetischen Seminars in Wernigerode, Heft 10, Gütersloh 1925). Šiais klausimais Hollio užimtoji pozicija nepatenkino nei „kairiųjų", nei „dešiniųjų".

---

[7]) Ir šis bei kiti Hollio darbai vertinami sekant Harnack'o jau cituotąją kalbą ir Lietzmann'o paminėjimą laikrašty „Gnomon" 1929, 430-452.

[8]) Atspausdinta žurnale „Preussische Jahrbücher".

[9]) Apie „martyrą" ir to žodžio prasmę dar eina jo straipsniai žurnale Neue Jahrbücher für das klass. Altertum etc. 1914 (33) 523 ss. ir 1916 (37) 253—259.

Harnack'as, antai, parodo aiškų nepritarimą Hollio pozicijai [2]) delto, kad prieš radikaliai racionalistiškų religijos istorikų pastangas sugriaut tikėjimą į krikščionybės vienatiškumą ir jos nelygstamą viršenybę kitų tos gadynės religijų tarpe, kad prieš šiokias tat tendencijas Hollis, nors netiesioginai, imasi krikščionybę šiek tiek gint iš tikinčiojo protestantizmo požvilgio. Būtent, jis (sakytoj knygelėj) pabrėžia krikščionybės skirtumą nuo judaizmo ir pagonybės. Kristus, iškeldamas mintį, kad Dievas ieškąs nuodėmingo žmogaus, atnešęs visai naują atpirkimo mintį. Taip pat ir Paulius neišdavęs krikščionybės helenizmui, bet, atvirkščiai, apsaugojęs ją nuo pražuvimo helenizme. Tačiau vėliau vis delto tūlam punkte įvykę paėmimų iš žemesnių religijų, tačiau ir patys šie sudarkymai galį būt laikomi kaipo krikščionybės plėtotės skatuliai (Reizmittel). — O štai jo rektorato kalbos lyg reziumė:

„Es ist also nicht nur die alte Gewöhnung gewesen, die die Durchsetzung des Christentums mit vorchristlichen Anschauungen herbeiführte. Ein Anreiz dazu kam aus dem christlichen Glauben selbst, dessen Kühnheit, dessen reine Geistigkeit die Kirche auf die Dauer nicht zu ertragen vermochte.

Aber die Rückbildung, die damit eintrat, hat doch nie das Mass erreicht, dass das Evangelium in der Kirche völlig erstickt worden wäre. Denn die Kirche besass doch immer das neue Testament und mühte sich ernsthaft, tiefer in sein Verständnis einzudringen. So stellt die Kirchengeschichte ein ununterbrochenes Ringen zwischen christlichen und unterchristlichen Anschauungen dar. Reformationen—man darf nur bei diesem Namen nicht bloss an die des sechsehnten Jarhrhunderts denken—gehören deshalb zum Wesen dieser Geschichte. Sie bedeuten immer, dass ein Stück des Evangeliums gegenüber Entstellungen sich durchsetzt. Aber selbst die Entstellungen müssen schliesslich dazu dienen, dass die Kirche das Evangelium in seiner ganzen Tiefe begreifen lernt".

Siems išprotavimams pritarimas iš katalikiško požvilgio, iš tikrųjų, „galimas tik su labai daugeliu ir svarbių restrikcijų" [3]).

John D. Davis,

Princentono presbiterionų seminarijos teologijos fakulteto profesorius, pasimirė 1926. VI. 21 d., 72 metų amžiaus. Nuo 1883 m. jis buvo Princentono seminarijos hebrajų kalbos „instruktorius", ir, be dvejeto metų Leipcige, ten paliko ir visą gyvenimą: 1888 m. buvo paskirtas hebrajų kalbos profesorium, 1892 m. Senojo Įstatymo istorijos profesorium; 1900 m. orientalinės ir biblinės literatūros profesorium. Jis paskelbė: Genesis and Semitic Tradition (1894), bendradarbiavo daugely biblinių žurnalų, ypač Princenton Theological Review. Jis taip pat išsigarsino ir savuoju Dictionary of the Bible (1898; 4 leid.: 1924). (Pagal Revue des Sciences philosophiques et théologiques 1926, 622).

---

[2]) Tarp čia rašomojo Hollio įaminėjimo pradžios ir pabaigos praėjo lygiai pusdešimtmėnesio. Per šį laiką nebetekau ir Harnack'o kalbos spie Hollį, o kitos nebegalėjau gauti. Tat tuo tarpu kai šio straipsnelio pirmojoj daly Harnack'o kalbą citavau žodis žodin, dabar tai daryt priverstas tik iš atminties. *Pr. D.*

[3]) A. Fuchs, Theologie und Glaube 1926, 728.

Jonas Basanavičius,

Lietuvių tautos atgimimo patriarchas, laisvai Lietuvos valstybei švenčiant devynerių metų sukaktuves nuo Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo, išsiskyrė iš gyvųjų tarpo (1927. II. 16) dar neatvaduotame Vilniuje, pradėjęs eiti 76-sius savo amžiaus metus (gimęs 1851. XI. 23). Jis, rūpindamasis pažinti lietuvių tautos praeitį, negalėjo nepaliest ir senovės lietuvių religijos srities, ar tai rinkdamas medžiagą, ar pats bandydamas iš turimų savo versmių bei literatūros ką nors spręsti.

Jo svarbesnieji darbai senovės lietuvių religijos klausimais yra šie:

I. Iš gyvenimo vėliu bei velnių (Chikagoje, 1903 m.). Tiesioginai šis didelis Basanavičiaus veikalas neturi ryšio su mūsų senovės religijos dalykais, bet jame paduodamos pasakos—1) „apie baltas, geras dvasias, ypač apie vėles ir 2) apie juodas, nelabas dvasias, arba velnius"— yra šiaip ar taip susijusios su senuoju lietuvių religiniu tikėjimu. Teisingiau sakant, tai bus ne pasakos, bet aprašymai, kada ir kur žmonės pamatė vėles, kokiuose pavidaluose ir tt.

Didžiąją tų aprašymų dalį iš žmonių yra surinkęs Mažojoje Lietuvoje V. Kalvaitis. Basanavičius dar pridėjo iš Didžiosios Lietuvos surinktas. To veikalo įžangoje autorius, plačiai apžvelgdamas daug literatūros, rašo 83 puslapių studiją „Apie vėles bei nekrokultą senovės lietuvių", aiškiai stengdamasis įrodyti, kad lietuviai tikėję į pomirtinį dvasios gyvenimą.

Visa knyga turi 279 psl. Ji suskirstyta atskirais skyriais, atsižvelgiant į tai, kokiose aplinkybėse dvasios pasirodydavo. Pav., yra atskiri dideli skyriai: 1) Apie žmogaus mirimą, 2) Apie dangų, skaistyklą ir pragarą, 3) Apie pranešimus apie mirtį, 4) Mirštančiojo svečiai, 5) Apie vėlių pasirodymą bažnyčiose, kapinėse, apie visokių dvasių pasivaidinimą ir tt.

II. Iš Trakų ir lietuvių mytologijos smulkmenos. Vilnius, 1921 m., 47 psl. — Žiūrėdamas į lietuvių mitologijos sritį, Basanavičius nori surasti nemaža bendrumo tarp lietuvių ir tolimų Europos pietų kraštų gyventojų (prie Juodosios jūros), ypač trakų-brygių tikėjimo, norėdamas gauti dar didesnį pagrindą savo teorijai, kuri teigia, kad aisčių tautų protėvynė esanti Makedonijos ir Mažosios Azijos kraštai.

Šiame veikalėlyje jis lygina pirmiausia dievus, ieškodamas tarp jų panašumo; pav., Perkūną lygina su makedonų Κεραυνός, žemės deivę Žemynę, Žemelę (kaip jis rašo)—su graikų Σεμέλα, Σεμέλη, Gabiją—ugnies deivę su panašia graikų deive ir tt.

Nemaža vietos jis skiria savo darbelyje įrodymui, kad senovės lietuviai garbinę gamtos galybes. „Senovės lietuvių tikyboje po aukščiausiojo Dievo arba Aukštojo, didžiausia garbė, regis, priderėjo Saulei"... Toliau jie garbinę ir Mėnulį. Tiems dalykams paremti, Basanavičius daro nemaža ištraukų iš lietuvių dainų.

Gretimai lygindamas lietuvių dievus su graikų ir makedoniečių, jis toliau rašo apie laumes, giltines, aitvarus, kaukus. Viena studija apie „Kauką" užima paskutiniuosius 20 psl. (27—47 p.). Autorius tikrai pasirodo žinąs visą tą dalyką liečiančią literatūrą ir cituoja, kokių tik bėra užtikęs versmių nuo seniausių iki vėliausių laikų.

III. Iš senovės lietuvių mytologijos (atspaudas iš „Lietuvių Tautos") Vilnius, 1926 m., 44 psl. — Čia Basanavičius patiekia visą eilę senovės lietuvių dievų. Remdamasis ypač mažai vertu Lasicijumi, jis paduoda pirmuosiuose 8-niuose puslapiuose didelį dievų sąrašą, šen ten remdamasis Usener'io nuomone. 8—24 psl. jis patiekia visas savo turimas žinias apie Perkūną, surinkęs net iš pasakų, padavimų ir tt.

Basanavičius yra dar rašęs Tilžėje leistame žurnale: „Mitteilungen der littauischen literarischen Gesellschaft" 1884 m. VIII-me sąsiuvinyje skyriuje „Fragmenta mythologiae" („apie laumes", „apie deives, vėją, ugnį", „Joninių naktis"); 1885 m. tame pačiame žurnale rašė apie „Perkūną-velnią".

* * *

Basanavičius, visa širdimi pamilęs praeitį, daug kur savo tyrinejimuose per drąsių žingsnių yra padaręs. Apie jo teorijų vertę del aisčių tautų protėvynės radikaliai prieš yra pasisakęs prof. K. Būga savo „Kalbos ir Senovės" įžangos VIII psl. Ne kitką galima būtų pasakyti apie Basanavičiaus darbo vertę ir religijos srityje. Jis surinko labai daug versmių, o ypač literatūros, kokios tik kame begavo. Bet savo triūsu suieškotos gausios medžiagos jis nebepajėgia kritiškai peržvelgti. Apsunkintas visokiomis smulkmenomis bei detalėmis iš įvairių įvairiausių raštų, jo protas pasidarė nebelankstus mokslo pozitiviam darbui ir viską ramiai priėmė, pasitenkindamas visų faktų inventorišku žinojimu. Pav., Basanavičius ramiai naudoja, kaip patikimą versmę, ir Lasicijaus „De diis Samogitarum", kurios autorius tikrai daug niekų prirašė apie Žemaičių dievus, pasiklausinėjęs vieno lenko (Liasauskio), matavusio Žemaičiuose žemę Zigmanto Senojo ir Zigmanto Augusto laikais. Ne kitka galima pasakyti ir apie kitas iš XVI-XVII šimtm. Basanavičiaus panaudotas versmes. Išeidami iš humanistinio požvilgio, ypač XVI šimtm. rašytojai apie lietuvių praeitį ir jų religiją prigalvojo nebūtų dalykų. Kritiško istoriko akyse šie dalykai menkai teturi reikšmės.

Betgi sakoma: Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas. Ir dr. Basanavičius čia bus pasitarnavęs pirma jau vien savo gera intencija tirti senovės lietuvių religiją, kai šitas dalykas dar maža kam teatėjo į galvą, ir antra—surinkdamas daug medžiagos, kuria naudodamasis tikras tyrinėtojas turės nemaža palengvinimų, kai jau nutiesta šiokie tokie laiptai šiam klausimui tirti. — Reikia pažymėti, jog dr. Basanavičiui turime būti dėkingi bent už pastangas tyrinėti mūsų prabočių tikėjimą.

Z. Ivinskis.

Redaktoriaus priedėlis. Vieną kartą Basanavičius dar ėmėsi rašyt ir bendresniais religijų istorijos klausimais, būtent, savo knygutėje:

IV. Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra (Prie studijos „Lietuvių kryžiai archeologijos šviesoj" Vilnius 1913, 100 psl. in 12). Ir šiame darbe krinta akysen tos pačios ydos—ypač nekritiškas versmių naudojimas ir p.—kaip ir kituose istoriniuose jo darbuose. Apie šios knygelės atsiradimo istoriją ir vertę kai kurių jos išprotavimų mano buvo rašyta „Ateities" 1913 m. 396—401, 456—463, 550—554 puslapiuose.

Pr Dovydaitis.

(Nekrologų tęsinys kitų metų „Sotero" Nr. Nr.).

Naujos knygos.

Lietuvos Universitetas 1922 II. 16—1927. II. 16. Pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita. The University of Lithuania. Feb. 16, 1922—Feb. 16, 1927. Kaunas, 1927, 370 pusl. Redagavo Un-to tarybos ir senato sekretorius prof. S. Kolupaila.

Didelis, gražiai išleistas tomas, su 120 iliustracijų—mirusiųjų profesorių ir buvusiųjų rektorių portretais, rūmų atvaizdais, laboratorijų ir kabinetų fotografijomis, statistinėmis diagramomis ir t.t.

Turinys: Rektoriaus prakalba—Lietuvos Universitetas 1922—1927. Mirusieji Un-to profesoriai ir garbės nariai (Basanavičius, Būga, Becenbergeris, Vileišis, Tomašauskas, Aglinskas). Un-to garbės profesoriai ir garbės daktarai. Un-to įkūrimas ir pirmieji jo žingsniai. Un-tas skaitmenimis. Mokomojo personalo sąrašas. Un-to taryba, senatas, ūkio globos taryba. Fizikos-chemijos instituto statyba. Un-to biblioteka. Un-to 1922—27 m. leidiniai. Fakultetų mokslo planai. Fakultetų, atskirų katedrų ir įstaigų apyskaitos. Baigusiųjų Un-tą sąrašas. Mokomojo personalo spausdintieji darbai. Išorinis Un-to veikimas. Studentų organizacijos. Trumpa anglų kalba apyskaita.

Neabejojame, kad savo apyskaita mūsų universitetas padarys gerą įspūdį ne tik Lietuvoje, bet ir užsieniuose. Tokios rūšies leidinių Lietuvoje tikrai trūksta.

LOGOS

Filosofijos laikraštis

eina jau VII metus.

Leidžia Lietuvos Universiteto Teologijos-Filosofijos Fakulteto Filosofijos skyrius.

Iki šiol išėjo ir galima gauti:

1921/22 m. dvejos knygos,	kaina	10	litų.
1923 m. vienerios knygos	„	10	„
1924 m dvejos knygos	„	11	„
1925 m. dvejos knygos	„	15	„
1926 m. trejos knygos	„	30	„
1927 m. pirmosios knygos	„	10	„

Visas „Logos“ sukrautas

Šv. Kazimiero Draugijos Centriniame Knygyne Kaune.

Atsiunčiant 50 centų pašto ženklais, pasiunčiama pasižiūrėt kai kurių metų turiniai ir šiaip pavyzdžių.

Kreiptis į redaktorių: *Kaunas, Ukmergės pl. 38 B.*